

Езическа България

Власт и общество

Pagan Bulgaria

Power and Society

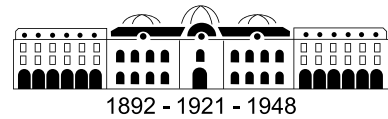
Езическа България

Власт и общество

Pagan Bulgaria
Power and Society

1892 - 1921 - 1948

Изложбата е организирана от Националния археологически институт с музей при БАН, в сътрудничество с АМ Варна, РИМ Шумен, РИМ Силистра, АМ „Марица-Изток“, НИМ София, РИМ Добрич, АМ Велики Преслав, РИМ Хасково

The exhibition is organized by the National Institute of Archaeology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences in collaboration with AM Varna, RHM Shumen, RHM Silistra, AM Maritsa-Iztok, NHM Sofia, RHM Dobrich, AM Veliki Preslav, RHM Haskovo

Изложбата е осъществена с подкрепата на Министерството на културата на Република България, Столична община, Българска академия на науките, Австрийско посолство в София, Raiffeisen bank.

The exhibition is realized with the support of the Ministry of Culture – Republic of Bulgaria, Sofia Municipality, Bulgarian Academy of Sciences, Austrian Embassy Sofia, Raiffeisen bank.

Ръководител на изложбата: *Мария Рехо*
Куратори: *Галина Грозданова, Андрей Аладжов*
Консултанти: *Методи Даскалов, Станислав Станилов*
С участието на: *Петя Пенкова, Мария Тасева, Камен Бояджиев, Наталия Иванова, Красимира Карадимитрова, Бисера Томова, Снежана Горянова*

Director of the Exhibition: *Maria Reho*
Curators of the exhibition: *Galina Grozdanova, Andrey Aladzhov*
Consultants: *Metodi Daskalov, Stanislav Stanilov*
With the participation of: *Petya Penkova, Maria Taseva, Kamen Boyadjiev, Nataliya Ivanova, Krasimira Karadimitrova, Bisera Tomova, Snezhana Goryanova*

© Авторы на текстовете: *Андрей Аладжов, Павел Георгиев, Людмила Дончева-Петкова, Методи Даскалов, Галина Грозданова, Евгения Коматарова-Балинова*

© Authors: *Andrey Aladzhov, Pavel Geogiev, Lyudmila Doncheva-Petkova, Metodi Daskalov, Galina Grozdanova, Evgeniya Komatarova-Balinova*

Автори на анотациите: *Андрей Аладжов (НАИМ-БАН), Боян Тотев (РИМ Добрич), Георги Атанасов (РИМ Силистра), Галина Грозданова (НАИМ-БАН), Женья Жекова (РИМ Шумен), Красимира Карадимитрова (НАИМ-БАН), Методи Даскалов (НАИМ-БАН), Мирослава Доткова (НАИМ-БАН), Мариела Инкова (НИМ София), Панайот Антонов (НИМ София), Радостина Георгиева (АМ Велики Преслав), Слава Василева (НАИМ-БАН), Станислав Илиев (РИМ Хасково), Станислава Лазаренко (АМ Варна), Тихомир Тихов (РИМ Шумен), Христина Стоянова (АМ Плиска)*

Annotations: *Andrey Aladzhov (NAIM-BAS), Boyan Totev (RHM-Dobrich), Georgi Atanasov (RHM-Silistra), Galina Grozdanova (NAIM-BAS), Zhenya Zhekova (RHM Shumen), Krasimira Karadimitrova (NAIM-BAS), Metodi Daskalov (NAIM-BAS), Miroslava Dotkova (NAIM-BAS), Mariela Inkova (NHM Sofia), Panayot Antonov (NHM Sofia), Radostina Georgieva (AM Veliki Preslav), Slava Vasileva (NAIM-BAS), Stanislav Iliev (RHM Haskovo), Stanislava Lazarenko (AM Varna), Tihomir Tihov (RHM Shumen), Hristina Stoyanova (AM Pliska)*

Редакция: *Методи Даскалов, Снежана Горянова, Милена Райчева, Галина Грозданова*

Editors: *Metodi Daskalov, Snezhana Goryanova, Milena Raycheva, Galina Grozdanova*

© Национален археологически институт с музей при Българска академия на науките, 2017
© Превод на текстовете: *Катя Меламед, Милена Райчева*
© Снимки: *Красимир Георгиев (НАИМ-БАН), Людмила Дончева-Петкова, Методи Даскалов, Андрей Аладжов, Атанас Каменаров*
© Картен материал: *Андрей Аладжов, Атанас Каменаров*
© Графична концепция и дизайн: *Галя Герасимова*

© National Institute of Archaeology with Museum at the Bulgarian Academy of Sciences, 2017
© English translation: *Katya Melamed, Milena Raycheva*
© Photograph: *Krasimir Georgiev (NAIM-BAS), Lyudmila Doncheva-Petkova, Metodi Daskalov, Andrey Aladzhov, Plamen Slavov*
© Maps: *Andrey Aladzhov, Atanas Kamenarov*
© Graphic concept and design: *Galya Gerasimova*

Печат *Булвест принт*

Print *Bulvest Print*

Национален археологически музей Каталози (ISSN 2367-8860)
ISBN 978-954-9472-48-6

National archaeological museum Catalogues (ISSN 2367-8860)
ISBN 978-954-9472-48-6

НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ
КАТАЛОЗИ, ТОМ V

NATIONAL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM
CATALOGUES, VOLUME V

Езическа България Власт и общество

Pagan Bulgaria Power and Society

НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ – БАН

NATIONAL ARCHAEOLOGICAL
INSTITUTE WITH MUSEUM – BAS

София, 2017

Sofia, 2017

Ранносредновековната култура на българските земи според археологическите данни

Андрей Аладжов

Целенасоченото изследване на археологическата култура на ранносредновековна България започва в края на XIX в. с разкопките на Карел Шкорпил и Фьодор Успенски в Плиска (Шкорпил 1905, 30-61). Десет години по-късно е поставено началото на проучванията и във втората българска столица Преслав (Господинов 1918). И до днес двата паметника са обект на интензивни теренни изследвания. Това е напълно закономерно, тъй като техният монументален характер показва най-представителната част на материалната култура на българското ханство на Долния Дунав. Но градоустройството е само един от аспектите на българската езическа култура. Нейният облик се състои от много съставни елементи, най-важните от които са: градове, укрепени и неукрепени селища, крепости, землени укрепления и защитни линии, некрополи, култови места, храмове и поменални съоръжения, занаятчийска продукция и произведения на изкуството, въоръжение и каменни надписи.

Останките от тези елементи, в резултат на дългогодишни разкопки, изграждат конструкцията на археологическата култура на Дунавска България, която е съвременно отражение на историческата действителност. Една от основните цели на медиевистите е именно изучаването, анализирането и формулирането на белезите на ранносредновековната археологическа култура. Тя е многопластова във всичките си аспекти, което прави задачата много трудна. В структурно отношение е съвкупност от откритите при теренните проучвания артефакти, които са поставени във времето и пространството и сравнени с обекти, присъщи за други синхронни култури. На семантично ниво тя се дели на елитарна и профанна или висока и масова. Като етнически продукт тя се обвързва с конкретни обособени групи от хора. Освен всичко това, археологическата култура не е географски изолирана. Тя заема конкретен район или няколко района, или пък е мобилна и често сменя територията си. Географският фактор може да бъде много определящ и това важи с пълна сила за археологическата култура на езическа България, която се явява наследник и продължител на културата на прабългарите, формирана в контекста на

The Early Medieval culture of the Bulgarian lands according to archaeological data

Andrey Aladzhov

The purposeful study of the archaeological culture of Early Medieval Bulgaria started at the end of the 19th century with Karel Škorpil and Fyodor Uspenskiy's excavations in Pliska (Škorpil 1905, 30-61). Ten years later the investigation of the second Bulgarian capital Preslav commenced (Господинов 1918). Until present day, both sites have been subject to intense field research. This is only natural, since their monumental character reveals the most representative part of the material culture of the Bulgarian Khanate by the Lower Danube. But urban planning is only one aspect of Bulgarian pagan culture. Its essence comprises many elements, the most important among them being: towns, fortified and unfortified settlements, fortresses, earthen ramparts and defence lines, necropolises, cult places, temples and commemorative facilities, artisan production and works of art, armoury, and stone inscriptions.

The remains of these elements, resulting from long years of excavation, build the texture of the archaeological culture of Bulgaria on the Lower Danube – a contemporary reflection of its historic reality. One of the main goals of medievalists is namely the study, analysis and definition of the traits of the Early Medieval archaeological culture. It is multilayered in all its aspects, which makes the task all the more challenging. In terms of structure, the archaeological culture is a collection of artefacts discovered during excavations, positioned in time and space and compared to sites characteristic of other synchronous cultures. On a semantic level, it can be divided into elite and common, or high and mass culture. As an ethnic product it is related to concrete and defined groups of people. Apart from all this, the archaeological culture is not geographically isolated. It occupies a specific region or several regions, or it is a mobile one and often changes its territory. The geographic factor can be very decisive and that is fully valid about the archaeological culture of pagan Bulgaria, which is an heir and successor to the culture of the Proto-Bulgarians that was formed in the context of the Great migration of people. In this dynamic environment, the culture of the Bulgars had more or less intensive interactions with other cultures. In earlier times those were the cultures of the Huns,

Изложбата “Езическа България. Власт и общество” цели да запознае посетителите на Националния археологически музей (НАМ е най-старият музей на България) с елитарната култура на Дунавска България през VII–IX век. По същото време е натрупано прочутото златно съкровище от Надсентмиклош (днес във Виена), което НАМ показва в съседна изложбена зала. Така посетителите на НАМ получават по-пълна представа за бита на българските първенци през първите 200 години на българската държава. Това са хората, които са положили толкова здраво нейните основи, че тя съществува и днес, без да смени дори веднъж своето име през вековете, изпълнени с възход и падение.

София, 10 март 2017 г.

доцент д-р Людмил Вагалински
директор на НАИМ-БАН

The “Pagan Bulgaria. Power and Society” exhibition aims at making the visitors of the National Archaeological Museum (NAM is the oldest museum in Bulgaria) familiar with the elite culture of Danubian Bulgaria in 7th – 9th centuries. The famous Nagyszentmiklós treasure (today exhibited in Vienna) was buried at that time in history, now it is put on display in the next exhibition hall of NAM. Thus, the visitors of the National Archaeological Museum will have an opportunity to obtain a more complete picture of the everyday life of notable Bulgarians during the first 200 years of the Bulgarian Kingdom. These people laid the foundations for the state so steady, that it still exists today and its name was not changed even once through the centuries of rise and fall.

Sofia, March 10th, 2017

Assoc. Prof. Dr. Lyudmil Vagalinski
Director of NAIM-BAS

Великото преселение на народите. В тази динамична среда културата на българите е имала по-силни или по-слаби взаимодействия с други култури. В по-ранно време това са културите на хуните, готите и славяните, а по-късно на западните тюрки, на хазарите, на аварите и на Омаядите. Един от най-важните фактори, дал отражение върху облика на всички изброени култури, е цивилизационното влияние на Византийската империя. В средата на археологическите култури това влияние е най-явно при репрезентативните находки, преди всичко накити и части от облеклото, както и луксозни трапезни съдове и въоръжение. То обаче се разпростира на всички нива – въвежда модели и нови технологии в керамичното, металургичното и стъкло-производството; задава образци на представителната култова и светска архитектура; налага моди в художествените занаяти и произведения. В по-общ план, фактът, че България е непосредствен съсед с Византия, предопределя до голяма степен пътя на нейното историческо развитие.

Историографският преглед на публикациите, които разглеждат комплексно проблемите на ранносредновековната култура на българските земи според археологическите данни, е съвсем кратък – те са само три.

През 1977 г. излиза книгата на Станчо Ваклинов „Формиране на старобългарската култура“ (Ваклинов 1977). Първата част е посветена на културата на славяните и прабългарите преди преселването им на Долен Дунав и образуването на българската държава. Следва анализ на културно-историческите и политически условия, при които се е извършвала симбиозата между новодошлите славяни и заварено византийско население, от една страна, и от друга, между славяните и по-късно преселилите се на Балканите прабългари, което в крайна сметка довело до изграждането на единна старобългарска култура. Последователните етапи на този двувековен процес са анализирани преди всичко през призмата на керамичното производство. Керамичните съдове имат най-висок етнодиференциращ потенциал и именно за това те са използвани като маркери, които бележат характерното за различните групи население грънчарство. Така е установено, че славяните идват на Долния Дунав със собствена керамична традиция, чийто основен белег е примитивността и съответно липсата на каквито и да било аналогии с много по-развитата в технологично и естетично отношение византийска керамика от същото време. Малко по-различна е ситуацията при прабългарската керамика. Тя се дели на два основни типа според своята функционалност – кухненска и трапезна. И в двата се забелязват някои заемки от съвременната византийска керамика. Това е формата на част от каните с трилистни устия, излъскването и ангобирането на външната повърхност на по-луксозната керамика,

the Goths and the Slavs, and later – those of the Western Turks, the Khazars, the Avars and the Omayyads. One of the crucial factors reflected in the character of all enlisted cultures is the civilizational influence from the Byzantine Empire. In the context of archaeological cultures, this influence is most apparent in the elite finds, predominantly jewels and elements of clothing, as well luxury tableware and weaponry. It spread however on all levels – it introduced models and new techniques in ceramic, metal and glass working; it established standards for monumental cult and secular architecture; it set trends in fine crafts and works of art. From a more general perspective, the fact the Bulgaria was a direct neighbour of Byzantium determined to a great extent its historical fate.

The historiographic overview of the publications that deal comprehensively with the problems of the Early Medieval culture of the Bulgarian lands based on archaeological data is quite short – they are only three.

In 1977 Stancho Vaklinov's book, "The formation of the Old Bulgarian culture", was published (Vaklinov 1977). Its first part was dedicated to the culture of the Slavs and the Bulgars before their settlement at the Lower Danube and the establishment of the Bulgarian state. It was followed by analysis of the cultural-historical and political conditions in which started the symbiosis between the newcomer Slavs and the indigenous Byzantine population on the one hand, and the Slavs and the later settled in the Balkans Proto-Bulgarians on the other – which ultimately led to the creation of a uniform Old Bulgarian culture. The subsequent phases of this two-century process were analyzed primarily through the perspective of pottery production. Ceramic vessels possess the greatest potential for ethnic identification and for that reason they were used as markers that indicate the characteristic pottery for the various groups of population. Thus, it was established that the Slavs arrived to the Lower Danube with their own pottery tradition whose main characteristic is its primitiveness and lack of any parallels among the much more developed in terms of technology and aesthetics Byzantine pottery of the same period. The situation with the Proto-Bulgarian pottery was slightly different. It can be divided in two categories – kitchenware and tableware. Borrowing from Byzantine pottery is evident in both categories. Such is for instance the shape of some of the trefoil-mouth jugs, the burnished and the engobe-covered surface of the more luxurious pottery, the incised decoration of horizontal straight or wavy lines on the outer side of slow-wheel-made pots. As a result, the hand-wheel pottery with incised decoration became the most mass produced type by all population groups of the 8th-end of the 10th century on the Balkans. One of the most remarkable archaeological pieces of evidence of Byzantine influence on the Early

врязаната украса от хоризонтални прави и вълнисти линии по гърнетата, изработени на бавно грънчарско колело. В последствие тази керамика, изработена на ръчен кръг, с врязана украса, става най-масово изработваната от всички групи население в периода VIII – края на X в. на Балканите. Едно от най-добре открояващите се археологически доказателства за византийското влияние върху ранносредновековната култура на българите е производството на глазирани съдове, започнало след средата на IX в. в градските центрове на страната (Ваклинов 1977, 67-72).

Друг показател за възприемането на балкано-византийската култура, убедително разтълкуван археологически от С. Ваклинов, е заимстването на строителни похвати и образци на монументалната архитектура в първата българска столица Плиска, както и в извънстоличните резиденции, наречени от самите българи аули. За част от паметниците на представителното градоустройство, като Крумовия дворец и Тронната палата в дворцовия център на Плиска, е интересно да се отбележи плановата идентичност с дворци от територията на омаядския халифат. Това се дължи отново на унифициращото влияние на византийската култура върху двете съседни на нея държави (Ваклинов 1977, 106-108). Близкоизточна художествена традиция се открива и в единствения скален релеф в Европа от Ранното средновековие – Мадарския конник. В този монумент се синтезират две художествени традиции – сасанидска и тюркска (Ваклинов 1977, 102). Естествено, не можем да не отбележим, че надписите около конника са на гръцки език.

Десет години по-късно, през 1987 г., Димитър Ил. Димитров публикува своя труд, посветен на прабългарите по Северното и Западното Черноморие (Димитров 1987). По-голямата част от книгата разглежда археологическите свидетелства за прабългарите преди преселването им на Долния Дунав. За пръв път в българската археологическа литература са събрани на едно място данните от различните типове археологически паметници, оставени от прабългарите, като селища, крепости, некрополи, жилища, керамика и грънчарство, облекло, накити и съкровища. Авторът прави своя анализ като използва сравнителния метод и съпоставя историческите извори и съвременното им тълкуване с данните от археологическите разкопки.

Преди всичко въз основа на погребалния обред Д. Ил. Димитров потвърждава сведенията на писмените извори, които поставят двете прабългарски групи – кутригури и уногондури – съответно по земите на Северното и на Източното Приазовие в периода VI–VII в. Според него основен разграничителен белег е западната ориентация на гробовете на първите и северната, характерна за гробовете на вторите (Димитров 1987, 94-98).

Medieval culture of the Bulgars is the production of glazed pottery, which started after the mid-9th century in the urban centres of the state (Vaklinov 1977, 67-72).

Another indication for the assimilation of the Balkan-Byzantine culture that has been convincingly interpreted by S. Vaklinov is the borrowing of construction techniques and prototypes of monumental architecture in the first Bulgarian capital Pliska and in the residences outside the capital, called auls by the Bulgars themselves. For some of the testimonies of monumental city planning, such as the palace of Krum and the Throne hall in the court of Pliska, it is interesting to note the identity of their layout with that of palaces from the territory of the Omayyad Caliphate. This is again due to the unifying influence of the Byzantine culture over two of its neighbouring states (Vaklinov 1977, 106-108). Near Eastern artistic tradition is also apparent in the only rock relief in Europe dated to the Early Middle Ages – the Madara rider. Two artistic traditions are synthesized in this monument – Sassanid and Turkic (Vaklinov 1977, 102). Naturally, we must also note that the inscriptions surrounding the rider are in Greek.

Ten years later, in 1987 Dimitar Il. Dimitrov published his work dedicated to the Proto-Bulgarians at the North and Western Black Sea area (Димитров 1987). The major part of the book examined the archaeological record of the Proto-Bulgarians before their settling at the Lower Danube. For the first time in Bulgarian archaeological literature the data from various types of archaeological evidence left from the Proto-Bulgarians – such as settlements, fortresses, necropolises, dwellings, ceramic vessels and pottery production, clothing, jewelry, treasures – was collected in one place. The author conducted his analysis using a comparative method and juxtaposed the historical sources and their contemporary interpretation to the data from archaeological excavations.

Drawing mostly on the burial rite, D. Il. Dimitrov confirmed the information from written sources that place the two Proto-Bulgarian groups – Kutrigurs and Unogondurs – respectively in the lands north and east of Azov's Sea in the period 6th-7th century. According to him, the main point of difference between them was the western orientation of the graves of the first and the northern one characteristic of the graves of the latter (Димитров 1987, 94-98).

The mapping of the emblematic for the Proto-Bulgarian population sites from the territory of the Middle and Lower Dnieper shows a connection to the abovementioned tumultuous events of the third quarter of the 7th century described by the ancient historians – when Great Bulgaria of Khan Kubrat was dissolved and the Khazar incursion became the main impulse for the relocation of the Proto-Bulgarians to the Lower Danube. Whether the treasure of Malaya Pereschepina and the Voznesenka burial can be connected to

Картирането на емблематичните за прабългарското население обекти от територията на Среден и Долен Днепър е обвързано с описанията от древните историци бурни събития от третата четвърт на VII в., когато се разпада Велика България на хан Кубрат, а нашествието на хазарите е основният импулс за преселението на прабългарите на Долния Дунав. Дали съкровището от Малая Перещепина и погребението от Вознесенка могат да се свържат с имената на хан Кубрат и хан Аспарух е въпрос, на който най-добре може да отговори археологията, както изтъква авторът. Очевидно е обаче, че тези комплекси, както и останалите богати находки, като погребенията от Глодоси и Келегей (а и други синхронни им от степите), са паметници от един и същ културен кръг, който обхваща територии, населявани от прабългари през периода от разпадането на Западния тюркски хаганат до пика на хазарската експанзия, т.е. времето на съществуване на Велика България (Димитров 1987, 109-113).

Освен към луксозните предмети е интересно да се погледне и към утилитарните вещи, които често са по-надежден източник, обясняващ смесването на различните културни традиции и създаването на единен продукт. В това отношение на преден план отново изпъква керамиката. Два са най-ярките примери за разнородността на материалната култура по поречието на Днепър през Ранното средновековие – керамиката от производствения център Канцирка и от Пастирското градище. Първата е илюстрация за възприемането от прабългарите на аланското керамично производство, а втората показва феномена на смесването на прабългарски, алански и славянски форми на базата на възприемане на елементи от по-старата провинциално римска керамична традиция (Димитров 1987, 114-117).

В края на VII в. Пенковската култура, чийто най-представителен обект е именно Пастирското градище, престава да съществува и на нейно място се появява нова ранносредновековна култура, която също можем да посочим като пример за смесването на различни групи население. Това е Салтово-маяцката култура – културата на хазарския хаганат, която е създадена от три основни групи население – прабългари, алани и хазари. Тази разнородност на културата е толкова явна, че археолозите, които изследват характеристиките за нея паметници, са я разделили на два варианта – южен и северен, обособяващи съответно прабългарите и аланите. И отново главен белег за композитния характер на културата е керамиката (Димитров 1987, 130-132).

Като един от най-активните проучватели на некрополите от ранното средновековие на територията на България, Д. Ил. Димитров започва коментара за културата на вече преселилите се на Долния Дунав прабългари с погребалните традиции. На тази база той отново

the names of Khan Kubrat and Asparuh, is a question that could be best answered by archaeology, as the author has pointed out. It is obvious, however, that these complexes, as well as the other rich finds, like the burials from Glodosi and Keleгей (and others synchronous to them from the steppes), are monuments from the same cultural circle that encompassed territories populated with Proto-Bulgarians during the period of disintegration of the Western Turkic Khaganate until the peak of the Khazar expansion, i.e. the time of existence of Great Bulgaria (Димитров 1987, 109-113).

Apart from luxury goods, it is worth to observe as well utilitarian objects that are often a more reliable source in explaining the fusion of diverse cultural traditions and the creation of a uniform product. In this regard, pottery comes again to the foreground. Two are the most remarkable examples of the heterogeneity of material culture along the Dnieper in the Early Middle Ages – the pottery from the Kantsirka production centre, and that from Pastirskoe gorodishte. The first is an illustration for the adoption of Alanic ceramic production by the Proto-Bulgarians, while the second shows the phenomenon of combining Proto-Bulgarian, Alanic and Slavic shapes based on the adoption of elements from the earlier provincial Roman pottery tradition (Димитров 1987, 114-117).

At the end of the 7th century the Penkovka culture, whose most known site is exactly Pastirskoe gorodishte, ceased to exist. In its place emerged a new medieval culture which we can also indicate as an example for the mixture of various groups of population. This was the Saltovo-Mayaki culture – the one of the Khazar Khaganate, which comprised three main groups of population – Proto-Bulgarians, Alans and Khazars. Its diversity is so apparent that archaeologists researching these monuments have identified two variants of the culture – southern and northern, denoting respectively the Proto-Bulgarians and the Alans. And yet again, the main sign of the composite character of the culture is the pottery (Димитров 1987, 130-132).

Being one of the most active explorers of Early Medieval necropoleis in the territory of Bulgaria, D. I. Dimitrov initiated the discussion on the culture of the Proto-Bulgarians who already settled on the Lower Danube, with the

Плиска, дворецов център

Pliska, Palace center

групира няколко локални варианта, съответстващи на различни групи от население. Поставя и въпроса за етническата принадлежност на гробовете с трупозгаряне в двубредните некрополи – дали те също са типични за прабългарите или пък са резултат от съвместното съжителство на славяни и прабългари. Не е изключено трупозгарянето също да е практикувано в отделни групи сред прабългарите. Основно доказателство за това е тюркската традиция за кремиране на високопоставените покойници, а както е известно, управлява елит на българите бил с тюркски произход (Димитров 1987, 207-215).

Проблемът за смесването на керамичните традиции през Ранното средновековие на различните групи население, респективно славяни и прабългари, на Долния Дунав, намира своето обяснение в масовото производство на еднотипните кухненски гърнета от пясъчлива глина, изработвани на ръчен гърнчарски кръг и украсени с врязани прави и вълнообразни хоризонтални линии. Според Д. Ил. Димитров тези съдове отразяват завършилия процес на създаването на единна керамична продукция, съчетала в себе си две традиции. От този момент нататък не е възможно етническото разграничение на керамиката, което най-добре се илюстрира при сравняването на керамичния материал от славянския некропол Разделна и прабългарските некрополи Девня 1 и Девня 2 (Димитров 1987, 239-242).

И ако първите две книги, посветени на българската ранносредновековна култура, се появяват през период от 10 години, то следващата излиза чак след 21 години – през 2008 г (Рашев 2008). „Българската езическа култура“ на Рашо Рашев е най-пълното изследване върху археологически материали и данни за предхристиянския период на Първото българско царство. Негова важна характеристика е трезвият (на места дори скептичен) поглед към материала. Това е важен белег за едно историческо изследване, особено когато негов предмет е формирането на ранносредновековната култура на българската държава и съответно на самата държава.

Същинското изследване е предшествано от исторически преглед, който е кратък, но носи цялата необходима информация за рамката и едновременно с това освобождава автора от необходимостта да смесва чисто археологическите данни и техния анализ с историческите извори за епохата. Р. Рашев, за разлика от своите предшественици, не започва изследването си с културата на прабългарите преди преселението им. Прегледът на археологическите култури на Долния Дунав преди идването на прабългарите показва състоянието на разруха и обезлюдяване на тези земи и съответно пълната липса на приемственост с ранновизантийската култура, която по времето на заселването на прабългарите е престанала да съществува от почти един век. През това време

problem of their burial traditions. On this basis he grouped again several local variants that correspond to different population groups. He also posed the question of the ethnic attribution of the cremation graves in the biritual necropolises – whether they were also typical of the Proto-Bulgarians, or whether they resulted from the co-habitation of Slavs and Proto-Bulgarians? It is not to be excluded that cremation was also practiced among separate groups of Proto-Bulgarians. The main proof of that is the Turkic tradition for cremation of high-ranking deceased, and, as is known, the ruling elite of the Bulgars was of Turkic origin (Димитров 1987, 207-215).

The problem of combining the pottery traditions of various population groups in the Early Middle ages, respectively Slavs and Proto-Bulgarians, along the Lower Danube, has its explanation in the mass production of unvarying cooking pots of sandy clay, hand-wheel made and decorated with incised straight or wavy horizontal lines. According to D. Il. Dimitrov, these pots reflected the completed process of establishing uniform ceramic production that combined in itself two traditions. From this moment on, ethnic differentiation of pottery would not be possible – a fact best illustrated when comparing the ceramic material from the Slavic necropolis Razdelna and the Proto-Bulgarian necropoleis Devnya 1 and Devnya 2 (Димитров 1987, 239-242).

And if the first two books dedicated to the Bulgarian Early Medieval culture appeared within an interval of ten years, the next one was published after whole 21 years – in 2008 (Рашев 2008). „The Bulgarian pagan culture“ by Rasho Rashev is the most comprehensive study on the archaeological material and data from the pre-Christian period of the First Bulgarian kingdom. Its crucial characteristic is the sober (sometimes even skeptical) look on the evidence. This is an important feature for a historical study, especially when its subject is the formation of the Early Medieval culture of the Bulgarian state and therefore, of the state itself.

The actual research was preceded by a historical overview which, although short, contained all the information needed for the framework, and at the same time freed the author from the necessity to mix purely archaeological data and its analysis with the historical sources for the period. R. Rashev, unlike his predecessors, did not start his study with the culture of the Proto-Bulgarians from the period before their migration. The review of archaeological cultures along the Lower Danube before the arrival of the Proto-Bulgarians demonstrated the state of decline and depopulation of these lands and therefore, the utter lack of continuity with the Early Byzantine culture that had stopped existing for about a century at the time of the Proto-Bulgarians' inhabitation. During that period, these lands were populated

тези територии се обитават предимно от славяни, както показва формираната при проучванията картина на славянските селища (Рашев 2008, 11-26).

Най-ранният паметник на прабългарското присъствие на Долния Дунав е Онгъла – земленото укрепление, разположено на север от Дунав. Теорията за неговото точно географско местоположение е най-добре обоснована именно от Р. Рашев (Рашев 2008, 29-32).

Цялостният облик на българската езическа култура е синтезиран чрез видовете и типовете археологически паметници, най-информативни от които са селищата и укрепленията, некрополите и поменалните съоръжения, занаятчийската продукция и произведенията на изкуството. Именно тук проличава многообразието на изворовата база. И за да може едно единствено изследване да обхване цялото това многообразие, то неминуемо трябва да има тезисен характер.

При разглеждането на проблема за етническите съставки на българската езическа култура отново на преден план излиза керамиката. Тук обаче обобщението е предшествано от така необходимата за дадения материал класификация. Обособените според технологичния принцип групи са общо 4 и техните различия съответстват на различните керамични традиции, които представляват. В това отношение най-дискусионни са съдовете от група А и група В – наричани в по-старите класификации съответно кухненски и трапезни. Гърнетата от пясъчлива глина с врязана украса (от група А), изработени на ръчен гърнчарски кръг, са най-характерната керамика за ранносредновековната култура на Балканите. Тя се появява тук в готов вид и местната ранновизантийска и раннославянска керамика няма пряко участие във формирането ѝ. Нейният произход може да се търси сред аварската керамика на Средния Дунав или на изток по Среден Днепър (пренесена от аварите и дошла на Долен Дунав чрез кутригурите) или в Крим, където се възприема като типична византийска продукция, тъй като се открива заедно с византийски амфори. По-лесно се проследяват корените на сивата излъскана керамика (група В). Най-вероятно тя отразява възприемането на аланската керамична традиция или от териториите на Пенковската култура на Среден Днепър, или от аланската култура на Кавказ. Останалите две керамични групи (изработени на крачно гърнчарско колело амфори, стомни и кани) са свързани безусловно с византийската гърнчарска традиция (Рашев 2008, 175-187).

Най-масово произвежданата керамика от групи А и В е и най-често използвана като гробен инвентар във всички типове некрополи на обикновеното население, което, от една страна, доказва нейния вече унифициран характер, а от друга, допълнително затруднява опитите да се определят етнически различните некрополи и по-

mainly by Slavs, as the research of Slavic settlements has shown (Рашев 2008, 11-26).

The earliest testimony to Proto-Bulgarian presence at the Lower Danube was the Onglos – the earthen rampart situated north of the Danube. The theory for its precise geographic location has been best argued namely by R. Rashev (Рашев 2008, 29-32).

The overall appearance of the Bulgarian pagan culture has been summarized through categories and types of archaeological evidence, among which the settlements and fortifications, the necropolises and commemoration structures, artisan produce and works of art are most informative. This is where the diversity of sources was clearly demonstrated. And for a single study to encompass all that research would mean that it should have the quality of a thesis.

When dealing with the problem of ethnic components of the Bulgarian pagan culture, it was again ceramics that was brought forward. Here however the conclusions were preceded by a much needed classification of the studied material. Four groups were determined in terms of their technological properties. The differences between them corresponded to the different ceramic traditions they represent. In this aspect, the most debatable are the vessels from group A and group B – named in older classifications respectively kitchen and table ware. The hand-wheel made cooking pots of sandy clay with incised decoration (of group A) are the most characteristic type of pottery for the Early Medieval culture of the Balkans. It emerged here already in its complete form and the local Early Byzantine and Early Slavic pottery are not directly involved in its formation. Its origin can be sought among the Avar pottery of the Middle Danube or more to the east, along the Middle Dnieper (brought by the Avars and arriving to the Lower Danube through the Kutrigurs); or in the Crimea where it is assumed as typical Byzantine production since it is found together with Byzantine amphorae. It is easier to trace the roots of the grey burnished pottery (group B). It most likely reflected the adoption of the Alanic ceramic tradition either from the territories of the Penkovka culture on the Middle Dnieper, or from the Alanic culture of the Caucasus. The remaining two pottery groups (foot-wheel made amphorae, pitchers and jugs) were undoubtedly connected to the Byzantine pottery tradition (Рашев 2008, 175-187).

The most mass produced pottery of groups A and B was also the most often used as grave goods in all necropolis types of the common people, which, on the one hand proved the already uniform character of the pottery, but on the other challenged further the attempts for ethnic attributions of the various necropolises and their funerary rites. Nevertheless, it has been accepted that, based on the rite, the cremation necropolises were Slavic, while the biritual ones were either mixed – belonging to Proto-Bulgarians

гребалните обичаи в тях. Все пак е прието въз основа на обряда, че некрополите с трупозгаряне са славянски, докато двуобредните са или смесени – на прабългари и славяни, или чисто прабългарски (Рашев 2008, 191-202).

Погребалният обред на представителите на елита е познат по отделни гробове (Рашев, Станилов, Стойчев 2014). Това изключително много възпрепятства опитите за реконструкция на елитарната култура, която обичайно се илюстрира именно чрез находките от богатите погребения. И след като движимите паметници са недостатъчни, трябва да се обърнем към недвижимите, за да си представим културата на аристокрацията (Станилов 2014, 118-119).

Тук съвсем естествено на преден план изпъква монументалната архитектура на първата българска столица Плиска (обр.1). Градоустройствената ѝ структура включва 3 концентрични укрепления. Най-външното е изградено от земен вал и ров, които ограждат огромното пространство от 23 км². В центъра на Външния град се издига масивна каменна крепост, обхващаща 500 дка, а в средата ѝ е разположена тухлена ограда, отделяща жилищния комплекс на владетеля от останалата част на града. Най-представителната постройка е Тронната палата, издигната на мястото на разрушения Крумов дворец. И двете сгради имат внушително въздействие – изградени са от големи, правилно одялани каменни квадрати, споени с бял и фугирани с розов хоросан. Основите им са положени на 2 м дълбочина върху хоросанова подложка, под която са забити дървени колове. Плановите им особености издават техния представителен, най-вероятно административен характер. Индиректно доказателство за това е и наличието на обособено пространство, застроено с жилищни дворци – цитаделата на ханската власт, в която със същия градеж са издигнати две огледални сгради за нуждите съответно на мъжете и на жените. Тези дворци са имали водопроводи, канализация и подово отопление. Непосредствено до тях са разположени баните и водохранилището, както и сградите за обслужващия персонал. Пред входа на малкия дворец (както е наречен жилищният дворец на владетеля) е изграден монументален езически храм, използван само за религиозните потребности на управляващите. Подобен храм, но по-голям, е издигнат и в близост до административния дворец. Между всички тези сгради, както и между тях и крепостните стени, е построена уникална подземна система от тайни ходници, по които владетелите са могли да се придвижват без да излизат на повърхността (Aladzhov 2010, 113-124). В един от тези ходници, свързващ Крумовия дворец с езическия храм, е открит сервиз от луксозни керамични съдове – кани, стомни, чайници, който свидетелства за облика на ханската трапеца (кат. № 50.1-6).

and Slavs, or entirely Proto-Bulgarian (Рашев 2008, 191-202).

The burial rite used among the members of the elite is known from separate graves (Рашев, Станилов, Стойчев 2014). This poses much difficulty to the attempts of reconstruction of the elite culture which is usually illustrated precisely through the findings from rich graves. And since the mobile objects are insufficient, we should then turn to the immovable ones, so that we can envision the culture of the aristocracy (Станилов 2014, 118-119).

Naturally, the monumental architecture of the first Bulgarian capital Pliska (Fig. 1) stands out first. Its urban plan comprises 3 concentric fortifications. The outermost one is made of an earthen rampart and a ditch that encircle the enormous space of 23 sq. km. In the centre of the Inner city rises a massive stone fortification that envelops 500 daa, and in its core there is a brick fence that separates the residential complex of the ruler from the remaining part of the city. The most monumental structure is the Throne hall, built on the site of the destroyed palace of Krum. Both buildings have an impressive impact – they were constructed of large regularly cut stone ashlar, bound with white mortar and the gaps between them filled with pink mortar. Their foundations are laid 2 m deep on a mortar bed, under which wooden poles are staked. The plan characteristics indicate their representative character, most probably administrative. An indirect proof of this is also the existence of a specially designated space developed with residential palaces – a citadel of the Khan's power, where, executed in the same construction techniques, two mirroring buildings were erected for the needs of respectively men and women. These palaces had water supply, sewer system and hypocaust. Right next to them were the baths and the water tank, as well as the servants' quarter. Across the entrance of the Small palace (as the dwelling palace of the ruler is called) a monumental pagan temple was built and used exclusively for the religious needs of the rulers. A similar larger temple was set up also near the administrative palace. Between all these buildings, as well as between them and the fortress walls, a unique system of underground passages was constructed, through which the rulers could navigate without coming above ground (Aladzhov 2010, 113-124). In one of these passages connecting Krum's palace with the pagan temple, a set of luxury ceramic vessels was found – jugs, pitchers, kettles, that testify to what the Khan's table looked like (Cat. N 50.1-6).

In conclusion, it is necessary to point out that the first Bulgarian capital is a phenomenon of the Early Medieval culture of whole Europe. In a period when timber was universally used for construction, when Byzantine cities diminished in size and only their church buildings

В заключение е необходимо да се изтъкне, че първата българска столица е феномен по отношение на ранносредновековната култура на цяла Европа. По времето, когато навсякъде се строи с дърво, когато византийските градове са се свили на малки площи и само църковните сгради в тях имат представителен характер, когато дори Константинопол е загубил в някаква степен своя столичен блясък, главният му водопровод е прекъснат, а част от градското пространство пустее или се използва за зеленчукови градини, в България се появява един град три пъти по-голям от столицата на Източната римска империя, който е класически образец за най-добрите представители на късноримската архитектурна традиция. Със своя монументален облик Плиска разчупва представата за нормалното развитие на градоустройството във вековете на средновековието. Военно-административният център на България, какъвто несъмнено е Плиска, демонстрира финансовия потенциал на младата държава и политическото самочувствие на българските ханове.

had a monumental character, when even Constantinople lost to some extent its shine as a capital, its main water supply cut and some of its urban areas deserted or used as vegetable gardens, a city three times larger than the capital of the Eastern Roman empire appeared in Bulgaria, and served as a classic model for the best samples of Late Roman architectural traditions. With its monumentality Pliska changed the idea of normal urban development in the Middle Ages. The military-administrative centre of Bulgaria, which Pliska undoubtedly was, demonstrates the financial potential and political confidence of the Bulgarian Khans.

Ваклинов 1977: С. Ваклинов. Формиране на старобългарската култура. София, 1977.

Господинов 1918: Й. Господинов. Разкопки в околността на Преслав. - Известия на българското археологическо дружество, VI, 1916/1918, 158-161.

Димитров 1987: Д. Ил. Димитров. Прабългарите по Северното и Западното Черноморие (Към въпроса за тяхното присъствие в днешните руски земи и ролята им при образуването на българската държава). Варна, 1987.

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII–IX век. София, 2008.

Рашев, Станилов, Стойчев 2014: Р. Рашев, С. Станилов, С. Стойчев. Кабиюк. Ранносредновековен могилен комплекс. София, 2014.

Станилов 2014: С. Станилов. Бележки към въпроса за елитарната култура в българското ханство на Дунава. - В: Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов. Велико Търново, 2014, 117-140.

Шкорпил 1905: К. Шкорпил. Укрепления Абобской равнини. - В: Абоба-Плиска, Известия Русского археологического института в Константинополе, X, 1905, 30-61.

Aladzhov 2010: A. Aladzhov. The Byzantine Empire and the establishment of the Early Medieval City in Bulgaria. - In: Daim, Drauschke (Hrsg). Byzanz – das Romerreich im Mittelalter. Teil 3, Peripherie und Nachbarschaft. Mainz, 2010, 113-158.

Общество и държава в България (края на VII – средата на IX век)

Павел Георгиев

Обществото

Българското общество в този период е със запазена родово-племенна и общинна структура в рамките на двата основни етноса: славяни и българи (История 1981, 55-59, 77-78, 161-169; по-различно у: Божилов 1995, 55-58).

За славяните се приема, че след заселването си на Балканския полуостров живеят автономно в т. нар. Славинии (Степанов 1999, 8; Николов 2005, 81-85, бел. 115; 96-97; Рашев 2008, 264 и сл.). С настъпването на Аспаруховите българи те, заедно с по-малобройни етнически групи, са били подчинени и разселени, оставайки в трибутарна зависимост от новозаселените. Данните за автономни или полуавтономни „княжества“ след 681 г. се отнасят за „околните племена“. Етническата същност и статутът на взелите активно участие в създаването и живота на държавата „така наречени седем племена (рода)“ и „севери“ подлежи на преоценка (Георгиев 2009а, 63 и сл.; Георгиев 2009б, 155 и сл.). Взаимоотношенията им с Аспаруховите българи са били регулирани от сключен още в навечерието на 680 г. договор.

Данни за родово-племенна структура при българите са запазени още в тяхната прародина в Прикавказието (Gjuzelev 1988, 48 sqq.; Рашев 2008, 264-265). Те са имали четири племена: Купи-Булгар (Kup`i-Bulgar), Дучи-Булкар (Dučci-Bulkar), Олхондор (Олхонтор)-Блкар (Oghontor (Olchontor)-Blkar), Чдар-Болкар (Č`dar-Bolkar) (Бешевлиев 1981, 39-40; Георгиев 2004, 693 и сл.). В съседство се намирало племето Тюрки (T`urk`k), което се отъждествява със споменаваните като съюзни на българите „котраги“. На Долен Дунав се преселват водените от Аспарух „оногундури-българи“, които, ако се съди от техния етноним, са имали сложна структура.

Приема се, че социалните отношения през V-VII в., както и през първата половина на VIII в., са адекватни на тези у степните народи, намиращи се на третия етап на номадизъм (Плетнева 1982, 77 и сл.; Георгиев 2007, 22 и сл.). Постепенно те преминават към сезонна уседналост, формиране на военно-политическа организация и поява на лагери, в които по-късно се устройват аристокра-

Society and state in Bulgaria (the end of the 7th – the middle of the 9th century)

Pavel Georgiev

Society

The Bulgarian society of that period maintained its tribal social structure within both of the two major ethnoi: the Slavs and the Bulgars (История 1981, 55-59, 77-78, 161-169; for a different view: Божилов 1995, 55-58).

As far as the Slavs are concerned, it is accepted that after settling down on the Balkan Peninsula, they lived autonomously in the so-called Sclaviniae (Степанов 1999, 8; Николов 2005, 81-85, note 115; 96-97; Рашев 2008, 264 ff.). With the settling of Asparuh's Bulgars, the Slavs were subdued and displaced together with some less numerous ethnical groups, and remained in tributary dependence on the newcomers. The data about autonomous or semi-autonomous "kingdoms" after 681 AD concerns the "surrounding tribes". The ethnical identity and the status of "the so-called seven tribes (clans)" and the "Severians", who took an active part in the establishment of the Bulgarian state and its life, are subject to re-examination (Георгиев 2009а, 63 ff.; Георгиев 2009б, 155 ff.). Their relationship with Asparuh's Bulgars was regulated through a treaty made as early as the dawn of the year 680 AD.

Information about the existence of a clan-tribal structure among the Bulgars is preserved from their homeland in the Caucasus region (Gjuzelev 1988, 48 ff.; Рашев 2008, 264-265). They had four tribes: Kup`i-Bulgar, Dučci-Bulgar, Oghontor (Olchontor)-Blkar, Č`dar-Bolkar (Бешевлиев 1981, 39-40; Георгиев 2004, 693 ff.). Neighbouring to them was the Turk tribe (T`urk`k) which is identified with the "Cotragi", sometimes mentioned as people allied to the Bulgars. It is the Unogondurs-Bulgars led by Asparuh that settled down along the Lower Danube and judging by their ethnonym, this tribe had a complex structure.

It is presumed that the social relations in the state during the 5th-7th century, as well as those of the first half of the 8th century, were comparable to those of the steppe peoples in the Third nomadic phase (Плетнева 1982, 77 ff.; Георгиев 2007, 22 ff.). Gradually, these relations evolved into seasonal settlement, establishment of a military-political organization and emergence of camps where aristocratic residences were set up eventually. The population lived and waged war according to their clans and "tribal branches".

Обр.1. Молибдовул на кесаря Тервел (705-721), притежание на Dumbarton Oaks Collection.

Fig. 1. Molybdenum of the kaiser Tervel (705-721), belonging to the Dumbarton Oaks Collection, N BZS.1958.106.4932.

тични резиденции. Населението живее и воюва по родове и „колена“.

Славяните и другите етно-културни групи, които българите заварват между Дунав и Стара планина, са били трайно уседнали и свързани със земеделие и скотовъдство.

Социално-икономическата диференциация и формирането на устойчива държава протичат в три етапа. Първият трае до края на средата на VIII в. и е свързан с мирни взаимоотношения, както между етносите в страната, така и с Византия и Аварския хаганат (обр. 1). Вторият започва през 50-те – 70-те години, когато се стига до икономическа и политическа криза, последвана от етно-политическа стабилизация, завършила към края на VIII в. През третия етап обществените отношения се консолидират от нов тип управление и установена политическа доктрина „на многото българи“, които позволяват многоетничното общество да се превърне в християнизираща се около и след средата на IX в. общност.

Българската аристокрация

Нейната родова организация е засвидетелствана в т. нар. „Именник“, но там са посочени само родове, излъчили един или повече владетели: Дуло, Ерми, Вокил (Укил) и Угаин (Москов 1988, 19-21) (обр. 2). Дуло е синоним на държавността от периода на българското „завоюване на родина“ – отвъд и отсам Дунав. Това го прави династично, а не същинско родово име. Чрез него началото на Дунавска България е изведена от Хунския съюз и Западния тюркски хаганат. За реално родово име на нейния първи

The Slavs and the other ethno-cultural groups that the Bulgars found dwelling between the Danube and the Haemus mountain were permanently sedentary and engaged in agriculture and cattle breeding.

The socio-economic differentiation and the formation of a solid state developed in three stages. The first one lasted until the mid-8th century and was associated with peaceful relations both among the ethnoi inside the state, and with Byzantium and the Avar Khaganate (fig. 1). The second one started in the 50s-70s, when an economic and political crisis began, followed by an ethno-political stabilization, and ended towards the end of the 8th century. In the third stage, the social relations were consolidated by a new type of rule, and the political doctrine of "the many Bulgars" was established, which allowed the multi-ethnic society to transform into a community undergoing Christianization around and after the mid-9th century.

Bulgarian aristocracy

Its clan-based structure is attested in the so-called *Nominalia of the Bulgarian Khans*, although only families that produced at least one or more rulers are enlisted there: Dulo, Ermi, Vokil (Ukil) and Ugain (Москов 1988, 19-21) (fig. 2). Dulo became synonymous for statesmanship ever since the period of the Bulagrian "conquest of a fatherland" on both sides of the Danube. This makes the name a dynastic one, and not a proper clan designation. Through this name the origin or Danubian Bulgaria is derived from the Hunnic union and the Western Turkic Khaganate. The actual gens of the first ruler of this Danubian state, Asparuh (before 680-700), and his direct descendants is assumed to be the addition to Dulo – Vithun. The list of rulers with clear genealogy ends towards 765 AD, after the short-lived rules of the representatives of the Vokil (Ukil) and Ugain clans. The chroniclers point out that not long before that moment "the Bulgars killed those who possessed power through their family line" (Breviarium Nicephori, 16). The consequence of this is the emergence of rulers of uncertain clan or even ethnic attribution.

Some clan names of the first half of the 9th century can be traced back to the 7th-8th century, but new ones appeared as well: Chakarar, Kurigir, etc. (Бешевлиев 1981, 41). Among the families gradually emerged not only nobility by birthright, but also officary one. Already Ennodius narrates the beginning of this process, pointing out that the Bulgars of the end of the 5th century are "a people in which titles are acquired by the one who bought his nobility with the blood of the enemy; in which the battlefield brings glory to the clan"... ((Ennodi, De Bulgarorum, V). These "nobles" seem to have received the honorary title "brave ones", denoted in the inscriptions of the first half of the 9th century as "Baga-

Обр. 2. Именник на българските князе, руски препис от XV в., ГИМ – Москва. Копие, НАИМ-БАН

владетел – Аспарух (преди 680–700) и неговите преки приемници може да се приеме добавката към Дуло – Вихтун. Списъкът от владетели с генеалогия завършва към 765 г. след краткотрайни управления на представители на родовете Вокил (Укил) и Угаин. Хронистите сочат, че малко преди това „българите убили тези, които обладавали по родова линия властта“ (Breviarium Nicephori, 16). Следствие на това се появяват владетели без ясна родова, а и етническа принадлежност.

Названията на родове от първата половина на IX в. се извеждат от VII–VIII в., но се появяват и нови: Чакарар, Кюригир и др. (Бешевлиев 1981, 41). В родовете постепенно навлиза не само изконна, но и служебна знат. За началото на този процес пише още Енодий като изтъква,

Fig. 2. Nominalia of the Bulgarian Khans, Russian copy of the 15th c., State Historical Museum, Moscow. Copy, NAIM-BAS

„тук“, i.e. „hero“ (Бешевлиев 1981, 42). The ruler did not only represent a certain clan, but also a considerable part of the aristocracy (traditional or officary), and that is why his lineage was not emphasized (Пашев 2008, 265; Славова 2010, 141-142).

The role of the Slavic aristocracy in the rule of the country is accepted a priori (Божилков 1995, 50). The Slavic knyazes, zhupans, elders and priests had some governing functions, however on local level and over the communities that elected them, including during military operations of the state. Their entrance into the central government is documented no earlier than the first half of the 9th century, but this happened on the initiative of the ruler.

че българите от края на V век са „народ, у който придобивал титли онзи, който е купувал благородството си с кръвта на неприятеля, у който бойното поле прославя рода ...“ (Ennodi, De Bulgarorum, V). Тези „благородници“ изглежда са получавали почетно звание на „храбреци“, което надписите от първата половина на IX в. сочат като „багатур“, сиреч „герой“ (Бешевлиев 1981, 42). Владетелят не е само представител на определен род, а на голяма част от аристокрацията (традиционна и служебна) и поради това неговият произход не се афишира (Пашев 2008, 265; Славова 2010, 141-142).

Ролята на славянската аристокрация в управлението на държавата се приема априорно (Божилков 1995, 50). Славянските князе, жупани, старейшини и жреци са имали ръководни функции, но на местно равнище и над излъчилите ги общности, включително и при военни операции на държавата. Проникването им в централното управление е документирано най-рано през втората половина на IX в., но по инициатива на владетеля.

Структура на властта

Тя произлиза от военно-политическата организация на българите от V–VII в., когато те са включвани в пределите на Хунския съюз, Тюркския и Аварски хаганати, но създават и своя „голяма стара България“ начело с хан Кубрат. Институциите се развивали и под влияние на тези в късния Аварски хаганат и Византия. Роля на вътрешен фактор играят и традициите на славяните. Основен източник за реконструиране на държавното управление са домашните източници, макар че тяхната интерпретация е не винаги безспорна, поради неясноти в езиковата принадлежност и значение на срещаните в тях титли и понятия.

Обществената и държавна организация е основана на монархичен принцип (Бешевлиев 1981, 42; Пашев 2008, 270).

Владетелят е олицетворение на народ и държава. Текстът на „Именника“ е блестящо потвърждение за това (Божилков 1995, 49). Изживяването на т. нар. „родова държава“ започва през IV–VI в. със създаване на предпоставки за нейното еднолично управление (Сте-

Power structure

The power structure stems from the military-political organization of the Bulgars in the 5th-7th century when they were included in the Hunnic union, the Turkic and the Avar Khaganates, but also when they established their “Great Old Bulgaria” led by Khan Kubrat. The institutions developed also under the influence of those in the Late Avar Khaganate and the Byzantine Empire. Slavic traditions acted as an internal factor. The main reference for the reconstruction of the state government are the domestic sources, although their interpretation is not always indisputable, due to the unclear linguistic attribution and meaning of the titles and terms encountered in them.

The organization of society and state was based on the monarchic principle (Бешевлиев 1981, 42; Пашев 2008, 270).

The ruler was the personification of people and state. The text of the Nominalia of the Bulgarian Khans is a brilliant confirmation of that (Божилков 1995, 49). The so-called “clan state” became obsolete in the 4th-6th century when the proper prerequisites for an autarchic rule were brought about (Степанов 1999, 63). The establishment of a centralized government system began under Krum (after 796–814 AD). At that time were laid the foundations of stable clan authority that grew into dynastic rule. An inscription of Khan Malamir (831–836 AD) points out that his power, as well as that of his father, Khan Omurtag (815–831 AD), descends from the rule of the “archon” Krum (Георгиев 2012, 467 ff). Malamir called Krum his “father” as an acknowledgement of his role for the formation of dynastic rulership. A posthumous cult was organized for Krum as a ruler-hero and demiurge in the framework of the traditional ancestor cult, and it was practiced in representative temples in large residences (Георгиев 2017, in print). It seems that we should also connect the image of a heroized ancestor on the rocks of Madara with this veneration (Пашев 2008, 212-218).

Some scholars assume that co-rulership existed in Bulgaria, similarly to other Turkic peoples (Бешевлиев 1981, 45-50; Николов 2005, 71-76). This is probable, considering the traditions of Bulgarian statesmanship, but in the 8th-9th century it was applied only in particular cases, perhaps at

Обр. 3. Миниатюра от хрониката на Йоан Скилица (Мадридски ръкопис, л. 82Ra): Хан Омуртаг с надпис на гръцки „Кутрагон българинът, военачалникът на Крум“ в сцена на осъждане и екзекуция на византийски проповедници – християни.

Fig. 3. Miniature from the Chronicle of John Skylitzes (Madrid Skylitzes, f. 82Ra): Khan Omurtag and a Greek inscription: “Kutragon the Bulgar, general of Krum”, in a scene of judgement and execution of Byzantine Christian preachers.

ὁ ἀρχιεπίσκοπος μαμονήλ καὶ οἱ
σὺνάυτιοι μαρτυροῦντες
φοῖν τέλει

κουτράν ὁ βούλγ
ὁ ἴσκρα
μλ.

ὁ ἀρχιεπίσκοπος μαμονήλ καὶ οἱ σὺνάυτιοι

Ὁ αἰὸς μὲν μαμονήλ κλειμὸς ἀρχιεπίσκοπος. ὅπως πῶτα ἀμαρτυροῦντες μετὰ σὺνάματοις ὑπὸ τὸν μέμφασιν. τὴν μέσσην

панов 1999, 63). Изграждане на централизирана система на управление започва при Крум (след 796–814). Тогава се полагат основите на трайна семейна власт, прераснала в династична. В надпис на хан Маламир (831–836) се изтъква, че неговата власт, както и на баща му хан Омуртаг (815–831), произтича от управлението на „архонта“ Крум (Георгиев 2012б, 467 и сл.). Посмъртно към него се организира култ към владетел-герой и демиург в рамките на традиционния култ към предците и той се упражнява в представителни храмове в големите резиденции (Георгиев 2017, под печат). С това преклонение изглежда трябва да свързваме и образа на героизиран прародител върху Мадарските скали (Рашев 2008, 212–218).

Някои изследователи допускат, че подобно на други тюркски народи, в България е съществувало съвладетелство (Бешевлиев 1981, 45–50; Николов 2005, 71–76). Това е допустимо с оглед на традициите на българската държавност, но през VIII–IX в. е било въведено в отделни случаи, вероятно по решение на самия владетел или на „колективен“ орган на властта. В нормална ситуация ролята на заместник е изпълнявал кавханът или ичиргу боилът. По времето на непълнолетния „хан-родственик (племенник)“ (*kana [e]negün*) – Маламир (Georgiev 2002, 8–10) кавхан Избул е в ролята на негов опекун.

Особен случай на „двойно управление“ се установява за последните години от живота на Крум, когато той ръководи държавата съвместно със своя „любим брат“, чието име в Хамбарлийските и други надписи не е запазено, но би могло да се идентифицира с наследил престола Омуртаг (Георгиев 2011, 144 и сл.).

Сведенията за вътрешно-политическата ситуация позволяват да се погледне отблизо към същността на домашната титла на владетеля. Приема се, че тя е *khan* (кан, хан) през всички периоди на нейното развитие, но преки данни са налице само за периода 814–836 г. За времето преди и след него, е засвидетелстван само неговият официален титул: архонт, княз и други. Само в издадени от името на Омуртаг и Маламир надписи владетелят се титулова на първо място като ΚΑΝΑΣΥΒΙΓΙ and на второ като „архонт“ (кат. н. 76, 77). В други византийската титла отсъства или е единствена. Загадъчното и днес съчетание се чете и тълкува през последните десетилетия в значение „хан-предводител на войската“ (Бешевлиев 1979, 65–67). То приляга напълно за Омуртаг в годините, когато той е бил военачалник (*hegemon*), но и съвладетел на Крум (обр. 3). Последователното му използване в годините на самостоятелните управления на Омуртаг и на неговия син, подсказва, че домашната титла е била равнопоставена семантично с официалното „архонт“, т. е. „държавен глава“. Това налага да се върнем към прочитата и осмислянето на В. Томашек: *κανας υβιγι*, т. е. „слав-

the decision of the ruler or of the “assembled” body of authority. In normal circumstances, the role of a deputy ruler was played by the Kavkhan or the Ichirgu-Boila. At the time of the underaged “Khan-relative (nephew)” (*kana [e]negün*) – Malmir (Georgiev 2002, 8–10), Kavkhan Izbul was his custodian.

One peculiar case of “double rule” is attested for the last years of Krum’s life, when he governed the state together with his “beloved brother” whose name is not preserved in the inscriptions from Hambarli or other epigraphic sources, but perhaps he could be identified with the successor Omurtag (Georgiev 2011, 144 ff.).

The sources about the interior political situation allow a closer look at the nature of the ruler’s domestic title. It is accepted that the title is Khan (Kan, Han) throughout all the time of its existence, although direct evidence is available only for the period 814–836 AD. Before and after that time, the official titulature alone is recorded: archon, knyaz, etc. Only in inscriptions issued in the names of Omurtag and Malmir the ruler is titled in the first place ΚΑΝΑΣΥΒΙΓΙ and in the second – “archon” (cat. NN 76, 77). In other inscriptions the Byzantine title is missing, or is the only one mentioned. The combination of domestic and Byzantine titles, puzzling until today, has been read and interpreted as “Khan-commander of the troops” in the last decades (Бешевлиев 1979, 65–67). It suits completely Omurtag in the years when he was a commander (*hegemon*), but also a co-ruler alongside Krum (fig. 3). Its successive use in the

Обр. 4. Моливдовул на първородния син на цар Симеон (893–927): *опако с традиционния титул на престолонаследник с надпис: „Михаил багатур, кана иртли-тюинос“.*

Fig. 4. Molybdebullion of the firstborn son of Tsar Simeon (893–927): reverse with the traditional title of the heir to the throne, bearing an inscription: “Michael, bagatur, kana irthi-tuinos”.

Обр. 5. Плиска. Златен дарствен пръстен с надпис на гръцки: „Тези пръстени даде архонтът“.

Fig. 5. Pliska. Golden gift-ring with a Greek inscription: “These rings gave the archon”.

ният”, „великият хан“ (Бакалов 1985, 85; Степанов 1999, 80 и сл.). В полза на това свидетелства т. нар. Унгарски аноним, който нарича български владетел от началните десетилетия на IX в. *magnus Keanus* (= велик хан) (P. Magister, 12), което навежда на мисълта, че българската владетелска титла може да е особена, редуцирана форма на „каган“.

Престолонаследие. Отсъствието на данни дава основание да се приема, че до началото на IX в. владетелите не са имали официален наследник и той е бил избран след тяхната смърт (Рашев 2008, 271). Но приемник на Крум е неговият по-млад брат, а хан Омуртаг пък е наследен от третия си син Маламир. Тези и други примери потвърждават сведението на Йоан Екзарх, че „И у българите князете стават според техния род: синът на мястото на бащата, братът на мястото на брата...“ (Бешевлиев 1981, 44–45). Наследството на престола е извършвано не само по принципа на сеньората, но и по този на минората. С това е следвана старинна социална и държавна практика сред тюркоезичните народи (Georgiev 2002, 8–9).

Според Константин Багренородни титлата на българския престолонаследник е „канар тикейнос“, докато на по-малкия му брат е „бошла-таркан“. Разчитането на моливдовулите на синовете на Симеон (893–927): по-малкия – Йоан и първородния – Михаил, показва, че те са продължавали да носят последователно традиционния титул на престолонаследник. Неговото автентично зву-

years of the independent rules of Omurtag and his son demonstrates that the domestic title was semantically equal to the official “archon”, i.e. “head of state”. This compels us to return to the reading and interpretation of V. Tomaszek: *κανας υβιγι*, i.e. “the glorious”, “the great Khan” (Бакалов 1985, 85; Степанов 1999, 80 ff.). The Gesta Hungarorum of Anonymous testifies in favour of this, as it calls the Bulagrian ruler of the first decades of the 9th century *magnus Keanus* (= Great Khan) (P. Magister, 12), which points to the idea that the Bulgarian ruler title might be a peculiar reduced form of “Khagan”.

Succession to the throne. The lack of data gives grounds to believe that until the beginning of the 9th century the rulers did not have an official heir and that such was chosen after their death (Рашев 2008, 271). However, Krum’s heir was his younger brother, and Khan Omurtag was succeeded by his third son Malmir. These and other examples confirm John the Exarch’s record that: “among the Bulgars, too, the rulers come to power according to their kin: a son in place of the father, a brother in place of the brother...” (Бешевлиев 1981, 44–45). The succession to the throne was performed not only according to the principle of seniority, but also to that of minority. This follows an ancient social and state practice among Turkic-speaking peoples (Georgiev 2002, 8–9).

According to Constantine Porphyrogenitus, the title of the Bulgarian heir to the throne was “Kana r tikeinos”, while his younger brother was called “Boila-tarkan”. The reading of the molybdebullae of the sons of Simeon (893–927), the younger John, and the firstborn Michael, shows that they continued to bear successively the traditional title of the heir. Its authentic sound is “kana irthi tuin(os)”, which can be translated as “Khan of tomorrow (literally, “of tomorrow to the Khan”), firstborn son” (fig. 4) (Георгиев 1992, 3 ff.; Георгиев 2009в, 114 ff.). The tracing of the small amount of data suggests that, albeit underaged, the heir to the throne had cer-

чене е: „кана иртли тјин(ос)“, което може да се преведе: „утрешен хан (букв. „утрешен на хана“), първороден (син)“ (обр. 4) (Георгиев 1992, 3 и сл.; Георгиев 2009в, 114 и сл.). Проследяването на малкото данни позволява да се каже, че дори и непълнолетен, наследникът е изпълнявал определени функции: най-често като ръководи военни акции под надзора на опитни боили. Поради това му било присъждано и почетно звание: „багатур“.

Боили и багаини. Освен на своите братя и синове, владетелят е разчитал в управлението на две различни съсловия сред родовата и служебна аристокрация: боили и багаини. В Маламировия надпис те са представени в субординация (Бешевлиев 1979, 209-211). В текста се казва, че кавхан Исбул „построил“ „анабрутон“, който подарил на Маламир и по този повод „владетелят... даде на българите много пъти ядене и пиене, а на боилите (βοιλαδας) и багаините (βαγαίνους) даде големи дарове“. Тук са открити две класи в обществото: 1. „(Народът) на българите“, който някои са склонни да сравнят със споменавания в старотюркските надписи „кара будун“, т. е. обикновеният народ и 2. Аристокрацията, представена от боили и багаини (обр. 5) (Бешевлиев 1979, 59-60 и сл.).

Понятието „боила“ е по-скоро звание, отколкото титла. В чужди източници то се среща самостоятелно, изтъквайки високото положение и благороден произход на неговия носител. В домашните то е съчетано с понятие, указващо длъжността, която въпросният „боила“ е имал в управлението. Известни са няколко съчетания: боила-кавхан, ичиргу-боила (булия) (слав. чъргубил), юк-боила, боила-колобър. Към тях бихме могли да поставим и боила-таркан, т. е. втория владетелски син, а и самия престолонаследник. Той, както и боила-колобър, т. е. висшият жрец, се определя с прилагателното „кана“, което би могло да означава, че е свързан (кръвнородствено или другояче) с владетеля.

Боилите са изпълнявали разнообразни задачи в

tain functions: most often, commanding military operations under the supervision of experienced Boilas. That is why he was also assigned the honorary appellation “Bagatur”.

Boilas and bagains. Apart from his brothers and sons, the ruler relied in his government on two different strata among the clan and the officary aristocracy as well: the Boilas and the Bagains. In the inscription of Malamir they are presented in subordination (Бешевлиев 1979, 209-211). The text mentions that Kavkhan Isbul “built” an “anabryton” which he gave to Malamir and on this occasion “the ruler... gave the Bulgars many times food and drink, and to the Boilas (βοιλαδας) and the Bagains (βαγαίνους) he gave great gifts”. Here the two classes of society are distinguished: 1. “(The people of) the Bulgars” which some scholars tend to compare to the “kara budun” mentioned in Old Turkic inscriptions, i.e. the common people, and 2. The aristocracy, as represented by Boilas and Bagains (fig. 5) (Бешевлиев 1979, 59-60 ff.).

The term “Boila” is more likely a designation, rather than a title. In foreign sources it is encountered individually, in order to distinguish the high social standing and noble

Обр. 6. „Кан субиги Омуртаг: Корсис, копанът, беше мой храненик. Като отиде във войската, удави се в река Днепър. Той беше от рода Чакара“ (Бешевлиев 1979, № 59).

Fig. 6. Khan subigi Omurtag: Korsis Kopan was my cherished man. When he went in the army, he drowned in the river Dnieper. He was of the clan of Chakarar (Бешевлиев 1979, N 59).

управлението: военни, административни, дипломатически, жречески. Те са били сановници, на които владетелят разчитал в и извън страната. Влизали са в съвет от ранга на византийския синклит (Рашев 2008, 272-273; Const. Porph. De Ceremoniis, 3).

Багаин е „знатна титла или класово обозначение“, произлизащо от тюркската или иранска дума баа (Бешевлиев 1979, 59-60). Съчетаването му с „багатур“ изключва вероятността да е звание. В надписите са установени съчетанията: багатур-багаин, вири-багаин, ичиргу-багаин, сетит-багаин, юк-багаин, както и спорното остро-богоин. Първата дума в тях означава „ранга или вида на багаина“. Те са военно съсловие, от което са били избирани предводители от среден или по-нисък ранг и второто понятие в техния титул определя задачите и мястото за изпълнението им (Славова 2010, 53 и сл., 279-280). При багаините се срещат „три пъти повече титли от тези на боилите“ и службата им е протичала както в централната област, така и в периферията (Рашев 2008, 273). Повечето от тях са носели отговорности, свързани с военно снаряжение в мирновременни бази или при акции на тежко-въоръжената войска.

„Хранени хора на владетеля“. Те се споменават в надписи на ханове Омуртаг и Маламир и съставят корпорация, различна от боилите и багаините (Бешевлиев 1979, 68-70; Рашев 2008, 274-275). Те също са имали задачи във войската далече от столицата (обр. 6). След тяхната смърт – „вътре“ или „във войската“ владетелят издава от свое име и с „домашната“ си титла мемориални надписи, за които има основания да се смята, че са били поставени в столицата. Повечето от тях са с обозначено потекло и това ги прави част от аристокрацията. В такъв случай threptoī anthropoī е „отгледана от хана“ прослойка, която се различава от багаините по своя български произход. Изглеждат близки до западния comitatus, т. е. дружина, които владетелят издържа изцяло (Кардини 1987, 101 и сл.). Нейната власт се засилва с разпада на родовата система на управление. У нас този процес се извършва основно при ханове Омуртаг и Маламир и съвпада с организирането от владетеля на административни области, наричани „комитати“.

„Народът“. Известна светлина за смисъла, вложен в тази „класа“ хвърля изразът κοινὸν τοῦ λαοῦ от въпросите на византийския логотет към българските представители по време на прием в Константинопол (Const. Porph. De Ceremoniis, 3). Очевидно това е била „общност“, която има връзка с управление на държавата, може би т. нар. народно събрание (komētōn), което е колективен орган, водещ своето начало от т. нар. „военна демокрация“ и функционираше в България през VIII-IX в. (Бешевлиев 1981, 53-54; Георгиев 2002, 65-68; Николов 2005, 76-77; Рашев 2008, 275-276).

descent of its bearer. In domestic sources it is combined with another term that denotes the office which the Boila in question held in the government. Several combinations are known: Boila-kavkhan; Ichirgu-boila (bulia) (Slavic – Ch’rgubil); Uk-boila; Boila-kolobar. To that we can also add Boila-tarkan, i.e. the ruler’s second son, and also the heir himself. He, as well as the Boila-kolobar, i.e. the supreme priest, is defined with the adjective “kana”, which may mean that he is related to the ruler (by blood or in another way).

The boilas had various governmental tasks: military, administrative, diplomatic, priestly, etc. They were dignitaries on whom the ruler relied in and out of the country. They were part of a council similar to the Byzantine synclitos (Рашев 2008, 272-273; Const. Porph. De Ceremoniis, 3).

Bagain is a “noble title or class designation” derived from the Turkic or Iranian word baā (Бешевлиев 1979, 59-60). The combination with “Bagatur” excludes the possibility that it was an appellation. The combinations attested in inscriptions are: Bagatur-bagain; Viri-bagain; Ichirgu-bagain; Setit-bagain; Uk-bagain, as well as the controversial Ostrobogoin. The first word in these combinations denotes “the rank or the type of Bagain”. The Bagains were a military society from which representatives of medium or lower ranks were elected. The second term of the titlature determines their tasks and the place for their implementation (Славова 2010, 53 ff., 279-280). The Bagains had “three times more titles than the Boilas” and their service was performed both in the central area and in the periphery (Рашев 2008, 273). Most of them had responsibilities related to weaponry in peace time bases or during heavy troops operations.

“Cherished men of the ruler”. Mentioned in inscriptions of Khan Omurtag and Khan Malamir, they are a stratum rather different from the Boilas and the Bagains (Бешевлиев 1979, 68-70; Рашев 2008, 274-275). They also had certain military tasks away from the capital (fig. 6). After their death, either “inside”, or “in the army”, the ruler issues in his name and using his “domestic” title memorial inscriptions that are believed to be set up in the capital. The ancestry of most of these men is noted, which makes them part of the aristocracy. In this case, the threptoī anthropoī was a social stratum that was “brought up by the Khan” and differed from the Bagains with its Bulgarian origin. They seem similar to the western comitatus, i.e. a group fully sustained by the ruler (Кардини 1987, 101 ff.). Their power increased with the decline of the clan government system. In Bulgaria this process mainly took place under the Khans Omurtag and Malamir and coincides with the organization of administrative areas called “comitati” by the ruler.

“The People”. Some light on the meaning of this “class” is shed by the expression κοινὸν τοῦ λαοῦ taken from the questions of a Byzantine logothetes to the Bulgarian representatives during a reception in Constantinopolis (Const.

Териториално деление

Територията на държавата е била разпределена на две части: вътрешна и външна (Венедиков 1979, *passim*). Вътрешната е „област“ около столицата, ръководена от ичиргу боила. Там са били съсредоточени главната, както и няколко спомагателни резиденции (Николов 2005, 77). Възможно е да се припокрива с отбелязания към 765 г. топоним „Чика“, който може да се локализира на север от река Голяма Камчия, в долините на Тича и Варна (Провадийска река) (Георгиев 2014, 287 и сл.). Това е най-благоприятната по геоклиматични условия област между Добруджа с Лудогорието и предпланините на Хемус, която през VIII–IX в. е била заселена предимно с българи. Там именно се намират почти всички владетелски резиденции: „така наречената Варна“, Плиск оба, култовият център Мундрага-Мадара, Преслав, лагерът при могилата Кабаюк, аултът на Тича и други. Много е вероятно тогава „Чика“ да е владетелският домен, посочен като цел на император Константин V против владетеля Токту.

Външната част от територията е многократно по-голяма и е обхващала и приграничните области. От края на VII до към началото на IX в. те са имали федеративен статут и са били ръководени от славянски и други князе с военни и данъчни задължения спрямо централната власт. След това те трябвало да преминат на централно подчинение. Етническите князе и вождове били заменени от верни на владетеля хора, наричани комити, жупани или таркани. В тяхно разпореждане вероятно са били споменатите в гл. II на Закона за съдене на хората лица със сходно, но военно по семантика, название – къмети, които са стояли непосредствено над „простите люде“ (Ганев 1959, 204, 209-210).

През 30-те години на IX в. източниците регистрират първите комитати, които около средата на века наброявали вече десет (Николов 2005, 89-90). Преобладаващото мнение е, че те са обхващали цялата външна територия на държавата (Венедиков 1979, 56 и сл.; Рашев 2008, 280). Може да са били обаче само пригранични области с военно-административен характер. Основната им задача е била да държат в покорство родовата аристокрация на местното население и да осигуряват защита от външни нападения.

Правдоподобно изглежда външната област да е била разпределена на по-големи административни единици с центрове в градове като Белград, Девола, Брегалница, Берое и други. Начело на областта Котокий в южна Албания е стоял български „управител“, произхождащ от „комитски род“, откъдето се съди, че той е имал сан на *comitus* или *comes*. Такъв е бил „българина, *комит* (*κόμιτα*) *Таридин*“. Негов наследник по времето на Симеон е Дристор, споменат също като *κόμις* (Theoph.

Porph. De Ceremoniis, 3). Apparently, this was a “community” related to government, perhaps a people’s council (*komētôn*), an assembly that originated in the so-called “military democracy” and functioned in Bulgaria throughout the 8th-9th century (Бешевлиев 1981, 53-54; Георгиев 2002, 65-68; Николов 2005, 76-77; Рашев 2008, 275-276).

Territorial division

The territory of the state was divided in two parts: inner and outer (Венедиков 1979, *passim*). The inner one was a “region” surrounding the capital, under the control of an *Ichirgu-Boila*. The main residence, as well as some provisional ones, was situated there (Николов 2005, 77). It is possible that the area is identical with the place name “Chika” registered around 765 AD, that can be localized to the north of the Golyama Kamchiya river, along the valleys of the rivers Ticha and Varna (Proviadiiska river) (Георгиев 2014, 287 ff.). This is the most favourable area, in terms of geoclimatic conditions, between Dobrudja, the Ludogorie and the pre-mountainous area of Haemus, populated mainly by Bulgars in the 8th-9th century. It is precisely there that almost all ruler residences are located: “the so-called Varna”, Plisk oba, the Mundrağa-Madara cult center, Preslav, the camp near the Kabayuk mound, the aul at Ticha, etc. It is very probable, then, that “Chika” was the ruler’s domain that was mentioned as Emperor Constantine V’s target on his quest against the ruler Toktu.

The outer part of the territory was many times larger and included the border areas. From the end of the 7th until approximately the beginning of the 9th century the population in these areas had a foederate status and was led by Slavic and other Knyazes with military and fiscal duties to the central authority. The ethnic Knyazes and chiefs were replaced by loyal to the ruler people called *Comites*, *Zhupans* or *Tarkans*. Within their jurisdiction were probably the individuals mentioned in Chapter 2 of the *Law for judging people*, with similarly sounding names (but of military semantics) – *kumets*, who were directly superior to the “common people” (Ганев 1959, 204, 209-210).

In the 30s of the 9th century, the sources register the first *comitati*, which were already ten by the middle of the century (Николов 2005, 89-90). The prevailing opinion is that they spanned over the entire outer territory of the state (Венедиков 1979, 56 ff; Рашев 2008, 280). However, they may have been only border zones of military-administrative character. Their main purpose was to keep in subordination the clan aristocracy of the local population and to ensure protection from outside attacks.

It would seem plausible that the outer area was subdivided into larger administrative units with their centers placed in cities like Belgrade, Devol, Bregalnitsa, Beroe, etc.

Achrid. Hist. Mart, 37). В Белград е резидирал „борита(р) кан“, който бил „подстратег“ на княз Борис (Theoph. Achrid. Vita S. Cl., XVI.47). Много по-късно Михаил Деволски пише, че управителят там е имал *съуправители* (Cedrenus-Scylitzes, 103). В този смисъл е закономерно да допуснем, че областта при Белград е имала организация близка до тази на византийска тема.

От тези и от други свидетелства става ясно, че тарканите са управлявали големи административни единици, разположени в периферията, но с центрове далече от границите (Андреев 1978, 121 и сл.).

В някои извори се говори за три големи дяла от разширената през първата половина на IX в. територия. Те са обособени на географски принцип, според разположението им спрямо централната област (Венедиков 1979, 80 и сл.; Коледаров 1979, 19 и сл.; Рашев 2008, 280-281). Първата е обхващала Мизия и Малка Скития, втората – „отвъдунавска България“, а третата – южните и югозападни територии, наричани „Долна земя“. Тяхното усвояване от държавата на „много българи“ е извършвано постепенно и изглежда планомерно, на основата на политическата доктрина за обединяване на трите анклава на българите от VII в.: в Панония и Трансилвания, в Североизточна България и в Солунско и Южна Албания (Георгиев 2016, 153 и сл.).

At the head of the Kotokion region in Southern Albania was a Bulgarian “governor” who descended from a “family of *comites*”, hence it is considered that he had the rank of a *comitus* or a *comes*. Such was “the Bulgarian, comes (*κόμιτα*) *Taridin*”. His successor at the time of Simeon was *Dristar*, mentioned also as *κόμις* (Theoph. Achrid. Hist. Mart, 37). In Belgrade resided a “*Borita(r)kan*” who was a “*hypostrategos*” of *Knyaz Boris* (Theoph. Achrid. Vita S. Cl., XVI.47). Much later, Michael of Devol wrote that the governor himself had his co-governors (Cedrenus-Scylitzes, 103). In this respect, it is only logical to assume that the Belgrade area was organized similarly to a Byzantine theme.

These and other sources make it clear that the Tarkans governed large administrative units located along the periphery, but whose centers, however, were far from the borders (Андреев 1978, 121 ff.).

Some sources mention three sizeable parts of the enlarged territory of the first half of the 9th century. They are defined by a geographical principle, according to their location with regard to the central region (Венедиков 1979, 80 ff.; Коледаров 1979, 19 ff.; Рашев 2008, 280-281). The first part encompassed Moesia and Scythia Minor, the second one – “Trans-Danubian Bulgaria”, and the third one – the south and southwestern territories known as “The Lower Land”. Their acquisition to the state of the “many Bulgars” was done gradually and appears to have been planned on the basis of the political doctrine for the unification of the three Bulgarian enclaves of the 7th century: in Pannonia and Transylvania, in Northeastern Bulgaria, and in the environs of Thessalonike and Southern Albania (Георгиев 2016, 153 ff.).

Андреев 1978: Й. Андреев. Нарышкая надпись князя Симеона и административное устройство болгарского государства в конце IX и начале X вв. - *Ethudes balkaniques*, 1978, 3, 121-131.

Бакалов 1985: Г. Бакалов. Средновековният български владетел (Титулатура и инсигнии). София, 1985.

Бешевлиев 1979: В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. София, 1979.

Бешевлиев 1981: В. Бешевлиев. Първобългарите. Бит и култура. София, 1981.

Божилев 1995: Ив. Божилев. Раждането на средновековна България (нова интерпретация). - В: Седем етюда по средновековна история. София, 1995, 11-72.

Божилев, Гюзелев 1999: Ив. Божилев, В. Гюзелев. История на средновековна България. София, 1999.

Венедиков 1979: Ив. Венедиков. Военното и административно устройство на България през IX и X век. София, 1979.

Ганев 1959: В. Ганев. Законъ соудныѣ людъмъ. Правно-исторически и правно-аналитични изследвания. София, 1959.

Георгиев 1992: П. Георгиев. Титлата и функциите на българския престолонаследник и въпросът за престолонаследията при цар Симеон (893-927). - Исторически преглед 1992, 8-9, 3-12.

Георгиев 2002: П. Георгиев. Раждането на столица Абоба-Плиска. - В: *Polichronia*. Сборник в чест на проф. Иван Божилев. София, 2002, 63-77.

Георгиев 2004: П. Георгиев. Българските племенни имена и соционимът Уногундури. - В: *Civitas Divino-Humana*. In honorem Georgii Bakalov. София, 2004, 693-708.

Георгиев 2007: П. Георгиев. Раннобългарската култура V–VII век – култура „на колела“. - В: Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. В. Търново, 2007, 22-39.

Георгиев 2009а: П. Георгиев. „Седем племена“ (Ἑπτὰ γένη) – самоназвание или административен термин? – Годишник на Софийския университет, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 95 (14), 2006, 63-75.

Георгиев 2009б: П. Георгиев. За произхода на северите. - В: „България, земя на блажени...“. In memoriam prof. Iordani Andreev. В. Търново, 2009, 155-180.

Георгиев 2009в: П. Георгиев. Моливдовулите на български престолонаследници от X в. - Археология, 2009, 3-4, 114-125.

Георгиев 2011: П. Георгиев. Великият хан Омуртаг (814-831) – просопографски бележки. - В: Оттука започва България. Материали от II Национална конференция, Шумен, 2010 г. Шумен, 2011, 144-160.

Георгиев 2012: П. Георгиев. Маламировият надпис (№ 13) – ново четене и коментар. - Във: Василка Герасимова-Томова. In memoriam. София, 2012, 467-480.

Георгиев 2014: П. Георгиев. TZYKOS И TZOKOS – унобългарските прозвища на Крум и Омуртаг. - Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 10 (2014). 273-305.

Георгиев 2016: П. Георгиев. Връзките между (пра)българските анклави в югоизточна Европа в периода VII-IX век. - В: Известия на Националния археологически институт, XLIII, (In honorem prof. Stanislav Stanilov). София, 2016, 153-173.

Георгиев 2017: П. Георгиев. Плиска – езическият център на България през IX век. – В: Плиска-Преслав, 13, 2017, под печат.

История 1981: История на България, том 2. София, 1981.

Кардини 1987: Ф. Кардини. Истоки средновекового рыцарства. Москва, 1987.

Коледаров 1979: П. Коледаров. Политическа география на средновековна България, 1. София, 1979.

Николов 2005: Г. Н. Николов. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (краят на VII – началото на XI в.). София, 2005.

Плетнева 1982: С. А. Плетнева. Кочевници Средновековья. Москва, 1982.

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII–IX век. София, 2008.

Славова 2010: Т. Славова. Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти. София, 2010.

Степанов 1999: Ц. Степанов. Власт и авторитет в ранносредновековна България (VII-средата на IX в.). София, 1999.

Georgiev 2002: P. Georgiev. Une contribution complémentaire à l'inscription-graffiti protobulgare de Plisca. - Bulgarian Historical Review 2002, 1-2, 3-12.

Gjuzelev 1988: V. Gjuzelev. The Protobulgarians. A Pre-history of the Asparouhian Bulgaria. - In: V. Gjuzelev. Medieval Bulgaria, Byzantine Empire, Black Sea – Venice – Genoa. Villach, 1988, 11-80.

Breviarium Nicephori, 16 = Гръцки извори за българската история, III, София, 1960, 303

Cedrenus-Scylitzes, 103: Georgius Cedrenus-Ioannes Scylitzes. Historiarum Compendium, 103 = Гръцки извори за българската история, V, 1965, 296

Const. Porph. De Ceremoniis, 3: Constantinus Porphyrogenitus. De Ceremoniis aulae byzantinae, 3 = Гръцки извори за българската история, T.V, София, 1964, 222

Ennodius, De Bulgarorum, V: Magni Felicis Ennodi. Panegyricus regi Theodorico. De Bulgarorum virtute, V = Латински извори за българската история, I, София, 299.

Ennodius, De Bulgarorum, V: Magni Felicis Ennodi. Panegyricus regi Theodorico. De Bulgarorum virtute, V = Латински извори за българската история, I, София, 299

P. Magister, 12: P. Magister. Qui anonymus dicitur, gesta Hungarorum, 12 = Латински извори за българската история, V, София, 2001, 26

Theoph. Achrid. Hist. mart: Theophylacti Achridensis Archiepiscopi Bulgariae. Historia martyrii XV martyrum Tiberiopolitanorum = Гръцки извори за българската история, IX-2, София, 1994, 69, 75

Theoph. Achrid. Vita S. Cl., XVI. 47: Theophylactus Achridensis Archiepiscopus Bulgariae. Vita S. Clementis Achridensis, XVI. 47 = Гръцки извори за българската история, IX-2, София, 1994, 30.

Езическите некрополи от края на VII – 60-те години на IX в. на територията на България

Людмила Дончева-Петкова

681 година! На картата на Европа се ражда нова държава. България възниква в резултат на победата на хан Аспарух над войските на византийския император Константин IV Погонат.

В завладените територии прабългарите самостоятелно или заедно със славяните създават нови селища, възникват некрополи. При оскъдните сведения на писмените извори за българското ханство на Дунав проучването на езическите некрополи е от огромно значение. Тези паметници не предлагат данни за божества и храмове в славянската и в прабългарската религии, за жреци и шамани, но предоставят сведения за погребални практики, за вярвания и извършвани обредни действия, за съблюдавани традиции, за отношението към мъртвите. Некрополите разкриват непознати страни от материалната култура, от ежедневния бит, свидетелстват за връзки между двата етноса. В зависимост от различията в обряда се обособяват две големи групи – с кремации и двуобредни (с кремации и инхумации).

Некрополите с кремация се свързват със славяните, чийто традиционен погребален обред е изгаряне на мъртвите. Броят на частично или по-пълно проучените некрополи на територията на днешна България е към 20 (обр. 1), а на откритите гробове – към 650. Повечето са изследвани през 60-те – 70-те години на миналия век от Ж. Въжарова и Д. Ил. Димитров. Намират се предимно в Североизточна България и Добруджа. По-продължително са проучвани тези при с. Попина и с. Гарван (кат. № 5), Силистренско, с. Бабово, Русенско, с. Юпер, Разградско, при гара Разделна и с. Блъсково, Варненско, с. Върбовка, Великотърновско. Изгарянето на мъртвите вероятно е ставало извън границите на некрополите. Площадка с кремация е фиксирана само на около 200 м северно от некропола при Разделна. Най-често (повече от 90%) изгорелите човешките кости са събирани в гърнета със средни и големи размери (високи 17–25 см). Те са изпълнявали ролята на погребални урни и са заравяни в земята на дълбочина от 0,20 до 0,70 м. В някои случаи в един гроб са поставяни по две и изключително рядко (Бабово) по три урни, които се определят като семейни. Някои урни са покривани с камъни, с тухли, с долна половина

Pagan necropolises in the territory of Bulgaria from the late 7th c. to 860s

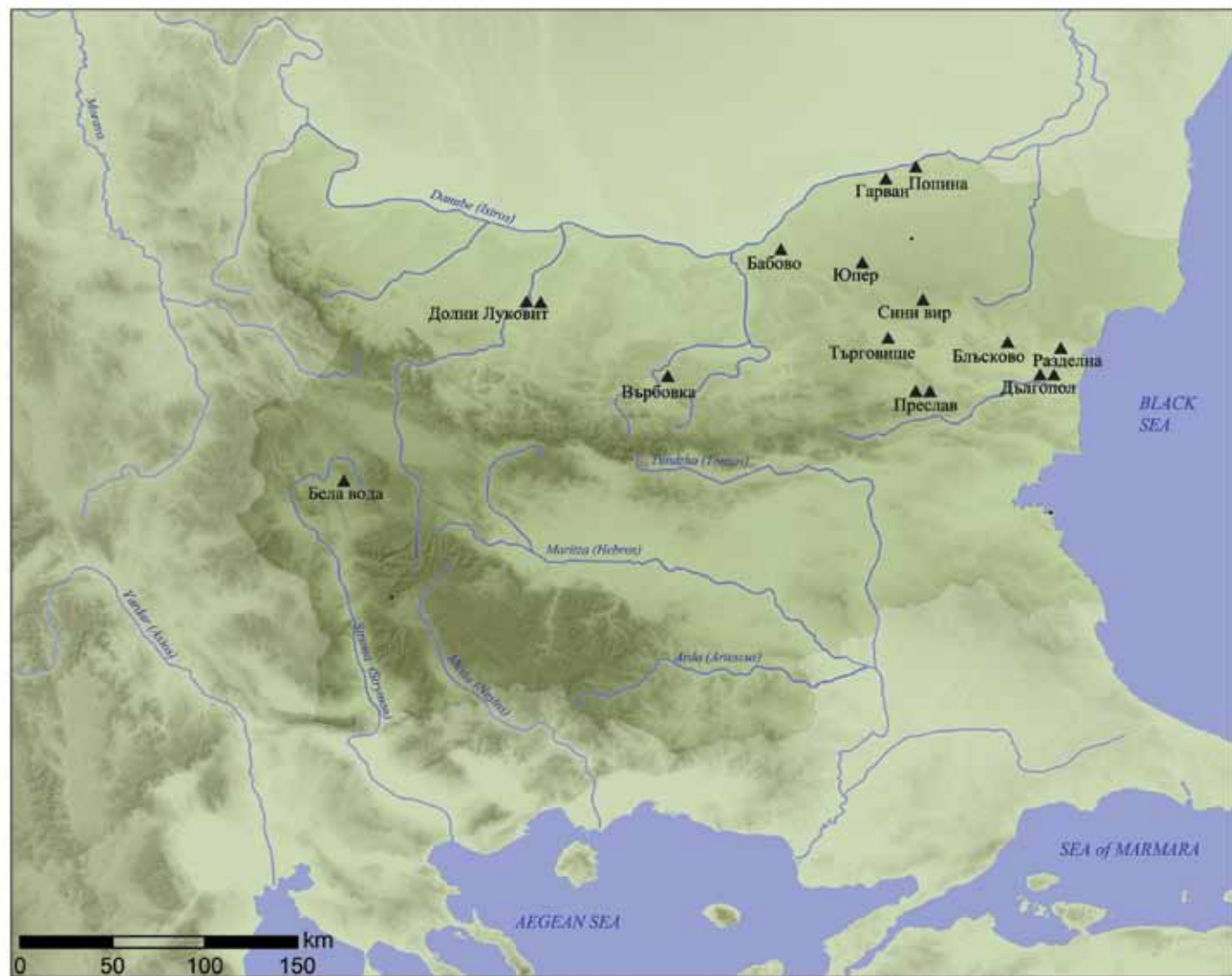
Lyudmila Doncheva-Petkova

681! A new state was born on the map of Europe. Bulgaria was established as a result of the victory of Khan Asparukh over the army of the Byzantine Emperor Constantine IV Pogonatos.

In the conquered territories the Bulgars, by themselves or together with the Slavs, organized new settlements and necropolises. The study of the pagan necropolises appears to be of great importance due to the scarce written sources concerning the Bulgarian Khanate along the Danube River. They provide data on deities and temples in the Slavic and Proto-Bulgarian religions, on priests and shamans, also on burial rites, beliefs and ritual practices, cherished traditions and respect for the dead. The necropolises reveal some unknown features of material culture, everyday life and testify to the relations between both ethnicities. Two large groups of necropolises are distinguished depending on the differences of the rite – cremation and bi-ritual (with cremation and inhumation).

The cremation necropolises are associated with the Slavs as their traditional burial rite was cremation of the dead. The number of necropolises partially or more completely investigated in the territory of today's Bulgaria is about 20 (fig. 1), and of graves revealed – about 650. Most of them were examined in 1960s-1970s by Z. Vazharova and D. Il. Dimitrov. They are located mainly in Northeastern Bulgaria and Dobrudzha. The necropolises of Popina and Garvan villages (cat. N 5), Silistra region, Babovo, Ruse region, Yuper, Razgrad region, Razdelna Railway Station and Blaskovo village, Varna region and Varbovka, Veliko Tarnovo region have been studied longer. Probably the funeral pile was set up outside the area of the necropolis. A cremation platform has been registered only about 200 m north of Razdelna necropolis. In most of the cases (more than 90%) the burnt human bones were collected into pots middle and large in size (17–25 cm in height). They served as burial urns and were buried in the ground 0,20–0,70 m deep. In certain cases a single grave may contain two and very rarely (Babovo) three urns, defined as family ones. Some of the urns were covered with stone, bricks, only the lower part of or an entire pot. Seldom the burnt bones were amassed in small pits round or oval in shape and dug into the soil. Alongside urns and

Обр. 1. Карта на некрополите с кремации

Fig. 1. Map of cremation necropolises

на съд или с цели гърнета. Рядко изгорените кости са изсипвани в малки, вкопани в земята ями с кръгла или елипсоидна форма. В некрополите недалеч от черноморския бряг – при гара Разделна и с. Блъсково – освен урни и ями с изгорели кости са открити и камери – кубични и паралелепипедни, изградени от плоски камъни или от антични тухли. В тях също са поставяни урни или човешките кости са изсипвани върху пода им. В некропола при с. Гарван е установена само една камера, а два гроба са затрупани с камъни.

Обредните действия са почти недоловими. Установени са следи от огнища, ями, купчини въглени. До

pits with burnt bones, the necropolises not far away from the Black Sea coast – in Razdelna Railway Station and Blaskovo – reveal also cube- and parallelepiped-shaped chambers, built of flat stone or ancient bricks. The chambers too contain urns or human bones piled on the floor. In the necropolis of Garvan only one chamber has been registered, and two graves were covered with stones.

The ritual practices remain almost indistinguishable. Traces of fireplaces, pits and heaps of stone have been revealed. A semi-dug-out with animal bones and ceramic fragments scattered over the floor has been found next to Razdelna necropolis. Broken pots and animal bones have been registered in Blaskovo and Razdelna.

Some of the urns in Popina, Garvan and Babovo necropolises are pots representing variants of the Northern Moldavian pottery of Hlincha 1. They are made by hand of rough sandy clay, with uneven surface. Most of them

некропола при Разделна е открита полуземлянка с разпръснати на пода животински кости и керамични фрагменти. Начупени съдове, както и животинските кости, са засвидетелствани в Блъсково и Разделна.

В некрополите при с. Попина, Гарван и Бабово част от урните са гърнета, варианти на северномолдавската керамика Хлинча I. Те са с неравна повърхност, направени на ръка от груба, песъчлива глина. Повечето са с форма на обърнат пресечен конус, без орнаменти, понякога с ямички по устийния ръб и много рядко с небрежно вдълбани по стените прави или вълнисти линии. Свързват се със славяни, които са се изтеглили от Западна Украйна и Северна Молдова в резултат на раздвижването на степните народи през 60-те–70-те години на VII в., сред които са и Аспаруховите българи. Направените на ръка урни определят началната дата на некрополите. В тези и във всички други некрополи с кремации са открити и урни, изработени на ръчно колело от глини с по-дребни пясъчни примеси. Повечето са също с форма на обърнат пресечен конус, а стените им са покрити с прави и вълнисти линии. Срещат се обаче и нетипични за славяните, свързвани с прабългарите гърнета – с овоидно, сфероконично тяло, украсени с плътно врязани прави линии, понякога съчетани с вълнисто снопче под шийките, с ямички (кат. № 6). В некрополите с кремации са намерени и други, също нетипични за славяните гърнетата – овоидни, сферични, с две дръжки, които са изработени от добре пречистена, пластична глина. Повърхността им е изцяло излъскана или е покрита с излъскани ивици в различни комбинации. Намирани са и големи урни, отнасящи се към т. нар. „пастирска керамика“ (кат. № 7). Изработени от пречистена глина с излъскана украса урни преобладават в некрополите при с. Юпер и този до гр. Търговище. Само в един гроб в некропола при гара Разделна е намерена сива излъскана паница (кат. № 8), която покрива урна от песъчлива глина е поставена сива излъскана кана. С некропола при Търговище се свързва единствената амфоровидна стомна.

Некрополите с кремации и откритата в тях керамика повдигат редица въпроси. В този при с. Бабово са установени интересни съчетания в един гроб на гърнета, направени на ръка и на ръчно колело, които свидетелстват за синхронност на различно формуваните съдове. В този некропол са регистрирани и гърнета, изработени на крачно колело, които според някои проучватели се доближават до съдовете от групата „Ипотещ-Чурел-Къндещ“ в Румъния. При всички други некрополи такива съчетания, както и урни, направени на ръка (освен в Попина и Гарван), не са установени, а керамиката е изработена само на ръчно колело. Наличието на прабългарски съдо-

are shaped as an inverted truncated cone, usually without decoration, occasionally with finger indentations along the mouth rim and seldom straight or wavy lines casually incised on the walls. This type of pottery has been associated with Slavs who withdrew from Western Ukraine and Northern Moldova as a result of migration of the steppe peoples in 660s–670s, Asparukh Bulgars among them. The handmade urns define the opening date of the necropolises. The already mentioned necropolises as well as all the remaining cremation ones contain also urns produced on slow potter's wheel of clay mixed with smaller sand grains. Most of them are of the same shape of inverted truncated cone, their walls covered with straight and wavy lines. However, some of the pots are not typical of the Slavs but relate to the Bulgars – ovoid and sphero-conical in shape, decorated with straight lines tightly incised, sometimes with a wavy band below the neck or finger indentations (cat. N 6). The cremation necropolises reveal still another group of pots also untypical of the Slavs – made of well purified plastic clay, ovoid and spherical in shape, with two handles. Their surface has been entirely burnished or covered with burnished bands in various combinations. Large urns relating to the Pastirskoe pottery also appear cat. (N 7). Urns made of purified clay and with burnished decoration prevail in the necropolis in Yuper and Targovishte town. A single grave only in the necropolis near Razdelna Railway Station contained a gray burnished bowl covering an urn of sandy clay with incised decoration, and still another grave – a gray burnished jug left next to the urn of sandy clay cat. (N 8). The only amphora-like pitcher is known from the necropolis near Targovishte.

The cremation necropolises and the pottery discovered in them put forward a series of questions. The necropolis in Babovo reveals some interesting combinations of handmade and slow-wheel-made pots in the same grave, testifying to the synchronicity of vessels produced differently. In the same necropolis appeared also pots made on a fast potter's wheel and according to some of the researchers, they come close to the vessels of the group of Ipotești – Ciurel – Căndești in Romania. No similar combinations as well as handmade urns have been registered in any other necropolis where the pottery was shaped only on a slow potter's wheel (except for Popina and Garvan). The presence of Proto-Bulgarian vessels of sandy clay, and especially the ones of purified clay, in all of the necropolises suggests commercial contacts – probably the Slavic population liked and bought the Proto-Bulgarian vessels. Possibly this kind of pottery testifies to a co-habitation of both ethnicities in the same settlement and even to burying in the same necropolises. Minor remains of animal bones in graves near Razdelna and Blaskovo reflect some connections and influence exercised by the Bulgars. Although far from often, some sacrificial vessel or grave goods have been discovered containing food

Обр. 2. Карта на биритуалните некрополи

Fig. 2. Map of bi-ritual necropolises

ве от пясъчлива и особено от пречистена глина предполага търговски контакти – вероятно славянското население е харесвало и купувало прабългарските съдове. Но тази керамика може би е свидетелство за съвместен живот в едно селище на представители от двата етноса и дори за ползването на едни и същи некрополи. За връзки и влияния на прабългарите говорят незначителните останки от кости на животни в гробове при Разделна и Блъсково. Макар и рядко са засвидетелствани гърнета, наричани „жертвени съдове“ или „погребални дарове“, тъй като в тях е поставяна храна за мъртвите – елементи, нетипични за славянската погребална практика.

for the dead – elements that were not typical of the Slavic burial practices.

The burial rite determines the presence of few objects in the graves. Some of them have been damaged burning in the pile. Intact and better preserved are those left as grave goods in the course of the funeral. The objects found are iron knives, belt buckles, hoops, flint and steels, and spindle whorls. Lamb astragals indicate children's games or perhaps served as amulets in lifetime. The adornments are various in kind, although small in number – beads, several types of earrings, torques made of copper wire, and rings. The sickles and pruning knives in Garvan, Babovo and Razdelna tes-

Погребалният обред обуславя наличието на малко вещи в гробовете. Някои са обезличени при пребиваването на кладата. Цели и по-добре са запазени тези, които са поставени по време на погребенията като погребални дарове. Намират се железни ножчета, токи, халки, огнива, прешлени за вретено. Агнешките астрагали „разказват“ за игрите на децата, а може би и затова, че приживе са носени като амулети. Накитите, макар и малобройни, са разнообразни – мъниста, няколко типа обеци, торкви от меден тел, пръстени. Сърпите и косерите в Гарван, Бабово и Разделна свидетелстват за земеделския бит на населението, а длетата от Гарван и Разделна – за практикуването на различни занаяти – железарство, дърводелство. Оръжието е представено само с няколко върхове на стрели от Юпер, Разделна, Блъсково и на копие от Разделна.

Безспорно е, че някои от некрополите са създадени наскоро след образуването на държавата, което се установява не само с керамиката на ръка, но и с други датирани находки, като обеците със звездовидна висулка от Разделна и Търговище и токата тип „Боли-Желовце“ (кат. № 20), поставена в урна на гроб № 13 от Разделна с паралели от втората половина на VII в. Съдовете, изработени на по-усъвършенствано ръчно колело, както и някои накити (лети обеци от Разделна, кат. № 9) свидетелстват, че големите некрополи са използвани дълго време – до приемането на християнството.

Некрополи с трупоизгаряне още не са известни на юг от Балкана. Само в днешния кв. Бела вода на гр. Перник са открити четири урни с изгорели кости, необичайно поставени в друго гробно съоръжение – късноантична тухлена гробница.

Много въпроси повдигат „двуобредните“ некрополи в Северозападна и Централна северна България – при с. Долни Луковит, Плевенско (кат. № 35-37), Галиче, Михайлово и Мизия (Букьовци), Врачанско, възникнали вероятно в периода на прехода от езичество към християнство. При тях кремациите са обособени от християнските инхумации. Сред гробовете с кремации преобладават урновите, като са използвани гърнета от пясъчлива глина с врязана украса, но и излъскани съдове. Често се срещат амфоровидни стомни, поставени като погребални дарове. Гробовете с инхумации заслужават специално внимание, тъй като в тях се установяват не само християнски, но и силни езически елементи – в положението на крайниците, в нарушаване на посоката запад-изток, в поставяне на съдове.

Биритуалните некрополи са повече от 30 (обр. 2). Те са по-интересни, с по-разнообразен инвентар. Намират се предимно в Североизточна България и Добруджа, в първите територии завладени от прабългарите. Отдалечени са от 300 до 800 м от принадлежащите им се-

tify to the agricultural life of the people, and the chisels in Garvan and Razdelna – to practicing various crafts as iron-smithery and carpentry. The weaponry is represented only by a couple of arrowheads from Yuper, Razdelna and Blaskovo, and a spear from Razdelna.

Beyond any doubt, some of the necropolises were organized soon after the establishment of the state, which is determined by the hand-made pottery as well as some other artifacts like the earrings with a star-like pendant from Razdelna and Targovishte and the belt buckle of the Boli-Zhelovce type left in an urn in grave N 13 in Razdelna (cat. N 20), with parallels from the second half of the 7th c. The pottery shaped on a more sophisticated slow potter's wheel and some of the jewels (cast earrings from Razdelna, cat. N 9) show that the large necropolises were in use for a long time – until the adoption of Christianity.

Cremation necropolises are not yet known south of the Balkan Range. Only in the modern-day residential area of Bela Voda in Pernik four urns containing burnt bones have been discovered. Unusually, they were left in another burial structure – a Late Antique brick tomb.

Many questions are provoked by the bi-ritual necropolises in Northwestern and Central Northern Bulgaria – in Dolni Lukovit, Pleven region (cat. NN 35-37), Galiche, Mihaylovo and Mizia (Bukyovtsi), Vratsa region, emerging probably during the transition from paganism to Christianity. The cremations there are differentiated from the Christian inhumations. Concerning the cremations, the graves containing urns predominantly reveal pots made of sandy clay with incised decoration, as well as burnished vessels. Amphora-like pitchers often appear as grave goods. The inhumation graves deserve special attention as they display both Christian and strong pagan elements – with the position of legs and arms, violating the east-west orientation, and the containment of vessels.

The bi-ritual necropolises are more than 30 (fig. 2). They are very interesting and contain a greater variety of grave goods. This kind of necropolises is located mainly in Northeastern Bulgaria and Dobrudzha, the initial territories conquered by the Bulgars. The sites are from 300 to 800 m away from the corresponding settlements. About ten similar necropolises have been investigated also in Romania – in the Northern Dobrudzha and Wallachian plain. An important necropolis was explored in 1948–1949 near Novi Pazar town. The necropolises in Devnya (NN 1 and 3) and Varna (NN 1 and 2); Karamanite, Varna region; Kyulevcha, Dibich and Velino, Shumen region; Balchik town; Bdintsi, Topola, Cherna and Hitovo (NN 2 and 3), Dobrich region; Nozharevo, Silistra region; and Nikolovo, Ruse region have been under research from the course of 1960s till our day. Through the discovery of one or two graves, or pottery, the locations of some other necropolises have been also registered. The

Обр. 3. Яма с кремация – гроб № 605 от некропола при Топола

Fig. 3. Cremation pit – grave N 605 in the necropolis in Topola

лица. В Румъния – в Северна Добруджа и във Влашката низина – също са изследвани към 10 такива некропола. През 1948 и 1949 г. е проучен еталонният некропол – до гр. Нови пазар. От 60-те години на миналия век до наши дни са изследвани некрополите при гр. Девня (№ 1 и 3), във Варна (№ 1 и 2), Караманите (Варненско), Кюлевча, Дибич, Велино (Шуменско); при гр. Балчик, селата Бдинци, Топола, Черна, Хитово (№ 2 и 3) (Добричко); Ножарево (Силистренско); Николово (Русенско). С по един-два гроба или с керамични съдове са набелязани местата на други некрополи. Броят на разкритите гробове е около 2200.

При тези некрополи на една и съща територия, едни до други са извършвани погребения по различен обред – чрез кремация и инхумация. В някои преобладават гробове с кремации – Бдинци, Балчик, Варна 1, Хитово 3, Черна, в други – с инхумации – Нови пазар, Кюлевча,

Обр. 4. Камера с кремация – гроб № 155 от некропола при Балчик

Fig. 4. Cremation chamber – grave N 155 in the necropolis in Balchik

number of graves revealed so far is about 2200.

Within these necropolises were performed burials according to different rites – cremation and inhumation – within the same territory and close to each other. In some of them the cremation graves prevail – Bdintsi, Balchik, Varna 1, Hitovo 3, Cherna; in others – inhumation ones, as in Novi Pazar, Kyulevcha, Velino, Devnya 1 and 3, Hitovo 2, Nozharevo, Karamanite and Nikolovo. In the largest necropolis near Topola where 625 graves have been revealed so far, the inhumation graves are only about 15 more than the cremation ones.

The cremation graves have been dug into the ground shallower (usually 0,40–0,80 m deep) than the ones with inhumation and show a couple of variants of grave structure configurations. Unlike the mono-ritual cremation necropolises where the urn graves predominate, these contain mainly the simplest kind of pit graves round or oval in shape

Велино, Девня 1 и 3, Хитово 2, Ножарево, Караманите, Николово. В най-големия некропол при с. Топола, където досега са открити 625 гроба, инхумациите са само с петнадесетина гроба повече от кремациите.

В гробовете с кремации, които са вкопани по плитко (обикновено на 0,40–0,80 м) от инхумациите, се установяват няколко разновидности в оформянето на гробните съоръжения. В тези некрополи, за разлика от еднообредните с кремации, преобладават не урновите, а най-обикновените ямни гробове, кръгли или елипсоидни и по-рядко – квадратни или правоъгълни в план. В повечето некрополи ямните гробове са над 70%. Горелите кости са изсипвани на дъното на ямата, като до тях често са поставяни съдове с храна и пиене, различни предмети. Тези гробове са особено много в Бдинци, Балчик (обр. 3), Ножарево, Топола. И в някои от тези некрополи (Бдинци, Топола, Ножарево, Девня 1, Девня 3, Черна, Хитово 2, 3) костите са събирани в гърне-урна, поставяно на дъното на малка яма. Като изключение в Топола и Бдинци в два-три случая за урни са използвани керамични ведра и сфероконични чаши. В тях и в Девня 1 рядко за урни са служили и дървени ведра. В некрополите при Нови пазар, Кюлевча, Балчик, липсват урнови гробове. Трета разновидност на гробовете с кремации са камерите с кубична или паралелепипедна форма, направени от антични тухли, както и от по-старателно или грубо одялани камъни. Те преобладават в некрополите Варна 1, Девня 1 и Девня 3. Срещат се в Бдинци и Балчик (обр. 4), като повечето са символични (без под и покритие) или са оформени с по няколко камъка, както в Топола. Камери липсват в Нови пазар, Кюлевча, Върбяне, Велино, Ножарево. Регистрирани са и различни други „особени гробове“, при които горелите кости са изсипвани върху камъни, тухли (Балчик, Топола, Черна). Установено е, че по-често ямите са ориентирани север-юг и по-рядко запад-изток.

Гробовете с инхумации са оформени също по различен начин. Преобладават (с изключение на Топола) обикновените ями, при които мъртвите са полагани направо в земята на дълбочина от 0,60 до 1,40 м и рядко до 2 м. Формата им, ако може да се установи, е правоъгълна, правоъгълна със заоблени ъгли или трапецовидна. Само такива са гробовете в Нови пазар и Кюлевча. При някои до едната къса или дълга страна е направено разширение – „ниша“, където са поставяни животни. Поредки са ямните гробове, над които след засипването с пръст върху гроба са нареждани камъни (Балчик, Топола, Хитово 2 и 3, Черна, Девня 3, Велино). Разпространени са гробове, при които само от късите, само от дългите, от трите или четирите страни на разстояние едни от други са нареждани камъни. Такива частично оградени с камъни гробове преобладават в Топола, те са втори по

and more rarely – square or rectangular in plan. In most of them the pit graves are more than 70%. The cremated bones were piled on the pit bottom often accompanied by vessels with food and liquid, and various objects. This grave type is particularly numerous in Bdintsi, Balchik (fig. 3), Nozharevo and Topola. In some of the necropolises in question (Bdintsi, Topola, Nozharevo, Devnya 1 and 3, Cherna and Hitovo 2 and 3) the bones were also gathered into a pot - urn left on the bottom of a small pit. As an exception, ceramic buckets and sphere-conical cups served as urns in a few cases in Topola and Bdintsi. There, as well as in Devnya 1, wooden buckets were also used as urns. Urn graves are absent entirely in Novi Pazar, Kyulevcha, and Balchik. The third variant of cremation graves appears to be cubic or parallelepiped chambers constructed of ancient bricks or of more thoroughly or roughly hewn stones. They predominate in the necropolises in Varna 1 and Devnya 1 and 3. Nevertheless, they appear also in Bdintsi and Balchik (fig. 4) as more of them are symbolic (missing a floor and covering) or constructed of a few stones as it is in Topola. Chambers are absent also in Novi Pazar, Kyulevcha, Barbyane, Velino and Nozharevo. Some peculiar graves have been registered as well, with burnt bones left over stones or bricks (Balchik, Topola and Cherna). It has been determined that the pits are more frequently oriented north-south and less often west-east.

The inhumation graves were also shaped in different ways. The simplest pit, where the dead were buried directly into the ground, 0,60–1,40 m deep, rarely to 2,00 m, prevails (except for Topola). The pit shapes – when possible to determine – are rectangular, rectangular with rounded corners or trapezoidal. The graves in Novi Pazar and Kyulevcha belong exclusively to this kind. Some of them have an extension – a niche – along one of their short or long walls, containing animals. The pit graves with stones put over the filling of soil appear more rarely (Balchik, Topola, Hitovo 2 and 3, Cherna, Devnya 3 and Velino). The graves were often faced with stones arranged at a distance from one another only along the short or the long walls, along three or all four walls. Similar partially stone-faced graves predominate in Topola; they are second in number in Balchik (fig. 5), and appear in Devnya 3 as well. Balchik and Topola contain graves partially faced and covered with stones. In Topola, Balchik and Cherna graves tightly surrounded by stones have been explored; and in Balchik, Topola, Hitovo 2 and Devnya 3 – cists, faced and covered with stones.

Usually the dead were buried on their back with stretched arms and legs. However, various positions of the limbs are also known, such as semi-contracted (fig. 6) or almost entirely contracted skeletons, and in these cases any grave goods are missing. In almost all of the necropolises artificially deformed skulls have been registered and they are especially characteristic of Topola, Balchik, and Novi Pazar.

количество в Балчик (обр. 5), има ги в Девня 3. В Балчик и Топола са установени гробове, които са частично оградени и покрити с камъни. В Топола, в Балчик, в Черна са разкрити плътно оградени с камъни гробове, а в Балчик, Топола, Хитово 2, Девня 3 – и цистови – оградени и покрити с камъни.

Мъртвите обикновено са полагани по гръб, с опънати ръце и крака. Срещат се и различни други положения на горните и долните крайници, полусвити (обр. 6) и почти свити скелети, при които липсват гробни дарове. В почти всички некрополи са установени черепи с изкуствена деформация, особено характерни за Топола, Балчик, Нови пазар. В шест гроба в Девня 3 са открити само черепи. В гробовете е полаган един индивид. Намирането на два (Балчик, Варна 1, Девня 1, 3) или три (Топола) скелета в един гроб е изключение. Установени са, особено във Варна 1 и в девненските некрополи, послесмърт-

Обр. 5. Гроб, отчасти ограден с камъни – № 274 от некропола при Балчик

Fig. 5 Grave partially faced with stones – N 274 in the necropolis in Balchik

also appear and some of them are pagan beyond any doubt (Devnya 3, Bdintsi, Balchik, Topola, Hitovo 2, Cherna, Varbyane and Velino). Other graves, usually located at the periphery of the necropolis (Topola, Karamanite and Devnya 3), are Christian, dating to the early years and decades after the adoption of Christianity. Apart from the burial rite, both cremation and inhumation graves display the same ritual practices – the same vessels with food and liquid, as well as all the other artifacts. Ritually broken pottery has been observed inside and above the graves, in especially large amounts in Topola. There the necropolis was connected with the village which was a pottery production centre. Both cremation and inhumation graves contained coal and more rarely lime, as well as charred beams associated with the purifying power of fire. The cremation graves revealed also burnt or unburnt animal bones and very seldom whole animal skeletons. Most of the whole animals - sheep, lambs,

Обр. 6. Псевдохокер – гроб № 219 от некропола при Балчик

Fig. 6 Pseudo-Hocker – grave N 219 in the necropolis in Balchik

ни разрушавания на скелетите, ампутирани на ходилата, притискане на главите, гърдите, краката с камъни.

Преобладаващата ориентация на гробовете е север-юг с отклонения най-често на изток. Само в Топола повечето са с отклонения на запад. Рядко е регистрирана обратна ориентация – юг-север. Почти във всички некрополи са открити гробове, ориентирани изток-запад (доминират в Хитово и Черна). Срещат се и с ориентация запад-изток, като едни са безспорно езически (Девня 3, Бдинци, Балчик, Топола, Хитово 2, Черна, Върбяне, Велино). Други, разположени обикновено в периферията на некрополите (Топола, Караманите, Девня 3), са християнски, от първите години и десетилетия след приемане на християнството.

В гробовете с кремации и инхумации, с изключение на обряда, се наблюдават еднакви ритуални особености – еднакви съдове с храни и напитки, еднакъв е и останалият инвентар. В и над гробовете са открити ритуално разчупени съдове, които са особено много в Топола, където некрополът е свързан със селището, което е било керамичен производствен център. В гробовете и с кремации, и с инхумации са хвърляни въглени и по-рядко вар, намират се овъглени греди, свързвани с очистителната сила на огъня. При кремациите се срещат горели и негорели животински и птичи кости и много рядко кости от цели животни. Повече цели животни – овце, агнета, говеда, и птици са установени при инхумациите. Поставяни са най-често над краката, по-рядко над главите и отстрани на погребаните. Оставяни са и късове месо от същите животни, както и от свине и прасенца. В почти всички некрополи са открити черупки от яйца. Особено много животни са полагани в гробовете при Нови пазар, Кюлевча и Балчик. По броя на целите животни (27) некрополът при Балчик заема първо място сред биритуалните, като в 15 гроба са сложени разчленени (без липсващи части) говеда. Впечатляват три свързани гроба, в които едновременно са положени три агнета, две крави и теле, свидетелстващи за големите възможности на животновъдите (обр. 7). В гробовете липсват скелети на коне, вероятно, защото конят, както сочат изворите, е считан за свещено животно. Изключение правят двойният гроб в Нови пазар, гроб № 55 от Кюлевча, гроб № 56 в Ножарево. В тези случаи конете не са служили за храна, а най-вероятно са свързани с по-високия соци-

Обр. 7. Трите свързани гроба – № 261, 262-263 – с животни от некропола при Балчик

Fig. 7. Three connected graves – NN 261, 262-263, with animals, in the necropolis in Balchik

Six graves in Devnya 3 contained only skulls. Only one single individual was buried in one grave. The discovery of two (Balchik, Varna 1 and Devnya 1, 3) or three (Topola) skeletons in a single grave is an exception. Practices of post-mortem destruction of the skeleton, like amputation of the feet and pressing the head, chest or legs with stones have been established, especially in Varna 1 and Devnya necropolises.

The predominant orientation of the graves is north-south, with deviation mostly to the east. Only in Topola most of the graves show deviation to the west. The reverse orientation of south-north has been rarely attested. Almost all of the necropolises contain graves oriented east-west (prevailing in Hitovo and Cherna). Some graves oriented west-east

лен ранг на починалите, възприемани са като спътници или ездитни животни.

Във всички биритуални некрополи керамичните съдове са преобладаващият, най-важен инвентар. Те са много по-разнообразни от съдовете в еднообредните некрополи с кремации. И в гробовете с кремации, и при инхумациите са представени от двете технологични групи – гърнета от песъчлива глина, украсени с врязани линии и съдове (гърнета, кани, паници, амфоровидни стомни, чаши) от пречистена глина с излъскана повърхност или украсени с излъскани ивици. Изработени са на ръчно гърнчарско колело, липсват гърнета, направени на ръка. Впечатляват сфероконичните кани от Нови пазар (кат. № 10) и Балчик, сфероидните и биконичните от Балчик, различните по размери кани от Топола (обр. 8), паниците със столчета (кат. №, № 24, 25), сфероконичните чаши от Топола (кат. № 26, 27), чашите-ведра от Топола (кат. № 22), Балчик, Бдинци, купите от Топола (кат. № 21) и Балчик, наподобяващи по форма съд №19 от Над-сентмиклошкото съкровище.

Металните предмети са малко, но присъстват във всички некрополи и подпомагат датирането им. Някои са лични вещи, други са слагани като дарове по време на погребенията. Няколко токи от Балчишкия некропол принадлежат към византийските типове Коринт (кат. № 17), В-образни, Ясъ Ада, с кръстовидна плочка (кат. № 18). Те до голяма степен определят появата на този най-ранен некропол още в първото десетилетие от създаване на българското ханство. В некрополите при Балчик, Топола, Нови пазар, Бдинци са намерени медни пластинки с изковани полусфери, с гвоздейчета и нитове, токи с нитове, близки до находките от типа „Врап-Ерсеке“. Открити са тънки медни и сребърни огънати пластинки-обкови със запазени части от дървени съдове, каквито се срещат сред паметници от втория аварски хаганат и на Крим. Ранната дата на некрополите се потвърждава и от сребърното кръстче в Кюлевча (кат. № 14), и от сабята при Нови пазар (кат. № 12). Данни за датиране предоставят различните типове обеци (особено разнообразни в Топола), гривните с канелюри, сребърните гривни с приложения от Хърсово и Черна (кат. № 29.4-6), огледалото от Черна (кат. № 29.3), огледалото, юздата (кат. № 28.2), византийската глазирана каничка (кат. № 28.3) от Топола. В гробовете са оставяни и различни други токи, стъклени мъниста, костени рогчета, игленици (кат. № 13,14), астрагали. В тези некрополи, за разлика от самостоятелните аристократични гробове, липсват цели коланни гарнитури (с изключение на Дивдядово), а се попада, и то много рядко, само на отделни детайли – лети от медни сплави токи, приложения, крайници (Девня 3, Ножарево, Хитово 2, Караманите), отнасяни към VIII – началото на IX в. Редки са и перфорираните антични монети, но-

cattle and poultry, have been discovered in the inhumation graves. They were put over the legs, infrequently above the heads or beside the dead. Chunks of meat from the same animal or from pigs and piglets were also left in the graves. Eggshells have been found in almost all of the necropolises. Especially many animals have been registered in the graves in Novi Pazar, Kyulevcha and Balchik. Concerning the number of whole animals, the necropolis in Balchik (27) ranks first among the bi-ritual ones as 15 graves there contained dismembered (but without missing parts) cattle. Rather remarkable are three interconnected graves containing three lambs, two cows and a calf, testifying to the greater potential of the stock-breeders (fig. 7). There are not any skeletons of horses in the graves, probably because the horse was believed to be a sacred animal, as the written sources narrate. However, the double grave in Novi Pazar, grave N 55 in Kyulevcha and grave N 56 in Nozharevo are exceptions. In this case they did not serve for food but probably demonstrated the higher rank of the dead and were considered companions or riding horses.

The pottery represents the predominant and most important grave goods in all the bi-ritual necropolises. They are much more diversified compared to the ones in the mono-ritual cremation necropolises. Both technological groups – pots made of sandy clay and decorated with incised lines, and vessels (pots, jugs, bowls, amphora-like pitchers and cups) of purified clay, with burnished surface or decorated with burnished bands – appear at the same time in the cremation and inhumation graves. All are shaped on a slow potter's wheel; pots made by hand are absent. Noteworthy are the spheroidal and bi-conical ones also from Balchik, the jugs of various sizes from Topola (fig. 8), the bowls on pedestals (Cat. NN 24, 25), the sphero-conical cups from Topola (Cat. NN 26, 27), the bucket-cups from Topola (Cat. N 22), Balchik and Bdintsi, and the bowls from Topola (Cat. N 21) and Balchik similar in shape to bowl N 19 from Nagyszentmiklós treasure.

The metal artifacts are few in number. However, they are present in all necropolises and support their dating. Some of them are personal belongings; others were left as grave goods in the course of the funeral. Several belt buckles from Balchik pertain to the Byzantine types of Corinth (Cat. N 17), B-shaped, Yasa Ada, and cross-shaped plaque (Cat. N 18). They largely determine the appearance of the necropolis as early as the first decade of the establishment of the Bulgarian Khanate. The necropolises in Balchik, Topola, Novi Pazar and Bdintsi have revealed copper lamellae with forged hemispheres, with small nails and rivets; and also belt buckles with rivets close to the artifacts of Vrap – Erseke type. Other finds discovered there are thin copper and silver bent lamellae-fittings with preserved pieces of wooden containers known from the Second Avarian Khaga-

Обр. 8. Кани от гробове № 8, 31, 73, 595 от некропола при Топола

Fig. 8. Jugs from graves NN 8, 31, 73, 595 from the necropolis in Topola

сени вероятно като амулети. Само в два некропола са открити съвременни на тях монети. В гроб № 469 с кремация в Топола е поставен обгорял на кладата анонимен арабския дирхем от династията на Омаядите, сечен през 81 г. от Хиджра (700–701 г. от Р. Хр). Този дирхем се свързва с времето на хан Тервел и с помощта, която оказва през 717–718 г. на византийския император Лъв III срещу арабите, обсаждащи Константинопол. При погребания в гроб № 34 в Кюлевча са намерени две монети – солид на Константин V и Лъв IV (751–768) и милиаренсия на Константин VI и Ирина (780–797).

nate and Crimea. The early date of the necropolises has been further confirmed by the silver cross from Kyulevcha (Cat. N 14) and by the saber from Novi Pazar (Cat. N 12). Information about the date is provided by the various types of earrings (especially diversified in Topola), the fluted bracelets, the silver bracelets with appliques from Harsovo and Cherna (Cat. N 29.4-6), the mirror from Cherna (Cat. N 29.3), both the mirror and the bridle (Cat. N 28.2), and the Byzantine glazed jug from Topola (Cat. N 28.3). As burial goods people left in the graves various kinds of belt buckles, glass beads, bone horns, pin containers (cat. N 13, 14) and astragals. Unlike the single aristocratic graves, the necropolises in question do not contain complete belt sets (except Divdyadovo), although certain details appear rarely also there – belt buckles cast in copper alloy, appliques and belt strap ends (Devnya 3, Nozharevo, Hitovo 2 and Karamanite), dating from the 8th – early 9th c. The perforated ancient coins serving probably as amulets are also rare finds. Only two necropolises have yielded contemporary coins. Cremation

Проучванията на биритуалните некрополи показват, че при двата обряда са спазвани определени, повтарящи се ритуали. Те напомнят не само за традиции, но и за това, че е имало хора, които са съблюдавали и участвали в тяхното прилагане. Установява се както почит, дори култ към мъртвите, към предците, така и дълбока вяра в живот след смъртта. Некрополите разкриват и различни страни от ежедневието, от материалната култура на живеещото наблизо население. Жителите на селищата са се занимавали със земеделие, сред тях е имало добри скотовъди, прекрасни грнчари. Големите некрополи, значителният брой детски гробове, изобилието на животински кости, на кости от едър рогат добитък, на свине, птици, черупки от яйца свидетелстват не само за развито животновъдство, но и за уседнал начин на живот. В гробовете почти липсват оръдия на труда. Данни за земеделието предлагат три прегънати сърпа, поставени в урна в Хитово 3, косери от гробове с инхумации в Балчик и Кюлевча, мотичка от Топола. Предметите, свързани с производствените дейности, са също малко – длета, скоби, гвоздеи. Оръжието е представено с незначителен брой стрели от Кюлевча, Бдинци, Топола, Хитово, Балчик, с две брадви в Кюлевча, с брадва и сабя от Нови пазар, с брадва и кинжал от гроб № 3 в Дивдядово. Оръжието, както оръдията на труда, е било ценно и пазено, предавано е по наследство, оставяно е на съхранение при живите (кат. № 47.19).

Находките от гробовете свидетелстват за скромно облекло, за накитите, носени от жените и децата, а редките костени и метали амулети, счупените съдове и железни пластини – за магически и апотропеични представи. Инвентарът в гробовете разкрива съществената роля на жените, уважението към възрастните.

При съпоставянето на некрополите се установяват някои различия, които се забелязват дори в териториално близки като тези при Балчик и Топола. Те могат да се обяснят с местни, родови особености, с времето на поява и съществуване. Наблюденията обаче показват, че обединяващите белези са много повече – двубредност, гробни съоръжения, ориентации, позиции на погребаните, деформации на черепите, инвентар, особено много керамични съдове, животинска храна и т.н. Общи белези свързват некрополи, намиращи се в отдалечени райони – в Добруджа, покрай морския бряг, в Шуменския район, във Влашката низина.

Повтарящите се, еднакви елементи са неоспоримо свидетелство за етническото и културното единство на населението, практикувало едновременно кремации и инхумации в биритуалните некрополи. С все по-голяма увереност се твърди, че тези некрополи са оставени от прабългари, които може би са прилагали двата обряда.

grave N 469 in Topola contained a burnt on the pile anonymous Arabian dirham of the Umayyad dynasty struck in 81 of Hijrah (AD 700–701). The coin is associated with the time of Khan Tervel and his support of the Byzantine Emperor Leo III in 717–718 against the Arabs besieging Constantinople. Two coins have been discovered in grave 34 in Kyulevcha – a solidus of Constantine V and Leo IV (751–768) and a miliaresis of Constantine VI and Irina (780–797).

The studies of the bi-ritual necropolises show that certain rituals were observed repeatedly according to both rites. These rituals remind of traditions and of people who observed them and participated in their performance. We can ascertain veneration and even a cult of the dead, of the forefathers, and also a deep belief in life after death. Furthermore, the necropolises reveal various details of the living standards and the material culture of the people in nearby settlements. These people were engaged in agriculture, among them there were good stock-breeders and skilled potters as well. The large necropolises, the significant number of children's graves, the abundance of animal bones from cattle, pigs and poultry, and egg shells testify to well-developed stock-breeding and a sedentary model of life. Tools are almost absent in the graves. Information about agriculture is provided by three bended sickles put into an urn in Hitovo 3, pruning knives in inhumation graves in Balchik and Kyulevcha, and a hoe from Topola. The artifacts relating to production activities are also small in number – chisels, brackets and nails. The weaponry is represented by a few arrowheads from Kyulevcha, Bdintsi, Topola, Hitovo and Balchik, two axes from Kyulevcha, an ax and a saber from Novi Pazar, and an ax and a dagger from grave N 3 in Divdyadovo. The weapons as well as the tools were valued and preserved, given in inheritance and left to storage with living people (Cat. N 47.19).

The artifacts found in the graves show rather modest clothing and jewels of women and children. The rare bone and metal amulets, broken pottery and iron lamellae illustrate some magic and apotropaic concepts. The grave goods reveal the significant role of women and respect for the elderly.

Some differences appear when comparing the necropolises. They can be noted even between territorially close sites like Balchik and Topola. We can explain them with some local generic features, with their time of emergence and existence. Nevertheless, the observations show that there are much more unifying traits – bi-ritualism, grave structures, orientation, positions of the buried, deformation of skulls, grave goods, and especially the pottery, animal food, etc. Some common features link together necropolises located in remote areas – in Dobrudzha, along the seashore, in Shumen region and the Wallachian plain.

The repeated common elements are irrefutable evi-

Безспорни са езическите инхумации, както и нехарактерните за славяните кремации в ями с части от животни и съдове с храна. Отсъствието на урнови гробове в Балчишкия некропол, Нови пазар, Кюлевча, на славянски по форма и украса гърнета, наличието на съдове с храна, на животински кости, еднаквият инвентар при гробовете от двете групи разкрива прабългарската им принадлежност. Но не е изключено, както отдавна се предполага, урновите гробове да са славянски. Те, макар и количествено малко, са засвидетелствани в некрополи, които са възникнали по-късно или са съществували по-дълго време – до края на езическия период. Освен това в Топола и Хитово 3 са открити урни, еднакви с големите конусовидни урни, украсени на интервали с връзани прави и вълнисти линии, от Гарван, Бабово, Юпер, Разделна и напомнящи за славянско присъствие или влияние.

Досега в първата българска столица Плиска не са засвидетелствани, но редица биритуални некрополи (Нови пазар, Войвода, Църквица, Върбяне, Велино, Правенци, Каменяк, Шумен – кв. Макак и кв. Дивдядово, Дибич, Кюлевча, Ивански) като венец заобикалят тази „столица без гробове“. На юг от Балкана, съобразно първоначалните граници на държавата, не се очакват и не са открити биритуални некрополи. Но там, в областта Загора, присъединена при хан Тервел през 705 г., е интересният гроб до с. Гледачево, Старозагорско (кат. № 49).

***

Двете групи некрополи – с кремации и биритуални – най-вероятно са възникнали и съществували почти едновременно. За това напомнят посочените влияния, отразени в керамиката, в поставяната храна, еднаквите гробни съоръжения (камери, урни, ями). Във всяка от групите са съблюдавани установени принципи – в прилагането на ритуала, в оформянето на гробовете, в инвентара.

Двете групи некрополи разкриват силни, почти двувековни, трайно съхранени езически вярвания, въпреки близостта на християнска Византия. Те свидетелстват за забележителна устойчивост на погребалната практика, чието начало се губи далеч във времето, устойчивост, прекъсната едва в годините след покръстването през 864–865 г. Тогава традициите задължително са променени, а при малкото християнски гробове, засвидетелствани в някои от биритуалните некрополи, вече е спазван канонът на новата религия.

dence of ethnical and cultural uniformity of the people that practiced cremation and inhumation at same time in the bi-ritual necropolises. With growing confidence comes the suggestion that these necropolises are left by the Bulgars who perhaps performed both rites. Such are undoubtedly the pagan inhumations, as well as the cremation pits containing pieces of animals and pots full of food that are not characteristic of the Slavs. The absence of urn graves in Balchik, Novi Pazar and Kyulevcha, and of pottery Slavic in shape and decoration; the presence of vessels with food and animal bones, and the same grave goods in graves of both groups reveal their Proto-Bulgarian affiliation. However, it cannot be excluded, as it has long been presumed, that the urn graves are Slavic. Although few, they appear in necropolises that were organized later or functioned longer – till the end of the pagan period. Furthermore, Topola and Hitovo 3 contained urns equal to the large cone-shaped urns decorated with incised straight and wavy lines alternating in intervals, coming from Garvan, Babovo Yuper and Razdelna, and reminiscent of Slavic presence or influence.

Up to now bi-ritual necropolises have not been registered in the first Bulgarian Capital city of Pliska, although a series of them surround like a wreath this Capital without graves (Novi Pazar, Voyvoda, Tsarkvitsa, Varbyane, Velino, Praventsi, Kamenyak, Shumen – Makak and Divdyadovo residential areas, Dibich, Kyulevcha and Ivanski). South of the Balkan Range, according to the initial boundaries of the state, bi-ritual necropolises have not been found or expected. It is there though, in the area of Zagora annexed by Khan Tervel in 705, that the interesting grave near Gledachevo village, Stara Zagora region (cat. N 49) was revealed.

***

Both groups of necropolises – cremation and bi-ritual – most probably emerged and functioned almost at the same time. This suggestion is supported by the mentioned influences, reflected in pottery, the deposition of food in the graves, and the same grave structures (chambers, urns, pits). Each of the groups demonstrates established principles – in terms of ritual performance, grave shaping and grave goods.

Both groups of necropolises reveal strong, almost two centuries long and permanently followed pagan beliefs, despite the proximity of Christian Byzantium. They testify to the remarkable stability of the burial rite, whose beginnings are lost back in time; to sustainability, interrupted only in the years after conversion in 864–865. Then the traditions were inevitably changed, and the few Christian graves found in some of the bi-ritual necropolises already demonstrate compliance with the canon of the new religion.

Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов: С. Ангелова, Л. Дончева-Петкова, М. Даскалов. Двубредният ранносредновековен некропол край село Топола, Каварненска община. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3, 1997, Шумен, 141-154.

Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007: Г. Атанасов, С. Венелинова, С. Стойчев. Ранносредновековен некропол в Шумен (квартал Дивдядово). - Археология, XLVIII, 2007, 1-4, 2007, 57-66.

Василчин 1989: И. Василчин, Двубреден езически раннобългарски некропол при с. Черна, Толбухински окръг. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, I. София, 1989, 198-220.

Въжарова 1976: Ж. Въжарова. Славяни и прабългари (по данни на некрополите от VI-XI в. на територията на България). София, 1976.

Въжарова 1981: Ж. Въжарова. Двубреден езически некропол край с. Бдинци, Толбухински окръг. - Известия на Народния музей – Варна, 17 (32), 1981, 77-109.

Димитров 1967: Д. Ил. Димитров. Ранносредновековен некропол при с. Блъсково, Варненски окръг. - Известия на Народния музей – Варна, 6 (17), 1967, 127-145.

Димитров 1971: Д. Ил. Димитров. Новооткрит раннобългарски некропол при Девня. - Известия на Народния музей – Варна, 7 (22), 1971, 57-76.

Димитров 1972: Д. Ил. Димитров. Раннобългарски некропол № 3 при Девня. - Известия на Народния музей – Варна, 8 (23), 1972, 45-65.

Димитров 1976: Д. Ил. Димитров. Двубреден раннобългарски некропол при Варна. - В: Преслав. Т. 2. София, 1976, 107-120.

Димитров 1978: Д. Ил. Димитров. Некрополът при гара Разделна. - Известия на Народния музей – Варна, 14 (29), 1978, 120-152.

Димитров, Стоянова 2009: Я. Димитров, Х. Стоянова. Новооткрито ранно-средновековно селище и езически некропол в с. Велино, Шуменско (предварително съобщение). - В: Приноси към българската археология, V, 2009, София, 94-114.

Дончева-Петкова, Апостолов, Русева: Л. Дончева-Петкова, К. Апостолов, В. Русева. Прабългарският некропол при Балчик. София, 2016.

Дончева-Петкова, Ангелова, Йотов 1989: Л. Дончева-Петкова, С. Ангелова, В. Йотов. Ранносредновековен некропол при с. Топола, Толбухински окръг (предварително съобщение). - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 1. София, 1989, 187-197.

Дончева-Петкова 2014: Л. Дончева-Петкова. Арабски дирхем от биритуалния некропол при с. Топола, Добричка област. - Нумизматика, сфрагистика и епиграфика 10, 2014, 121-127.

Йотов 1989: В. Йотов, Раннобългарски некропол при с. Хитово, Толбухински окръг. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 1, София, 1989, 221-230.

Йотов 1991: В. Йотов, Ранносредновековен некропол – Хитово 3. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2, София, 1991, 101-108.

Йотов 1997: В. Йотов, Ранносредновековните некрополи в с. Хитово № 2 и № 3 (нови данни). - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3. Шумен, 1997, 155-171.

Колева, Даскалов 1993: Р. Колева, М. Даскалов. Керамиката от ранносредновековния некропол при с. Бабово, Русенско. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2, София, 1993, 159-165.

Колева 2009: Р. Колева. За долната хронологическа граница на керамиката на бавно колело от територията на днешна България. - В: Приноси към българската археология, V, София, 2009, 18-25

Рашев, Станилов 1989: Р. Рашев, С. Станилов. Раннесредновековен могилник у с. Ножарево, Силистренски окръг (предварително съобщение). - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 1, София, 1989, 214-220.

Рашев, Красилников 2007: Р. Рашев, К. Красилников. Некрополът при Караманите (предварително съобщение). - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 4-2, София, 2007, 95-99.

Станчев, Иванов 1958: С. Станче, С. Иванов. Некрополът до Нови пазар. София, 1958

Христова 2015: М. Христова. Езическите гробове от средновековния некропол при с. Николово, Русенско. - Археология, 2015, 1-2, 104-114.

Fiedler 1992: U. Fiedler, Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Band 1-2. Bonn, 1992.

Българският колан

Методи Даскалов

През 1992 г. Рашо Рашев, последователен изследовател и признат авторитет в проучването на материалната култура на Първата българска държава, публикува кратка статия под това заглавие (Рашев 1992, 243-248). В направения преглед той оспорва утвърденото от 30-те години на миналия век мнение за носенето на колани от българите (например: Ваклинов 1977, 142-145) и прави следната констатация: „*Между Втория мадарски накит от VII в. и Първия мадарски коланен накит от IX-X в. лежат две столетия, през които парадният колан с металически украси не е бил познат в България. В същото време в трите съседни, синхронни на българската култури традицията не е била прекъсвана, дори изживява разцвет*“. Разглежда единствената известна в тези години находка – върху скелет № 3 от масовия гроб № 80 на некропола при Кюлевча, Шуменско, и предлага коректна възстановка на колана с неговите метални елементи.

В края на първото десетилетие на новия век, след появата на нови артефакти от археологически разкопки, в своето обобщаващо изследване Р. Рашев ревизира мнението си и прави нов извод за носенето на колани: *то е характерно за определена социална прослойка и остава непознато като масово явление* (Рашев 2008, 156-163).

Носенето на колани с метални украси в VI-VII в. е регистрирано в обширни територии в и извън границите на Източната римска империя (Византия). То е известно и в съседни райони, като са установени регионални, хронологични и технологични различия (Werner 1974; Амброс 1981; Bálint 1989; 1992, 309-498; Гавритухин 1996, 115-134; Schmauder 2000, 27-39; Ковалевская 2001, 186-213; Даскалов 2015, 79-103)¹.

Украсените с метални обкови колани, както и отделни техни елементи, са едни от специфичните находки през този период от населените места и некрополите в днешните български земи, част от балканските провинции на Империята (Даскалов 2015; 79-103). Наред със сравнително широко разпространените лети от медни сплави украси са известни и представителни скъпи изделия от благороден метал: находката от Акалан, до Чаталджа (днес – в Европейска Турция, вилает Истанбул) (кат. № 2) и от вторичен гроб в могила до Мадара, Шуменско (гроб № 5 в могила III) (кат. № 41). В подробен анализ У. Фидлер посочва паралелите на първата в и извън границите на Империята (Fiedler 1994, 31-47). Украсите са коментирани и при анализа на византийските коланни

Bulgarian Belt

Metody Daskalov

In 1992 Rasho Rashev, a consistent researcher and a recognized authority in the study of the material culture of the First Bulgarian State, released a short work of the same title (Pashov 1992, 243-248). In his review, he contested the opinion established since the 1930s concerning belt wearing by the Bulgars (for instance, Vaklinov 1977, 142-145) and presented his concept as follows: *Between the Second Madara decoration from the 7th c. and the First Madara belt decoration from the 9th – 10th c. lie two centuries and in their course, the parade belt with metal mountings was not known in Bulgaria. At the same time, this tradition was uninterrupted and even flourished in the three neighbouring cultures synchronous to Bulgarian one*. He discussed the only specimen known in these years – found on skeleton N 3 in the collective grave N 80 in the necropolis in Kyulevcha, Shumen region, and proposed an accurate reconstruction of the belt with its metal elements.

At the end of the first decade of the new century, after the discovery of new artifacts coming from archaeological excavations, R. Rashev revised his opinion and presented a new conclusion about belt wearing: *it is characteristic of a particular social stratum and remains unknown as a mass phenomenon* (Pashov 2008, 156-163).

Wearing metal-decorated belts during the 6th – 7th c. has been attested over vast territories in and outside the confines of the Eastern Roman Empire (Byzance). It is also known from some neighbouring areas, although a number of regional, chronological and technological differences have been discerned (Werner 1974; Амброс 1981; Bálint 1989; 1992, 309-498; Гавритухин 1996, 115-134; Schmauder 2000, 27-39; Ковалевская 2001, 186-213; Даскалов 2015, 79-103)¹.

The belts decorated with metal mountings, as well as some of their elements, are among the specific finds of this period in the settlements and necropolises of modern-day Bulgarian lands as part of the Balkan provinces of the Empire (Даскалов 2015, 79-103). Alongside the decorations cast in copper and comparatively broadly spread, there are also some fine expensive pieces made of precious metal: the finds from Akalan near Çatalca (today in European Turkey, within the area of Istanbul) (Cat. N 2), and from a secondary grave in a tumulus near Madara, Shumen region (grave N 5 in Tumulus III) (Cat. N 41). In a thorough analysis U. Fiedler points to parallels of the former in and outside the Empire (Fiedler 1994, 31-47). The appliqués have been discussed also in connection with the analysis of the Byzantine belt

накити в Аварския хаганат (Garam 2001, 133-137, Taf. 98-100). При датиранието ѝ няма особен проблем (намерена е с над 400 солида: Юркова 1992, 10-16). Въпрос на конкретна историческа интерпретация е трезорирането ѝ в непосредствена близост до столицата Константинопол.

За втората е изказано мнението, че е изработена в традициите на античното ювелирство и по същество то не е подлагано на съмнение (Ваклинов 1976, 125-131; Ваклинов 1977, 144). Има аналогии и сред други гробни находки (Fiedler 1997, Abb. 1, 128-135; Станилов 2006, 35-64). За датиранието и нейната историческа интерпретация има различни мнения (Fiedler 1997, Abb. 1, 128-135; Рашев 2000, 71-72; по-пълнен преглед: вж. Станилов 2006, 34-40; Даскалов 2015, 82-83).

Съдейки по материала и начина на изработка, явно и двата комплекта са продукция на водещи ателиета.

Структурните, функционалните, формално-типологичните и технологичните особености на тези две коланни гарнитури не предоставят възможност за установяване на връзка с хронологически следващите обкови за колани, попадащи във времевите граници на Първата българска държава. Вече отсъстват характерните за периода VI-VII в. токи с неподвижна плочка, странични висящи ремъци с обкови, присъстващи в представителните находки от Мадара и Акалан (макар и в двата случая да не са пълни комплекти), както и в други, далеч не толкова представителни гарнитури, намерени в сигурна археологическа среда. Не се прилагат старите технологично-производствени похвати, променя се външният вид и конструкцията на токите, появяват се и нови елементи в структурата на колана – например Ω -видни (подковообразни) апликации към отворите за закопчаване, вертикални апликации с подвижни халки (апликации-носачи), декоративна и свързваща роля изпълняват нитовете с полусферични глави. Като цяло се променя и стилът на украса. Очевидна е смяната в „модата“ или навлизане на други традиции при формирането ѝ.

Интересът към украсените с метални елементи колани, синхронни на Ранното българско средновековие, се формира в края на 80-те – началото на 90-те години на миналия век след изследването на Й. Вернер върху известната от самото начало на ХХ в. находка от Врп (днешна Северна Албания, на около 25 км южно от Тирана) (обр. 1) и обвързването ѝ със споменаваната в историческите извори българска група на Кубер (Werner 1989, 19-23, 62-65). Естествено към нея се добавя и друга, вероятно намерена около едно десетилетие по-рано и със значително по-сложна съдба находка от Западните Балкани – тази от Ерсеке (окръг Корча, в днешна Южна Албания)². Тя е дори по-представителна от тази от Врп (Catalogue 1981).

Сред изследователите на Ранното средновековие

decorations from the Avar Khaganate (Garam 2001, 133-137, Taf. 98-100). There is no serious problem with their dating (they were found together with more than 400 solidi: Юркова 1992, 10-16). Their deposition near the Capital city of Constantinople is a matter of particular historical interpretation.

Concerning the second find, an opinion has been expressed that it was made in the traditions of antique jewellery-making. This view has not been challenged essentially (Ваклинов 1976, 125-131; Ваклинов 1977, 144), as the ornamentation has analogies among other similar findings (Fiedler 1997, Abb. 1, 128-135; Станилов 2006, 35-64). There are various assumptions about its date and historical interpretation (more recent: Fiedler 1997, Abb. 1, 128-135; Rashev 2000, 71-72; for a fuller review see Станилов 2006, 34-40; Даскалов 2015, 82-83).

Judging by the material and manner of workmanship, both sets are obviously products of leading ateliers.

The structural, functional, formal-typological and technological features of both belt sets do not allow any possibility to determine a connection to the belt mountings that follow chronologically and fall within the time frame of the First Bulgarian state. There are no longer buckles with immobile plaque and hanging side straps with fittings, characteristic of the 6th – 7th c., that can be seen in the finds from Madara and Akalan (although neither set is full), and in other not so representative garnitures discovered within certain archaeological context. The older technological methods of production were not applied any more, the appearance and the construction of the buckles changed, and new elements showed up in the construction of the belt – for instance, the Ω -like (horseshoe-shaped) appliqué at the attachment openings, the vertical appliqué with movable loops (appliqué-hangers), and the rivets with hemispherical heads had a decorative and a binding function. In general, the style of decoration changed as well. The change of fashion or the introduction of new traditions in its formation are obvious.

The interest in metal-decorated belts synchronous to the Early Middle Ages in Bulgaria was activated in the late 1980s – early 1990s, following the study of J. Werner on the hoard of Vrap known from the turn of the 20th c. (today's Northern Albania, about 25 km south of Tirana) (fig. 1) and its association to the historically attested Bulgarian group of Kubera (Werner 1989, 62-65). Naturally, another find from the Western Balkans was added to it, discovered probably about a decade earlier, and of a significantly more complicated fate – the one from Erseke (Korçë district, today's Southern Albania)². It was even more exquisite than the one from Vrap (Catalogue 1981).

The term Vrap-Erseke has been affirmed among researchers of the Early Middle Ages as to designate certain

се утвърди терминът „Врп-Ерсеке“ за обозначаване на хронологично и типологично близки артефакти (Werner 1989, 65; историографски преглед: Станилов 2006, 106-140). Пряк отклик на тази публикация и начало на интереса в България е обнародването на „случайна“ находка на масивен сребърен накрайник и част от апликация (?) от Велино, Шуменско (кат. № 51). В първичната публикация изследователите въвеждат термина „Врп-Велино“ за идентифициране и обозначаване на кръга близки находки от западната и източната част на Балканския полуостров (Станилов, Атанасов 1993, 43-53). Поставянето в известност на нови „случайни“ находки доведе до обобщаваща работа по темата в началото на новия век (Инкова 2004, 150-172). Предметите от този кръг са една от основните теми в подробното изследване върху художествения метал от времето на Първата българска държава на С. Станилов (Станилов 2006, 95-142). Анализи по темата са направени през годините и от други изследователи (Тотев, Пелевина 2005, 85-104; Тотев, Пелевина 2010, 58-76). Известните до края на миналия век материали от България са разгледани и в общоевропейски контекст и са включени в т. нар. „балканско-византийска група“ коланни украси (Daim 2000, 94-107).

През първото десетилетие на новия век български археолози имаха щастието да открият и проучат конкретни археологически контексти (гробове), съдържащи украсени с метални обкови колани. Станаха известни и нови единични находки от археологически обекти, както и „случайни“ находки. Увеличаването на емпиричния материал предполага нови възможности за анализ и изводи.

Гробни находки:

Некропол в кв. Дивдядово, гр. Шумен (кат. № 47) – гроб № 3 е проучен в рамките на езически некропол (Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007, 57-66; Atanasov, Venelinova, Stoychev 2008, 59-80; Тотев, Пелевина 2010, 58-62). Намерени са два колана в областта на таза на индивид от мъжки пол. Единият е със сребърни обкови, а вторият е с украси от медна сплав. Други находки в гроба са: железни брадва и сърп, медни обкови от дървено ведро, ранно-византийска монета (семифолис на император Анастасий I), амфоровиден глинен съд. В некропола са намерени златни (кат. № 46; проучвания преди последните разкопки) и сребърни (в гроб № 6) обеци с грануляция. Те са лунули в долната си част, с неподвижни „гроздовидни“ и „звездовидни“ висулки към тях. Качеството им показва, че вероятно са изработени от високо-специализирани ювелири (Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007, обр. 4; Рашев 2008, обр. 59).

artifacts chronologically and typologically similar to each other (Werner 1989, 65; historiographical review: Станилов 2006, 106-140). The publication of an “accidental” discovery of a solid silver belt strap end and a part of an appliqué (?) from Velino, Shumen region, came as a direct response to the mentioned work and thus set the beginning of scientific interest in Bulgaria (Cat. N 51). In their initial publication, the authors introduced the term Vrap-Velino in order to identify and denote the circle of similar artifacts from the western and eastern areas of the Balkan Peninsula (Станилов, Атанасов 1993, 43-53). The popularization of some new chance finds led to a summarizing work on the subject at the beginning of the new century (Инкова 2004, 150-172). The pieces within this circle are also one of the main themes in the detailed study on crafted metal of the First Bulgarian state by S. Stanilov (Станилов 2006, 95-142). Some other scholars have also analyzed the subject in throughout the years (Тотев, Пелевина 2005, 85-104; Тотев, Пелевина 2010, 58-76). The material from Bulgaria known up until the end of the past century has been discussed also within a Pan-European context and included into the so-called Balkan – Byzantine group of belt decorations (Daim 2000, 94-107).

In the first decade of the 21st c. Bulgarian archaeologists were fortunate to discover and study particular archaeological contexts (graves) that contained belts decorated with metal mountings. Some singular finds from archaeological sites, as well as some chance finds also came to light. The increase of empirical material suggests new possibilities for analysis and conclusions.

Grave finds:

Necropolis in Divdyadovo residential area, Shumen town (Cat. N 47) – grave N 3 was investigated within a pagan necropolis (Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007, 57-66; Atanasov, Venelinova, Stoychev 2008, 59-80; Тотев, Пелевина 2010, 58-62). Two belts were discovered in the pelvic area of an adult male. One of the sets is made of silver, the second one contains elements made of copper alloy. Other grave goods: an iron axe and a sickle, copper fittings from a wooden bucket, an Early Byzantine coin (semiphollis of Emperor Anastasius I) and an amphora-like ceramic vessel. The necropolis produced also golden (cat. N 46; research before the last diggings) and silver (in grave N 6) earrings with granulation. They are shaped as lunulae in their lower part, with immovable cluster-like and star-like pendants attached to them. The quality of the earrings shows that they were probably made by highly skilled jewelers (Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007, fig. 4; Рашев 2008, fig. 59).

Обр. 1. Карта на разпространението на колани и коланни украси от групата „Врап – Ерсеке“

Fig. 1. Distribution map of belts and belt ornaments of the "Vrap-Erseke" group

Гледачево (общ. Раднево, обл. Стара Загора) – единичен колективен гроб с четирима погребани (Даскалов, Тонкова 2010, 78-102). Коланите са *in situ* върху скелети на подрастващи индивиди (означени с № 2 и 3: кат № 49.2 и 49.4). И в двата случая са с по девет сребърни елемента. Други находки в гроба: дървено ведро с железни обръчи, четири златни сферични копчета (или висулки), деформирана сферична златна висулка (при скелет № 1), златна „рулевидна“ висулка (кат. № 49.3) (вероятно е висяла на врата), нож и сребърна обкова към канията му, кремък и огниво, както и костени пластини от чантичка, в която са били поставени.

Кабийук (обл. Шумен) – единичен гроб под могилен насип (Рашев, Станилов, Стойчев 2014). Два колана са намерени при един индивид: единият е на талия-

Gledachevo (Radnevo Municipality, Stara Zagora district) – a single collective grave containing four individuals (Даскалов, Тонкова 2010, 78-102). The belts were found *in situ* upon the skeletons of adolescents (marked as NN 2 and 3; Cat. NN 49.2, 49.4). Both sets comprised nine silver elements each. Other grave goods: a wooden bucket with iron hoops, four golden spherical buttons (or pendants), a deformed spherical golden pendant (with skeleton N1), a golden rudder-like³ pendant (Cat. N 49.3) (probably hanging on the neck), a knife and the silver coating of its scabbard, flint and steel, as well as bone lamellae from a pouch in which those items were kept.

Kabiyuk (Shumen district) – an individual grave in a tumulus (Рашев, Станилов, Стойчев 2014). Two belts were found on one deceased: one of them was on the waist (Cat.

та (кат. № 48.1-7), вторият – между костите на краката (кат. № 48.8-15). Други находки в гроба: конски череп и крайници (може би одрана конска кожа), положени при ходилата на човешкия скелет, глинена кана, чифт стремена и юзда при черепа, украси за конска амуниция, сабя, сплескана златна висулка, чифт златни обеци (кат. № 48.19-37) (Рашев, Станилов, Стойчев 2014, обр. 1-3).

Според състава на инвентара към тези находки могат да се отнесат и други подобни от територията на съседна Румъния (обр. 1)

Сомешень (окр. Клуж, Румъния) (обр. 2) – Сребърни части от коланна гарнитура в могилен гроб по обряда на трупозгаряне (могила 1: Макря 1958, 351-370, рис. 7, 8). Други находки в гроба: железни детайли от две дървени ведре, осем керамични съда („урни“ – гърнета от песклива глина с връзана украса по външната повърхност), животински кости. Вероятно са погребани едновременно няколко индивида.

Търгшор (окр. Прахова, Румъния) (обр. 3) – единичен средновековен гроб, разкрит в периферията на некропол, отнесен към културата Сънтана де Муреш-Черняхово от периода III-IV в. сл. Хр. (в общата номерация е означен с № 104 bis). Намерени са бронзова и желязна токи върху тазовите кости (Diaconu 1962, 165-171). Други находки в гроба: череп и крайници на кон, които са разположени успоредно на скелета (възможно да е одрана конска кожа), чифт стремена и юзда при човешкия скелет, огниво и кремък, железен нож встрани от таза и костите на ръцете (Diaconu 1962, 165-170, fig. 1-3; Fiedler 1992, Abb. 114).

Формално и типологично към този кръг паметници могат да се отнесат и находки на отделни елементи (токи и апликации), намерени в гробове на некрополи от езическия период (обр. 1):

Бдинци (обл. Добрич): гроб № 31 – тока (трапецовидна рамка с подвижна плочка от огънат метален лист) и вертикална апликация с халка, огниво, нож (Въжарова 1976, обр. 95, 6-7).

Балчик (обл. Добрич): гробове с кремация №№ 87, 140 и 209 – апликация с нитове, кръгла халка-висулка към апликация с шарнирно закачване и трапецовидна тока; от гробове № 210 и 212 (по обряда на трупополагането) – трапецовидни токи (Дончева-Петкова и др. 2016, табла LI, XCVII, CLXXXI-CLXXXIV).

Извору (окр. Гюргево, Румъния): гроб № 304 в езически некропол. Намерена е Ω-образна апликация, вторично използвана в наниз (Mitrea 1989, 207-208, Abb. 48; Станилов 2006, обр. 11, 7).

Разделна (обл. Варна): гроб № 29 – бронзова тока с трапецовидна рамка (Fiedler, 1992, Taf. 62, 3).

Топола (общ. Каварна, обл. Добрич): гроб № 50 – правоъгълни бронзови апликации за колан с по два нита

N 48.1-7), and the second one – between the leg bones (Cat. N 48.8-15). Other grave goods: a horse skull and limbs (perhaps flayed horse skin) at the feet of the human skeleton, a ceramic jug, a pair of stirrups and a bridle at the skull, horse harness mountings, a saber, a flattened golden pendant, a pair of golden earrings (Cat. N 48.19-37) (Рашев, Станилов, Стойчев 2014, figs. 1-3).

According to the contents of grave inventory, some other similar finds can be related coming from the territory of neighbouring Romania (fig. 1)

Someșeni (Cluj district, Romania) (fig. 2) – Silver elements of a belt set in a tumular cremation grave (Tumulus 1: Макря 1958, 351-370, drawings 7, 8). Other grave goods: iron details of two wooden baskets, eight ceramic pots (“urns” – pots of sandy clay with incised decoration on the outside surface) and animal bones. Several individuals had been probably buried simultaneously.

Tîrgșor (Prahova district, Romania) (fig. 3) – an individual Medieval grave discovered in the periphery of a necropolis from the Culture of Sântana de Mureș – Chernyahovo, dated to the 3rd – 4th c. (N 104 bis in the general numeration). Both bronze and iron belt buckles were found over the pelvic bones (Diaconu 1962, 165-171). Other grave goods: horse skull and limbs laid parallel to the skeleton (possibly flayed horse skin), a pair of stirrups and a bridle next to the human skeleton, flint and steel, an iron knife beside the pelvic and arm bones (Diaconu 1962, 165-170, figs. 1-3; Fiedler 1992, Abb. 114).

Formally and typologically, some elements (belt buckles and appliqué) found in graves from pagan necropolises can be also related to the same circle of artifacts (fig. 1):

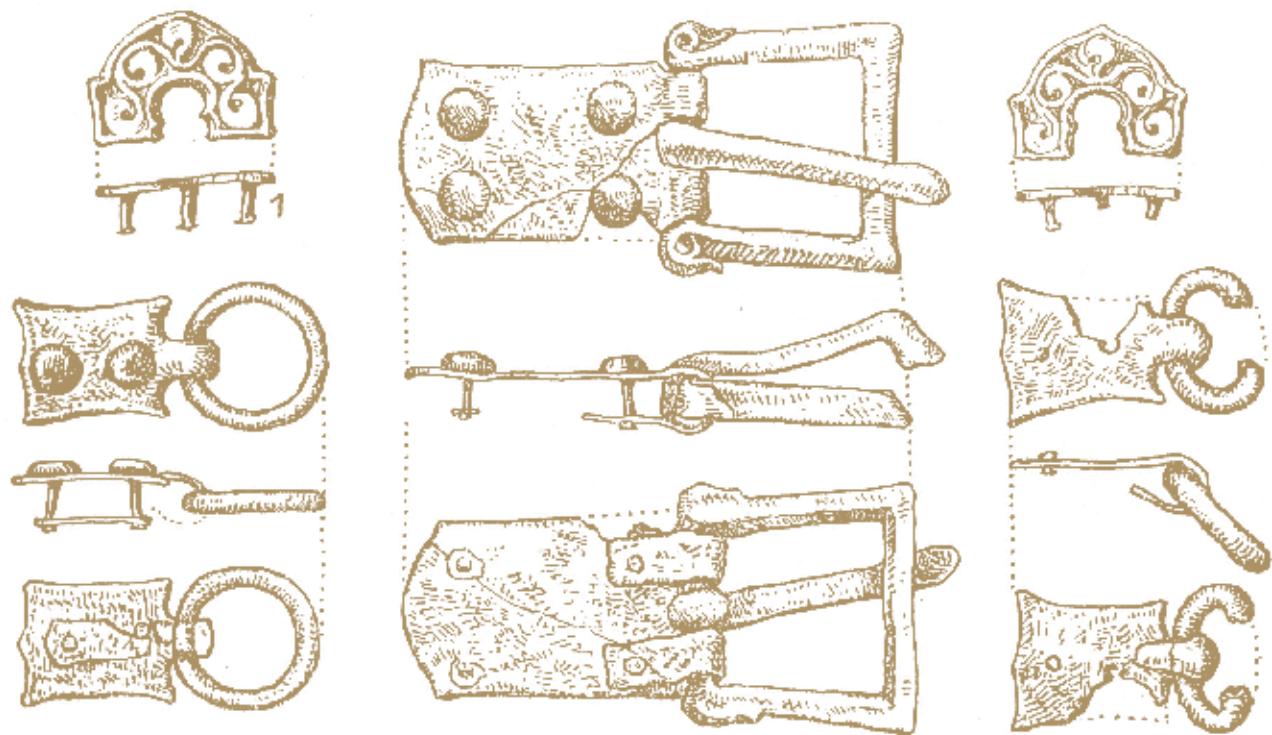
Bdintsi (Dobrich district): grave N 31 – a belt buckle (a trapezoidal frame with a movable plaque made of a bended metal sheet) and a vertical appliqué with a loop, a flint and steel, and a knife (Въжарова 1976, fig. 95, 6-7).

Balchik (Dobrich district): cremation graves NN 87, 140 and 209 – an appliqué with rivets, a round ring-pendant attached to a hinged appliqué and a trapezoidal buckle; from inhumation graves NN 210 and 212 – trapezoidal belt buckles (Дончева-Петкова et al 2016, Pls. LI, XCVII, CLXXXI-CLXXXIV).

Izvoru (Giurgiu district, Romania): grave N 304 in a pagan necropolis. An Ω-like appliqué, secondarily added to a string (Mitrea 1989, 207-208, Abb. 48; Станилов 2006, fig. 11, 7).

Razdelna (Varna district): grave N 29 – a bronze belt buckle with a trapezoidal frame (Fiedler 1992, Taf. 62, 3).

Topola (Kavarna Municipality, Dobrich district): grave N 50 – rectangular bronze appliqué for a belt with two rivets with pronounced heads and a hinged bronze belt buckle (grave N 556). The buckle has a parallel in the find from Zlatari (Въжарова 1981, fig. 24), although it comes closer

Обр. 2. Коланни обкови от Сомешень, М 1:1 (по Макря 1959, рис. 8)

Fig. 2. Belt fittings from Someşeni, scale 1:1 (after Макря 1958, fig. 8)

с изразени глави и бронзова тока с шарнирно окачване (гроб № 556). Токата има паралели в находката от Златари (Въжарова 1981, обр. 24), но е по-близка с тези от Врп (Werner 1989; Taf. 25, 16) и Лот 170 от Ерсеке (Catalogue 1981, Lot 170). Към същия кръг паметници може да се отнесе и трапецовидната тока-рамка от гроб № 16.

Вероятни гробни находки (обр. 1):

Велино (обл. Шумен) – сребърен коланен накрайник с флорални мотиви и правоъгълна ажурна апликация с грифон (фрагментирана, но с данни за подвижна шарнирна връзка) (кат. № 51.1, 2) (Станилов, Атанасов 1993, 43-53). Според някои данни те са били придружени от кана и златен накит (може би обеца) (Димитров, Стоянова 2009, 94-95; Тотев, Пелевина 2010, 61-65, обр. 4).

Златари (обл. Ямбол) (обр. 4) – тока с подвижна плочка (с шарнирна връзка) и апликация с подвижна халка (с шарнирна връзка) от бронз с позлата. И двете имат флорални мотиви в един стил (Въжарова 1981, 53-55, обр. 24; Werner 1989, 63-64, Taf. 29, 4-5, Bem. 182; Станилов 2006, 98-99, обр. 8). Вероятно са от вкопан в могилния насип гроб. Няма данни за други находки.

Към този кръг могат да се добавят и „случайни“ находки (обр. 1).

to the ones from Vrap (Werner 1989, Taf. 25, 16) and from Lot 170 in Erseke (Catalogue 1981, Lot 170). The trapezoidal buckle – frame from grave N 16 relates to the same circle of artifacts.

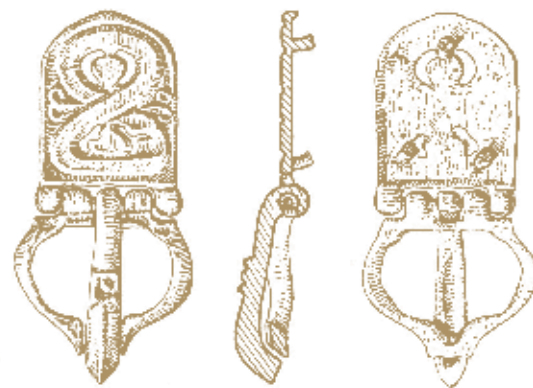
Probable grave goods (fig. 1):

Velino (Shumen district) – a silver belt strap end with floral patterns and a rectangular open-work appliqué with a griffin (fragmented, but demonstrating a movable hinged connection) (Cat. N 51.1, 2) (Станилов, Атанасов 1993, 43-53). According to some data, these items were accompanied by a jug and a golden piece of jewelry (perhaps an earring) (Димитров, Стоянова 2009, 94-95; Тотев, Пелевина 2010, 61-65, fig. 4).

Zlatari (Yambol district) (fig. 4) – a belt buckle with a movable (hinged) plaque and a gilt bronze appliqué with a movable (hinged) loop. Both display floral patterns of the same style (Въжарова 1981, 53-55, fig. 24; Werner 1989, 63-64, Taf. 29, 4-5, Bem. 182; Станилов 2006, 98-99, fig. 8). Probably they come from a grave dug into the embankment of a tumulus. There is no data about other grave goods.

Some “chance” finds can be added to the same circle (fig. 1).

Some elements of belt sets are known from Kameno-

Обр. 3. Токата от Търгшор, М 1:1 (по Diaconu 1962, Fig. 2)

Fig. 3. The buckle from Tirgşor, scale 1:1 (after Diaconu 1962, fig. 2)

Обр. 4. Тока и апликация от Златари, без мащаб (по Станилов 2006, обр. 8)

Fig. 4. Buckle and appliqué from Zlatari, no scale (after Stanilov 2006, fig. 8)

Отделни елементи от коланни гарнитури са известни от Каменово, общ. Кубрат, обл. Разград (кат. № 52.1 – ремъчен накрайник), района на Велики Преслав (ажурна апликация с грифон) (кат. № 60), Ω-образни (или подковообразни) апликации (във фонда на НАИМ) и др. Последните находки са с приблизителни или без указания за мястото и средата на намиране (вкл. и такива в частни колекции). Това са накрайници към ремъци и различни типове апликации (Daim 2000, Abb.83; Haralambieva 2002, Т. II, 6,7; Инкова 2004, обр. 10, 1; 12, 1; 13, 1; Станилов 2006, обр. 5, 2; 7; Даскалов, Тонкова 2010, обр. 11; Тотев, Пелевина 2013, обр. 12; обр. 14; Станилов 2014, 56-75).

Известните засега находки от кръга „Врп-Велино“ от днешните български земи са над 30, включително от „затворени“ комплекси и единични (Станилов, 2006, 100). Съставът на комплектите от гробове е сравнително еднообразен: токи с трапецовидна рамка и правоъгълна плочка от ламарина с добре изразени нитове с полусферични глави, които имат и конструктивна, и декоративна функция (явно находката на овална рамка за тока с уши за шарнирно закачване и пластично оформено легло за езика от гроб № 556 в Топола показва, че са използвани и такива -!); масивни накрайници за апликиране към ремъка и неподвижни „апликации-гайки“ с еднаква орнаментика; правоъгълни апликации с различни размери с или без прорези, захващани с аналогични нитове; различни варианти апликации с подвижна халка (или апликации-носачи) със захващане също с нитове с добре изразени глави); Ω-образни (или подковообразни) апликации или наричани още „крепители за отвори“. Те са с или без релефна украса, с нитове в краищата и в средата на дъга-

vo, Kubrat Municipality, Razgrad district (Cat. N 52.1 – a belt strap end); the region of Veliki Preslav (an open-work appliqué with a griffin (Cat. N 60), Ω-like (or horseshoe-like) appliqués (in the depot of NIAM), etc. The last mentioned finds are accompanied by only approximate or no data at all on the provenance or context of discovery (including items in private collections). These are belt strap ends and various types of appliqués (Daim 2000, Abb. 83; Haralambieva 2002, Т. II, 6, 7; Инкова 2004, figs. 10,1; 12,1; 13,1; Станилов 2006, figs. 5, 2; 7; Даскалов, Тонкова 2010, fig. 11; Тотев, Пелевина 2013, figs. 12, 14; Станилов 2014, 56-75).

The so far known pieces from the Vrap-Velino circle from modern-day Bulgarian territories are more than 30 in number, including finds from closed complexes, as well as singular ones (Станилов 2006, 100). The composition of the sets from graves is fairly uniform: belt buckles with a trapezoidal frame and a rectangular plaque made of sheet metal, with well pronounced rivets with semispherical heads, playing both a constructive and a decorative roles (obviously the oval buckle frame with hinge holders and an ornate tongue bed from grave 556 in Topola shows that such specimens were used as well - !); solid belt strap ends intended for application to the strap and immovable appliqués-loops of the same ornamentation; rectangular appliqués of various sizes, with or without cutouts, attached by analogous rivets; various variants of appliqués with a movable loop (or appliqués-hangers) attached again by rivets with pronounced heads; Ω-like (or horseshoe-like) appliqués known also as grommets. They are with or without embossed decoration and with rivets along the ends and in the middle of

та. Й. Вернер ги определя като „Lochschutzer“. Пълните или сравнително пълните комплекти, както и отделните находки, имат сравнително точни паралели в предложените възстановки на коланните гарнитури от Ерсек (Catalogue 1981, Lot 166, 167, 173, 174, 175, 178, 179).

Освен съставът, прави впечатление и очертаването на няколко орнаментални групи. В първа условно могат да бъдат отделени комплектите, чиято лицева повърхност е гладка – коланът от скелет № 3 в Гледачево (Даскалов, Тонкова 2010, обр. 6 и 10,2), както от Вrap (Werner 1989, Taf. 24) и отделни предмети от Ерсек. Основна декоративна роля тук имат нитовете с полусферични глави. Във втора група ясно се отделят изделия с добре изразена релефна украса, в чиято основа е S-овиден орнамент (допрени S-ове): върху найкрайника и апликацията-гайка от колана на скелет № 2 в Гледачево (Даскалов, Тонкова 2010, обр. 5, 1-2 и 10, 1) и найкрайниците при Лот 173 и 178 от Ерсек (Catalogue 1981, 18, 27; Lot 173, 178). Подобен орнамент, но с различна графична изява на S-овете (могат да бъдат определени като „скачени“) има при украсите от Кабиюк (Рашев, Станилов, Стойчев 2014, обр. 3, 14, 17) и Ерсек, Лот 173 (Catalogue 1981, 19). Този орнамент е определен и като „меандър с птиче око“ (Рашев, Станилов, Стойчев 2014, 62, 72-74). В тази група може да се включи и една плочка за тока от Северна България (Даскалов, Тонкова 2010, обр. 11). В следваща група – с релефно изпълнен виещ се флорален мотив („ластари от палмети с кръгови листа“) и фантастични животни (Catalogue 1981, Lot 168, 169, 170, 179; стил „грифони-ластари“ – вж.: Werner 1989, Taf. 8, 25-26; 31-60; 65; Станилов 2006, 90-106, обр. 7, 124). Тези украси са най-представителни и са изработени с най-голямо майсторство и с високи технически умения. Към групата украси с флорални мотиви могат да се добавят тези с орнамент „лотосова пъпка“ (или „трилистни“ палмети): апликациите-носачи от Вrap (Werner 1989, Taf. 26) и найкрайника от района на Варна (Рашев, Станилов, Стойчев 2014, обр. 20, 2). Подобни орнаменти, но силно умалени и стилизирани, са поставени като допълнителен елемент в свободните полета между двата S-а при найкрайника (видими на рентгенова снимка) и апликацията-гайка от Гледачево (Даскалов, Тонкова 2010, обр. 12, 1-2). Разликата в качеството, орнаментите, технологичните особености и уменията на ювелирите подсказват извод за различни производители или ателиета.

При анализ на условията на намиране в сигурна археологическа среда (гробове) могат да се направят някои констатации и набележат закономерности, основани на повторимост, отбелязвани от изследователите (Тотев, Пелевина 2010, 66-71; Рашев, Станилов, Стойчев 2015, 35-43):

- Използването на по-ранна могила (Златари) за вко-

the curve. J. Werner defines them as Lochschutzer. The full or comparatively full sets, as well as the single finds, have fairly close parallels in the reconstructions proposed for the belt garnitures from Erseke (Catalogue 1981, Lot 166, 167, 173, 174, 175, 178, 179).

Apart from the composition of the sets, the formation of several ornamental groups can also be noted. The first one might provisionally include the sets with smooth face surface – the belt on skeleton N 3 in Gledachevo (Даскалов, Тонкова 2010, figs. 6, 10.2), and the one from Vrap (Werner 1989, Taf. 24), as well as some pieces from Erseke. The rivets with semispherical heads play the main decorative role there. The second group clearly comprises sets with well pronounced relief? decoration and an S-like pattern (touching S-like ornaments) as an essential element: on the belt strap end and the appliqué-loop from the belt on skeleton N 2 in Gledachevo (Даскалов, Тонкова 2010, figs. 5, 1-2; 10,1) and on the belt strap end at Lot 173 and 178 from Erseke (Catalogue 1981, 18, 27; Lot 173, 178). A similar ornament, although with a different configuration of the S-signs (we may define them as interlocked) appears on the pieces from Kabiyuk (Рашев, Станилов, Стойчев 2014, figs. 3, 14, 17) and from Erseke, Lot 173 (Catalogue 1981, 19). This ornament has been defined as a meander with a bird eye (Рашев, Станилов, Стойчев 2014, 62, 72-74). A plaque of a belt buckle from Northern Bulgaria can be also included in the same group (Даскалов, Тонкова 2010, fig. 11). Another group displays a winding floral pattern in relief – tendrils of palmettes with round leaves – and fantastic animals (Catalogue 1981, Lot 168, 169, 170, 179; griffins – tendrils style – see Werner 1989, Taf. 8, 25-26; 31-60; 65; Станилов 2006, 90-106, figs. 7, 124). This type of decorations is the most exquisite one, made with the greatest workmanship and high technical skills. To the group of decorations with floral patterns may also be added the pieces with lotus bud ornaments (or three-leaf palmette): the appliqués-hangers from Vrap (Werner 1989, Taf. 26) and the belt strap end from the region of Varna (Рашев, Станилов, Стойчев 2014, fig. 20, 2). Similar ornaments, though smaller and stylized, have been employed as an additional element in the empty fields between the two “S”s on the belt strap end (visible in an X-ray picture) and on the appliqué-loop from Gledachevo (Даскалов, Тонкова 2010, fig. 12, 1-2). The differences in quality, patterns, technological features and jewelers’ skills suggest the work of various craftsmen or ateliers.

In the course of the analysis of the discovery circumstances in a certain archaeological context (graves) we can come to some conclusions and mark out some patterns based upon repeatability, as noted by the researchers (Тотев, Пелевина 2010, 66-71; Рашев, Станилов, Стойчев 2014, 35-43):

- The use of an earlier tumulus (Zlatari) for the digging

паване на гроба или натрупването на могилен насип (!!) (Сомешень, Кабиюк) може да се приеме за ярко изразен белег в погребалния обряд (проследим със сигурност само в някои случаи) на носителите на украсените със сребърни обкови колани;

- Комплектите от коланни украси се срещат по-често в гробове с трупополагане, които имат устойчива ориентация в северния сектор;

- Пълните (и сравнително пълните) комплекти от метални обкови за колан са от изолирани (единични) гробове. Изработени са преди всичко от сребро (с изключение на втората от гроб № 3 от некропола в Дивдядово). В гробове от некрополи засега са намирани отделни елементи от гарнитури, които не са толкова представителни;

- В Дивдядово и Кабиюк индивидите имат по два колана – ежедневен и параден (!!) или основен и оръжен (!?). Изказаното предположение, че коланите върху скелетите (№ 2 и 3), както и сплесканата златна висулка (в черепа на скелет №1) при колективния гроб в Гледачево са принадлежали на едно лице и впоследствие са „разпределени“, е по-скоро свръх-интерпретиране на комплекса (Тотев, Пелевина 2010, 70, бел. 21);

- Към коланите се включват аксесоари: (например закачени кесии или чантички) с огниво и кремък, вероятно и нож в кания;

- В гробовете по обряда на инхумацията присъстват части от конски скелети (или кожа от кон ?), части от конска амуниция и стремена (Търгшор, Дивдядово, Кабиюк). Това е безспорно доказателство, че те са на конни воители, като потвърждение са сабята в Кабиюк и брадвата в Дивдядово;

- Често срещана находка в гроба е дървено ведро (Сомешень, Дивдядово, Гледачево), както и трапезен керамичен съд за течности (кана или амфоровиден) – в Дивдядово и Кабиюк (евентуално – Велино), според изискване на обряда;

- Сплескана златна висулка в областта на черепа (Гледачево и Кабиюк) показва специфична черта в погребалния обряд (или особена принадлежност на индивидите);

Изводи:

- Единичните гробове с богато украсени колани (определяни като комплект/гарнитура) като част от мъжкото облекло (и съответните принадлежности) са на индивиди с особен социален статус, които вероятно са част от военната йерархия;

- Най-много общи черти имат Дивдядово и Кабиюк: те са най-близо териториално разположени (сравнително близо до столицата Плиска) и несъмнено това са

of the grave or the accumulation of a mound above the grave (!!) (Someşeni, Kabiyuk) may be taken as a distinct trait of the burial rite of the bearers of silver-decorated belts;

- The sets of belt decorations appear more frequently in inhumation graves that show persistent orientation in the northern sector;

- The full (and the relatively full) sets of metal mountings for belts come from single graves. They were made mainly of silver (except for the second one from grave N 3 in the Divdyadovo necropolis). So far graves in necropolises contain only single elements of belt sets which are not so representative;

- In Divdyadovo and Kabiyuk the individuals had two belts each – a daily and a ceremonial belt (!!), or a basic and a warrior one (!!). The conjecture that the belts found on skeletons (NN 2 and 3), as well as the flattened golden pendant (found inside the skull of skeleton N 1) from the collective grave at Gledachevo had originally belonged to one individual and were eventually “shared out”, rather seems to be an over-interpretation of the complex (Тотев, Пелевина 2010, 70, note 21);

- Some accessories were added to the belts: for instance, hanging pouches or bags for flint and steel, and probably a knife in a scabbard too;

- Parts of horse skeletons (or horse skin?) are found in inhumation graves, together with elements of horse harness and stirrups (Tirgşor, Divdyadovo, Kabiyuk). This circumstance seems to be an irrefutable proof that the graves belonged to equestrian warriors, further supported by the saber in Kabiyuk and the axe in Divdyadovo;

- Wooden buckets often appear among the grave goods (Someşeni, Divdyadovo, Gledachevo) and also ceramic table vessels for liquids (a jug or an amphora-like container) – in Divdyadovo and Kabiyuk (possibly – Velinovo) according to the requirements of the rite;

- A flattened golden pendant found near the skull (Gledachevo and Kabiyuk) shows a specific feature of the burial rite (or was a special possession of the individuals).

Conclusions:

- The individual graves containing richly decorated belts (defined as a set / garniture) as an element of the male attire (and the relevant accessories) belong to individuals of special social status, probably members of the military hierarchy;

- Divdyadovo and Kabiyuk show the most similar features: they are located closest to each other (comparatively close to the Capital city of Pliska) and beyond any doubt these graves belonged to equestrian warriors of fairly high rank (the grave in Tirgşor should be also included here);

- The composition of the certainly identified belt garni-

гробове на конни воители със сравнително висок ранг (тук се включва и гробът от Търгшор);

- Съставът на „сигурните“ коланни гарнитурни е от сравнително еднообразен набор от елементи. Видовото и типовото им разпределение вероятно е указание за формиране на модата според един първоизточник и модел.

- Присъствието на отделни елементи от коланните комплекти, но от медни сплави, в гробове в „редовни“ некрополи показват сравнително по-широко разпространение и дават основание за извод за социална диференциация при използване на типологично близки накити;

- Погребалните обичаи изискват поставянето на съд, вероятно с пиетие: неголямо дървено ведро или/и керамичен трапезен съд: кана или амфороподобен.

Констатираните особености и формулираните изводи поставят следните проблеми, свързани с разпространението на разглежданите коланни украси:

- Погребалният обряд – единични гробове предимно със северна ориентация на воители-конници в могили, придружени от цял или част от кон, конска амуниция и воинско снаряжение (вкл. колани със странични ремъци и коланни украси „византийски“ тип, наричани от източноевропейските изследователи „хералдични“ (за термина: Амброз 1983, 16-18; Гавритухин, Обломский 1996, 22-24), насочва към „групата Сивашовка“, териториално разпространена в степната зона на север и изток от Черно море, вкл. и полуостров Крим. Изрично трябва да се отбележи, че по особености на обряда и съдържащ се инвентар най-голяма близост с тази група има гробът в могилата край Мадара (Рашев 2000, 16-37, 71-72). Разглеждайки тези гробове в степите, Р. Рашев признава, че те не могат да бъдат еднозначно свързани с българско население поради нехомогенността на населението там и неговата подвижност в периода VI-VII в. Формирането и разпространението на „интернационална воинска мода“ в облеклото и въоръжението от степите по течението на р. Волга до областите по Среден Дунав (Панония) също не дава особени възможности за етническа диференциация. Модата и производството са свързани с влияния както от елитарната византийска култура, така и от тази на провинциално ниво. Несигурната етническа интерпретация може да се обясни и с недостатъчното познаване на повече черти от бита на степното население. Има и хронологичен проблем, отбелязван все по-често

tures is of a fairly uniform set of elements. Their grouping by categories and types is probably an indication of the formation of fashion after one prototype and model;

- The presence of single elements of belt sets made of copper alloy in the graves in standard necropolises shows a comparatively broader distribution and gives grounds to draw conclusions on the social differentiation in the employment of typologically similar decorations;

- The burial rite requires as a grave good a vessel, probably containing a drink: a small wooden bucket and/or one piece of ceramic table ware: a jug or an amphora-like container.

The identified features and formulated conclusions put forward the following problems of the distribution of the belt decorations in question:

- The burial rite – single graves in tumuli, mostly with northern orientation, belonging to equestrian warriors accompanied by a whole horse or a part of it, horse harness and armour, including belts with side straps and decorations of Byzantine style, defined by the Eastern European scholars as heraldic (on the term: Амброз 1983, 16-18; Гавритухин, Обломский 1996, 22-24), – points to the Sivashovka Group, territorially spread over the steppe zone north and east of the Black Sea, including the Crimean Peninsula. It should be noted specifically that as far as the rite and grave goods are concerned, the grave in the tumulus near Madara shows the closest similarity to this group (Рашев 2000, 16-37, 71-72). Discussing these graves in the steppe, R. Rashev admits that they cannot be uniquely associated with the Bulgarian population, because of the non-homogeneity of the population there and their mobility during the 6th – 7th c. The formation and distribution of international warrior fashion of clothing and weapons from the steppe along the Volga River to the areas along the Middle Danube River (Pannonia) do not provide any special options for ethnical differentiation either. Both fashion and production are related to influence from the elitist Byzantine culture, as well as that from a provincial level. The uncertain ethnic interpretation we can explain also with the insufficient knowledge of further features of the living standards of the steppe people. There is also a chronological problem often noted recently: some of the scholars in Eastern Europe (mainly from the former Soviet Union) employ the chronological framework of archaeological finds (established during 1970s) which is about 50 years behind the one accepted by specialists in Southeastern and Central Europe (Рашев 2000, 35-37);

Български воители в традиционна облекло. Миниатюра от Менология на император Василий II, XI в. (детайл). Библиотека на Ватикана, Български превод на Манасиевата летопис, миниатюра, XIV в.

Bulgarian warriors in a traditional costume. Miniature of the Menologion of the Byzantine emperor Basil II, 11th c. (detail). Vatican Library, Bulgarian translation of the Manasses manuscript. 14th c.

напоследък: част от изследователите в Източна Европа (най-вече от бившия Съветски съюз) използват хронологически рамки на археологическите находки (възприети през 70-те години), които „закъсняват“ с около 50 години в сравнение с тези, възприети от специалистите в Югоизточна и Средна Европа (Рашев 2000, 35-37);

- Присъствието на разглежданите украси в гробове с инхумация и с кремация е пряко отражение на биритуализма в некрополите от ранния (езически) период на Първата българска държава, феномен, който засега няма аналогии в изходните зони (например в „групата Сивашовка“);

- Намирането на типологично близки находки с различна стойност в гробове (а и като единични, случайни находки) показва, че носенето им е част от бита (по-точно от облеклото, свързано с обществена принадлежност -?) на населението, настанило се в Североизточна България в края на VII в.;

- Присъствието на видово и типологично идентични и близка находка в днешна Албания (Западните Балкани) само като „съкровища“ не изключва напълно и възможността за инцидентното им попадане там. Недовършените и амортизираните предмети, както и металните слитъци в находката от Врап насочват и към принадлежност на „пътуващ“(?) производител, а защо не и целенасочено събиране на скъпоценен метал. Нови находки и факти биха могли да подскажат и други възможности за интерпретация;

- Концентрацията на находки с различни орнаменти и технологични особености в днешна Североизточна България е аргумент за предполагаемето на повече от един производител (или едно „придворно ателие“), чиято продукция се разпространява в средата от паметниците, типологично и хронологично свързани с Първата българска държава. Проблемът за появата на конкретния феномен (разглежданият кръг от украси) е дискуссионен и отворен (Станилов 2006, 122-140), като вероятно нови бъдещи находки ще дадат аргументи за предлагане и избор на алтернативи и изводи.

- Интересен проблем поставя намирането на „руле-видната“ висулка в гроба при Гледачево. Нейни точни аналогии са ограничени и ги има в съкровището от Малая Перещепина и в няколко „единични“ гроба, свързани с върхушката на номадското общество, в степните зони на днешна Украйна (Даскалов, Тонкова 2010, 93-95, 98, обр. 14). Въпросът за семантиката на накита е открит.

- Типологична и териториална близост на двете съкровища от западната част на Балканския полуостров (отстоят на малко повече от 100 км една от друго) е безспорна. Те са тясно свързани и хронологически: времето на изработване и използване се определя достатъчно сигурно според контролните печати на византийски ма-

- The presence of the here discussed decorations in graves with both inhumation and cremation is a direct reflection of the bi-ritual rite in the necropolises from the earlier (pagan) period of the First Bulgarian state, a phenomenon which for now does not show any analogies with the exit zones (for instance in Sivashovka Group);

- The discovery of typologically close specimens of different value found in graves (but also as single, chance finds) shows that wearing these items was an element of everyday life (i.e. clothing associated with the social status - ?) of the people settled down in Northeastern Bulgaria in the late 7th c.;

- The presence of typologically identical or similar finds in today's Albania (the Western Balkans) only in hoards does not exclude completely the possibility of chance appearance of these finds. The unfinished and worn-out artifacts, as well as the metal bars in the hoard from Vrap, point also to a traveling (?) artisan's belongings, or even to a purposeful collection of precious metal. Some new discoveries and facts could suggest other possibilities for interpretation;

- The concentration of artifacts with various patterns and technological peculiarities in today's Northeastern Bulgaria comes as an argument for the work of more than one artisan (or a single royal atelier), with their production spreading within the circle of monuments typologically and chronologically associated with the First Bulgarian state. The problem of the appearance of the particular phenomenon (the circle of decorations here discussed) remains still debatable and open (Станилов 2006, 122-140), as future discoveries will probably provide new arguments for alternative conclusions;

- The discovery of the rudder-like pendant in the grave in Gledachevo puts forward an interesting problem. Its precise parallels are known to be limited to the hoard from Malaya Pereshchepina and to several single graves relating to the highest class of the nomadic society in the steppe zones of today's Ukraine (Даскалов, Тонкова 2010, 93-95, 98, fig. 14). The question of the semantics of the jewel remains open;

- The typological and territorial similarity of both hoards from the western area of the Balkan Peninsula (they are a bit more than 100 km apart) is beyond any doubt. They are chronologically close as well: the time of their production and employment is to be determined surely enough according to the hallmarks of the Byzantine magistrates on the bottoms of two metal vessels from Erseke. On one of the vessels these are from the reign of Emperor Constans II, possibly dating to 641-651 (Lot 176), and on the other one (Lot 180) – about 10 years later, 659-661/3 (Catalogue 1981, 6). This date has been accepted as a *terminus post quem* for the deposition of both “Albanian”

гистрати върху дъната на два метални съда от Ерсек. При единия са от времето на император Констанс II с възможна дата 641-651 г. (Лот 176), при втория (Лот 180) – с около 10 години по-късно – от 659-661/3 г. (Catalogue 1981, 6). Тази дата се възприема като *terminus post quem* за трезорирането на двете „албански“ съкровища (Werner 1989, 18-19). Датирането на съдържащите се артефакти в десетилетията на границата на VII и VIII в. към днешен ден не среща възражения сред специалистите.

Териториалното разпространение и хронологията на разглежданите находки от днешна България предоставят нови данни и илюстрират доскоро непознати черти от бита на първите поколения на населението след основаването на Първата българска държава.

¹ Натрупаната литература, особено през последните около 30 години, е трудно обозрима в рамките на една кратка работа. Тук са посочени основните заглавия, без претенции за пълнота.

² Находката вероятно сменя няколко пъти притежателя си и след появата ѝ през 1981 г. на аукцион на Сотби е в неизвестност. Върху нея няма цялостно научно изследване.

³ Подобна на корабен рул.

hoards (Werner 1989, 18-19). Dating the artifacts in the hoards to the decades of the transition between the 7th and 8th c. does not meet objections among professionals to this day.

The territorial distribution and chronology of the here discussed pieces from today's Bulgaria provide some new data and illustrate unknown until recently features of the living standards of the first generations following the establishment of the First Bulgarian state.

¹ This short work can hardly encompass the accumulated literature, especially from the last circa 30 years. Hereby only the main titles shall be referenced, with no pretense of completeness.

² The hoard probably changed a couple of times its owner and disappeared after an auction of Sotheby's in 1981. There is no thorough academic study on it.

³ Similar to a ship rudder.

Айбабин 1985: А. Айбабин. Погребение хазарского воина. - Советская Археология. 1985, 3, 191-205.

Амброз 1981: А. К. Амброз. Степи Евразии в эпоху Средневековья. Москва, 1981.

Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007: Г. Атанасов, С. Венелинова, С. Стойчев. Ранносредновековен некропол в Шумен (квартал Дивдядово). - Археология, XLVIII, 1-4, 2007, 57-66.

Ваклинов 1976: С. Ваклинов. Златарство. - В: История на българското изобразително изкуство. I. София, 1976, 125-131.

Ваклинов 1977: С. Ваклинов. Формиране на старобългарската култура. София, 1977.

Въжарова 1976: Ж. Въжарова. Славяни и прабългари (по данни от некрополите VI-XI в. на територията на България). София, 1976.

Въжарова 1981: Ж. Въжарова. Славяни и номади на територията на днешните български земи от края на VI-XI в. - В: Плиска-Преслав, 3, 1981, 16-65.

Гавритухин 1996: И. О. Гавритухин. К изучению ремесленных гарнитур Поволжья. - В: Культура евразийских степей второй половины I тысячелетия н.э. Самара, 1996. 115-134.

Гавритухин, Обломский 1996: И. О. Гавритухин, А. М. Обломский. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. (Раннеславянский мир. 3). Москва, 1996.

Даскалов 2015: М. Даскалов. Коланни гарнитури със странични ремъци от VI-VII в. южно от Дунав. - Археология, LVI, 2015, 1-2, 17-103.

Даскалов, Тонкова 2010: М. Даскалов, М. Тонкова. Ранносредновековен колективен гроб със сребърни коланни гарнитури от Гледачево, Радневско. - Археология, LI, 2010, 3-4, 78-102.

Димитров, Стоянова 2009: Я. Димитров, Х. Стоянова. Новооткрити ранносредновековно селище и езически некропол в с. Велино, Шуменско (предварително съобщение). - В: Приноси към българската археология. V, София, 2009, 94-114.

Дончева-Петкова и др. 2016: Л. Дончева-Петкова, К. Апостолов, В. Русева. Прабългарският некропол край Балчик. София, 2016.

Илюков, Косяненко 2007: Л. С. Илюков, В. М. Косяненко. Раннесредновековный комплекс из Большой Орловки. - В: Средневековые древности Дона. Материалы и исследования по археологии Дона. Москва-Иерусалим, 2007, 85-113.

Инкова 2004: М. Инкова. Коланите на групата „Врап“ в България. - Известия на Националния исторически музей, XIV, 2004, 150-182.

Залеская и др. 2006: В. Н. Залеская, З. А. Лвова, Б. И. Маршак, И. В. Соколова, Н. А. Фоякова. Златото на хан Кубрат. Перещепинското съкровище. София, 2006.

Ковалевская 2001: В. Б. Ковалевская. Волжский путь VI-IX вв. По материалам компьютерных карт распространения поясов „геральдического типа“ и бус. - В: Культура евразийских степей второй половины I тыс. н.э. (Из истории костюма). Т. I. Самара, 2001, 186-213.

Макря 1958: М. Макря. Славянският могилник в Сомешени. - Dacia (n.s.), 2, 1958, 351-370.

Рашев 1992: Р. Рашев. Българският колан през VIII–IX в. - Годишник на Националния археологически музей. VIII, 1992, 243-248.

Рашев 2000: Р. Рашев. Българите през V–VII в. В. Търново, 2000.

Рашев. 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура. София, 2008.

Рашев, Станилов, Стойчев 2014: Р. Рашев, С. Станилов, С. Стойчев. Кабиюк. Ранносредновековен могилен комплекс. София, 2014.

Семенов 1986: А. И. Семенов. К реконструкции состава Макуховской находки (из истории изучения комплексов перещепинского круга). - Археологический сборник Государственного Эрмитажа, LI, 1986, 32-35.

Станилов, Атанасов 1993: С. Станилов, Г. Атанасов. Сребърни украси за колан от Шуменския музей. - Археология, 1993, 1, 43-53.

Станилов 2006: С. Станилов. Художественият метал на българското ханство на Дунав (7–9 век). (Die Metallkunst des Bulgarenkhaganats an der Donau (7. – 9. Jh.). София, 2006.

Тотев, Пелевина 2005: Б. Тотев, О. Пелевина. Новые данные о раннесредневековых поясах Дунайских болгар. - В: Античная древность и средние века. Вып. 36. (Материалы XII научных Сюзюмовских чтений. Севастополь, 6-10 сентября 2004 г.). Екатеринбург, 2005. 85-103.

Тотев, Пелевина 2010: Б. Тотев, О. Пелевина. „Находките“ от Велино и Златари и аристократичните гробове на дунавските българи. - Археология, LI, 2010, 3-4, 58-77.

Тотев, Пелевина 2013: Старобългарски огледала от Северното и Западното черноморие. - Археология, LIV, 2013, 2, 57-77.

Юркова 1992: Й. Юркова. Съкровището от Акалан. - Нумизматика и сфрагистика. 1992, 1-2, 10-16.

Atanasov, Venelinova, Stoychev 2008: G. Atanasov, S. Venelinova, S. Stoychev. An Early Medieval Graveyard in the Divdyadovo Quarter of Shumen (NE Bulgaria). - Archaeologia Bulgarica. XII. 2008, 2, 59-80.

Bálint 1992: C. Bálint. Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Uc-Tepe (Sowj. Azerbajdzan) und der beschlagverzierte Grtel im 6. und 7. Jahrhundert. - In: F. Daim (Hrsg.) Awarenessforschungen. B. I. Wien, 1992, 309-498.

Catalogue 1981: Catalogue of The Avar Treasure. Sotheby Parke & Co. London, 1981.

Daim 2000: F. Daim. "Byzantinische" Gürtelgarnituren des 8. Jahrhundert. - In: F. Daim (Hrsg.). Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. Innsbruck, 2000. 77-204.

Diaconu 1962: Gh. Diaconu. Un mormint călăreț din secolul VII descoperit la Tîrgșor. - Studii și cercetări de istorie veche. XIII, 1962, 1, 165-171.

Fiedler 1992: U. Fiedler. Studien zu Graberfeldern des 6. bis 9. Jhts. an der Unteren Donau. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. B.11. Bonn, T.1-2.

Fiedler 1994: U. Fiedler. Die Gürtelbesatzstücke von Akalan. Ihre Funktion und Kulturelle Stellung. - Известия на Археологическия институт, XXXVIII, 1994, 31-47.

Fiedler 1997: U. Fiedler. Nochmals zur Datierung von Grab 5 vom Hügel III von Madara. - В: Проблеми на прабългарската история и култура. III. Шумен, 1997, 125-141.

Haralambieva 2002: A. Haralambieva. Production of dress ornaments in the fortresses and small settlements in North Bulgaria during the period from the 5-th till the 7-th century AD. - In: The Roman and Late Roman City. Sofia, 2002. 393-397.

Garam 2001: E. Garam. Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum des 7. Jahrhunderts. (Monumenta Avarorum Archaeologica. Vol. 5). Budapest, 2001.

Mitrea 1989: B. Mitrea. Das Gräberfeld aus dem 8. Jahrhundert von Izvoru, Jud. Giurgiu. - Dacia (n.s.), 1989, XXXIII, 1-2, 145-220.

Schmauder 2000: M. Schmauder. Vierteilige Gürtelgarnituren des 6.-7. Jahrhunderts: Herkunft, Aufkommen, Träggkreis. - In: F. Daim (Hrsg.). Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. Innsbruck, 2000, 15-44.

Werner 1974: J. Werner. Nomadische Gürtel bei Persen, Byzantiner und Langobarden. - In: La civiltà dei langobardi in Europa. Atti del convegno internazionale. Accademia nazionale dei Lincei. Roma, 1974, 109-139.

Werner 1989: J. Werner. Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Wien, 1989.

За лукса, представителността и ежедневието в езическа България

Галина Грозданова

Ранносредновековната българската държава, особено в своя езически период, е тясно свързана с културната история на обширните пространства между степите и лесостепите на Югоизточна Европа. В периода VI–VIII в. там се осъществяват сложни миграционни и асимилационни процеси. В тези географски граници писмените извори вместват различни етноси, сред които славяни, българи и сродните на тях племена, тюрки, хазари, авари, остатъци от гепиди, лангобарди, местно романизирано население и др. Те влизат в състава на различни военно-племенни съюзи и обединения, всяко от които претендира за свое място в историята.

Степните общества се отличават с висока мобилност, поради което индикаторите за висок социален статус се откриват основно в гробни комплекси. За висок социален статус се приемат поставянето на оръжие и военно снаряжение с богата декорация в гробовете, коланните гарнитурни, съдовете от благородни метали, инсигнии (напр. скипър, пръстени с монограми), рог, конски скелети, накити и др. Сред най-представителните ранносредновековни находки са Малая Перещепина, Вознесенка, Глодоси, Келегей, Кунагота, Боча, Игар-Озора, Кунбабони, съкровищата от Вrap, Ерсеке, Надсентмиклош, които демонстрират богатство и амбиции за власт. Те отразяват художествените и технологичните достижения на епохата и нивото на икономически и дипломатически контакти.

Какви са символите на престиж в средновековна България и какви изделия са използвали в ежедневието си аристократите?

Отражения на този светоглед сред паметниците на Дунавска България са аристократичните гробове при Мадара, Кабиюк, Дивдядово и Гледачево (кат. № 41, 42, 47-49; виж статията на М. Даскалов в настоящото издание).

Основните пътища на проникване на златото, заедно с други благородни метали и скъпоценни тъкани в ранносредновековна България са дипломатическите контакти и размяната на подаръци, търговията, чрез военна плячка и в резултат на периодично плащан от Византия данък. В известията на Теофан Изповедник се

On luxury, nobility and everyday life in pagan Bulgaria

Galina Grozdanova

Early Medieval Bulgaria, and its pagan traditions in particular, was closely related to the culture of the vast areas enclosed between the steppes and forest steppes in South-eastern Europe. In the course of the 6th – 8th c., complicated processes of migration and assimilation were taking place there. Written sources record various ethnic groups within this area, among them Slavs, Bulgars and their kindred tribes, as well as Turkic communities, Khazars, Avars, what was left of Gepids, Langobards, and also the local Romanized population, etc. They entered within a variety of – tribal military alliances and unions, each of them claiming its role in history.

The steppe societies are distinguished by their high mobility and, for that reason, the indicators of high social rank are to be observed mainly in the grave complexes. As a sign of high social status, they laid as grave goods a variety of weapons and richly decorated armour, belt sets, precious metal vessels, insignia (for instance, scepters and rings with monograms), horns, horse skeletons, jewels, etc. Among the most representative discoveries are the finds from Malaya Pereschepina, Voznesenka, Glodosi, Kelegei, Kunágota, Bócsa, Igar-Ozora, Kunbábony, the treasures from Vrap, Erseke, Zemianský Vrbovok, and Nagyszentmiklós that illustrate wealth and strive for political hegemony. These reveal the artistic and technological achievements of the age and demonstrate the level of economic and diplomatic contacts.

What were the symbols of prestige in Medieval Bulgaria and what objects served the nobles in their everyday life?

The aristocratic graves in Kabiyuk, Divdyadovo and Gledachevo, and the belt appliqués from Madara (Cat. NN 41, 42, 47-49; see M. Daskalov's work in the same volume) reflect this kind of worldview among the finds from Danube Bulgaria.

The main means of supply of Medieval Bulgaria with gold and other precious metals and luxurious fabrics were the diplomatic relations and exchange of gifts, trade, war booty and also the periodic tribute paid by Byzantium. Theophanes Confessor reports that right after the defeat at Onglos in 680, the Empire was obliged to pay tribute to the newly established state, albeit of unspecified size (Theoph. Chron., 32). According to the contract of 716, the amount

МУ
КРО КНАЖЪ О КОВА ГЛАВЪ И ИСН ФОР ЦРЪ
И НА ПИВА ТЪ ЗА РАБИ Ц ЖЕЛГА РОМА

казва, че още след поражението си при Онгъла в 680 г., империята се задължава да плаща данък на новообразуваната държава, но в неуточнен размер (Theoph. Chron., 32). В договора от 716 г. размерът на ежегодния данък се изчислява в копринени одежди и червени кожи на стойност 30 литри¹ злато, като освен затвърждаване на българското присъствие в областта Загоре, се уреждат и търговските отношения между двете страни (Божилов, Гюзелев 1999, 109). Потвърждение на този договор е било поискано от хан Крум почти век по-късно (Theoph. Chron., 63). Вътрешните междусобици не попречили на българите в 755 г. да предявят претенции за данък във връзка с новопостроените византийски крепости от император Константин V. Дължимият данък е изискал и хан Кардам от император Константин VI в 796 г. под заплаха от война.

Премного дарове, златотъкани одежди, „знаци на царската власт“ и големи количества злато и сребро за войската получил хан Тервел в замяна на помощта, която оказал на император Юстиниан II, за да си възвърне престола в 705 г. Българите плякосали богати трофеи от сребърни и други съдове при победата си над ромеите при Анхиало в 708 г., също десетилетия по-късно при Маркели (792 г.) и при превземането на Месемврия в 812 г. Една от най-внушителните плячки е тази в 809 година, възлизаща на 1100 литри злато, приготвени за заплащане на ромейската войска в Струмска област (Theoph. Chron., 37, 55, 60, 63; Никифор патриарх, 1997, 57, 62; Божилов, Гюзелев 1999, 127).

Държавните съкровищници се пазели в аула на Крум и били заключени и запечатани от император Никифор, когато превзел и опожарил Плиска, според разказа на Теофан Изповедник (Theoph. Chron., 61). За съдържанието на тези съкровищници добиваме представа от хрониката на Йоан Скилица, когато разказва за падането на българското царство в 1018 г. и завладяването на съкровищата на българските царе от Василий II в Охрид, които съдържали „много пари, корони с бисери, златотъкани дрехи и 100 кентинария сечени пари от злато...“² (Cedrenus-Scylitzes, 103).

Обр. 1. Пиршеството на хан Крум след победата над император Никифор. Български превод на Манасиевата летопис, миниатюра, XIV в.

Fig. 1. The feast of Khan Krum after his victory over Emperor Nikephoros. Miniature, Bulgarian translation of Chronicle of Manasius, 14th c.

of the annual tribute was calculated in silk robes and red leather worth 30 litrae¹ of gold, and apart from reaffirming the Bulgarian presence in the region of Zagore, it also regulated the trade relations between both countries (Божилов, Гюзелев 1999, 109). Almost a century later, Khan Krum was asked to confirm this same contract (Theoph. Chron., 63). The internal disarray did not prevent the Bulgarians in 755 to claim a tribute in connection with the Byzantine fortresses newly built by Emperor Constantine V. Under threat of war, Khan Kardam also demanded the due tribute from Emperor Constantine VI in 796.

Khan Tervel received many gifts, brocaded vestments, signs of the royal power and large amounts of gold and silver for the army in exchange for helping Emperor Justinian II take back the throne in 705. The Bulgars plundered rich trophies of silver and other vessels after their victories over the Romaioi at Anchialos in 708, also decades later at Markeleli (792), and on the capture of Mesambria in 812. Among the most impressive loots is the one from 809 worth 1100 litra of gold, prepared for payment of the Byzantine army in the region of Struma (Theoph. Chron., 37, 55, 60, 63; Никифор патриарх, 1997, 57, 62; Божилов, Гюзелев 1999, 127).

The state treasures were kept in the aul of Krum. They were locked and sealed by Emperor Nikephoros when he captured the palace and set Pliska on fire, as Theophanes Confessor reports (Theoph. Chron., 61). We can get an idea of the contents of these treasures from the chronicle of John Skylitzes when he narrates about the fall of the Bulgarian Kingdom in 1018 and the seizure of the treasury of the Bulgarian kings by Basil II in Ochrid. According to the narrative, the treasury contained many coins, crowns with pearls, brocaded garments and 100 centenaria coins struck of gold...² (Cedrenus-Scylitzes, 103).

Explicit information about golden ablution vessels we find in Patriarch Nikephoros' narrative about the defeat of the Bulgars and Slavs at Anchialos by Emperor Constantine V in 763. Among the rich booty taken from the vanquished were also two golden cauldrons made in Sicily, each of them 800 litrae in weight (Никифор патриарх, 1997, 81).

Despite the stories of the chroniclers, the problem of paucity of representative finds of precious metals in Early Medieval Bulgaria and the almost complete absence of metal containers have often been the subject of discussion (Пашев 2004, 82-84; Пашев 2008, 162; Станилов 2006, 316-318). As a matter of fact, the single silver vessel found to-date is the cup of Zhupan Sivin (Cat. N 43). The cup was originally suspended through its handle from the Zhupan's belt. Hanging from the belt by means of clasps in a similar way were probably the bowls NN 9, 10, 20 and 21 of the treasure from Nagyszentmiklós (Тотев 1964; Gschwantler 2002, 28-30; Станилов 2006, 290; Пашев 2008, 220-221, with bibliography). This practice was kept on for a long time,

Изрично сведение за употребата на златни съдове за миене има в разказа на патриарх Никифор за поражението на българите и славяните при Анхиало в 763 г. от император Константин V. Сред голямата плячка, взета от разгромните, са два златни казана, изработени в Сицилия, всеки от които тежал до 800 литри (Никифор патриарх, 1997, 81).

Въпреки сведенията на хронистите, проблемът за оскъдността на представителни находки от благородни метали в ранносредновековна България и почти пълната липса на метални съдове не веднъж е бил предмет на дискусия (Рашев 2004, 82-84; Рашев 2008, 162; Станилов 2006, 316-318). Всъщност единственият сребърен съд от благороден метал е чашата на жупан Сивин (кат. № 43). Чашата е била окачена с дръжката си към колана на жупана. По подобен начин, окачени на колан посредством токи, са били носени вероятно и купите №№ 9, 10, 20, 21 от съкровището от Надсентмиклош (Тотев 1964; Gschwantler 2002, 28-30; 40-42; Станилов 2006, 290; Рашев 2008, 220-221 и цит. лит). Тази практика е просъществувала дълго време, както показва сребърната чаша от Чингулската могила от XII-XIII в. (Вітрик 2007, 29, рис. 14). Най-интересният момент при чашата от Преслав безспорно е надписът на нейното дъно – гравирани, с вторично добавени букви към него. От надписа на гръцки език научаваме името и титлата на един от управителите в средновековна България, „началника“ на всички жупани в България. Титлата на жупана се среща в няколко „домашни“ епиграфски надписи от групата на възпоменателните – на жупан-таркана Шун, на Димитър жупан от Северна Добруджа и др. (Бешевлиев 1979, № 60; Бешевлиев 1981, 56-57). Гробният контекст, в който е открита находката, и особеностите на надписа, подчертават личния характер на тази вещ от благороден метал. Изказано е предположението, че подобни чаши са носели гостите при тържествените угощения, организирани от владетеля при специални поводи (Рашев 2004, 83).

Важен момент в живота на българите са били тържествените пиршества в ханския двор, свързани със значими обществени събития (обр.1). Подобни обичаи, свързани с идеята за закрила и приятелство, са известни при всички народи (Бешевлиев 1981, 111). В тях участвали не само българските боили, но и славянските князе (Николов 2005, 100-102). За тържествени угощения споменават и Теофан Изповедник, и Теофилакт Охридски. Особеностите на техния ритуал са коментирани от папа Николай в един от неговите отговори на въпросите на княз Борис I (852-889) (Responsa, 42). Като дарове лично от владетеля, вероятно с церемониален характер, са били раздавани пръстени и медальони (кат. № 77, виж статията на П. Георгиев в настоящото издание). На ханската трапеза присъствали най-знатните хора в дър-

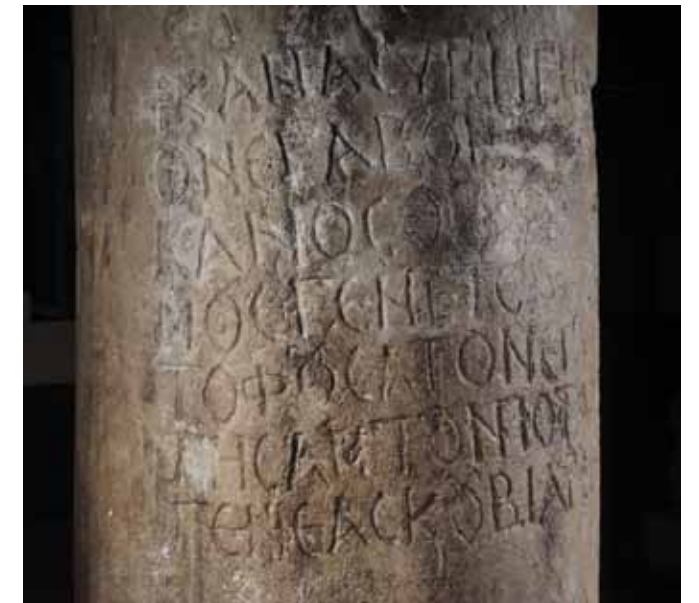
as the silver cup from Chingulska Mogila (Chingulska Tumulus), dating to the 12th – 13th c. shows (Вітрик 2007, 29, fig. 14). The most interesting detail of the cup from Preslav is the inscription on its bottom – it had been engraved and some characters were secondarily added to it. The inscription in Greek reveals the name and the title of one of the governors in Medieval Bulgaria, the superior of all the Zhupans. The title of Zhupan appears in a couple of local commemorative inscriptions – of Zhupan – Tarkan Shun, of Dimitar Zhupan from the Northern Dobrudzha, etc. (Бешевлиев 1979, N 61; Бешевлиев 1981, 56-57). The grave context in which the cup was found and the peculiarities of the inscription emphasize the personal nature of the precious piece. A conjecture has been expressed that the guests at solemn feasts organized on special occasions by the sovereign brought with them similar cups (Рашев 2004, 88).

The stately celebrations in the Khan's court associated with significant social events were an important moment in the life of the Bulgars (fig. 1). Similar customs related to the idea of protection and friendship are known among different peoples (Бешевлиев 1981, 111). Not only did the Bulgarian nobles take part in them, but also the Slavic Princes attended them (Николов 2005, 100-102). Theophanes Confessor and Theophylactus of Ochrid also mention solemn feasts. The peculiarities of the ritual are commented by Pope Nicholas in one of his responses to the questions of Prince Boris I (852-889) (Responsa, 42). Rings and medallions, probably of a ceremonial nature, were handed out as gifts personally by the ruler (Cat. N 77, see P.Georgiev's work in the same volume). The most noble men in the country attended the Khan's table. This is the reason the privilege of the invited ones to be among the cherished men (something like an inner circle) was recorded in the commemorative stone inscriptions. The Kopan Korsis, the Zhupan-Tarkan Shun, the Bagatur-Bagain Slavnas, the Boil-Kolobar Chepa, and Zera-Tarkan Negavonais (Κοπανος; Ζουλαν таркавос; Ζερα таркавос; Βαγατουρ βαγαин(ος), were all cherished men of Khan Omurtag and he honoured their merits posthumously (Бешевлиев 1981, 111). According to one of the hypotheses proposed, the use of the golden vessels of Nagyszentmiklós treasure has to be associated with the tradition of the ceremonial feasts (Ердейи, Радуй 2016, 71). The inscription in the name of Zera – Tarkan Negavonais is remarkable also for the fact that it mentions the military campaign of the Bulgars in the region of Tisza River about 827-829 (Бешевлиев 1979, 214-216) (fig. 2).

The examples of precious metal vessel use are few in number, but archaeological research still provides data on other categories of luxury vessels that once stood on the royal table, although made of clay. We can point to two especially exquisite sets found during the excavation of the secret underground passages in Pliska. The first one has

жавата. Ето защо привилегията на поканените да бъдат „хранени хора“ е отразена във възпоменателните каменни надписи. Копанът Корсис, жупан-тарканът Шун, багатур-багаинът Славнас, боил-кулубърът Чепа, зера-тарканът Негавонаис са били все храненици на хан Омуртаг, а заслугите им са почетени лично от него след смъртта им (Бешевлиев 1981, 111). Съгласно една от изложените хипотези, с традицията на церемониалните пиршества се свързва и употребата на златните съдове от Надсентмиклош (Ердейи, Радуй 2016, 71). Надписът с името на зера-тарканът Негавонаис е интересен, защото споменава военните действия на българите в района на р. Тиса, около 827-829 г. (Бешевлиев 1979, 214-216) (обр. 2).

Въпреки че примерите за употребата на съдове от благородни метали са единични, археологическите проучвания са ни предоставили данни за други категории луксозни съдове, присъствали на владетелската трапеза, но изработени от глина. Става дума за два изключително представителни сервиза, открити при проучване на ходниците в Плиска. Първият от тях е отдавна известен в литературата и представлява колективна находка от около 50 цели съда – стомни и чайници (кат. № 50; Рашев 2004 и цит. лит.). Характерна тяхна особеност е покритието им от златиста или червена ангоба. Ефектът от златистата ангоба е съзнателно търсен, с цел да се пресъздаде блясъкът на метала. Също с влияние от торевтиката, т.е. изработка на съдовете въз основа на метални първообрази, се обясняват масивните им, тежки тела, оформените в основата на дръжките полупалмети, високите пръстеновидни столчета. Формите се сравняват с тези от Банатското съкровище, Малая Перешчепина, Дагестан (Ангелова 1984, 92, 94; Рашев 2004, 73-74; Станилов 2006, 146). Противно на стандартизираната продукция, която е типична за високоспециализираните грънчарски работилници в границите на Източната римска империя, сервизът е уникален. Най-приемливото обяснение за неговата поява и употреба е, че е дело на високо специализирани майстори-грънчари, работещи по поръчка на хана (Рашев 2004, 82; Dončeva-Petkova 2007, 312; Petrova 2007, 332). Керамиката е произведена в района на Плиска. Втората находка включва подобен брой – 58 съда – също затворени форми. Изделията са тънкостенни, изработени на крачно колело, дело на опитни майстори и в технологично отношение рязко се открояват от масовата ранносредновековна българска керамика (Григоров 2015, 115-148). Най-вероятно в този сервиз може да се проследи следващия етап, няколко десетилетия по-късно, в продукцията на керамичното ателие. Намирането на двата сервиза в централните сектори на Плиска подчертава връзките и употребата им изключително за нуждите на владетелския двор (обр. 3). Практиката да се про-

Обр. 2. „Кан субиги Омуртаг: Негавонаис, зера таркан беше мой храненик. Като отиде във войската, той се удави в река Тиса. Той беше от рода Кубиар“ (Бешевлиев 1979, 214-216, № 60)

Fig. 2. Khan subigi Omurtag: Negavonais Zera Tarkan was my cherished man. When he went in the army, he drowned in the river Tisza. He was of the clan of Kubiar (Бешевлиев 1979, 214-216, N 60)

been long known in literature. It is a find of nearly 50 whole pitchers and kettles (Cat. N 50; Рашев 2004, with bibliography). They are coated with “gold” and red slip. The effect of the slip was deliberately sought in order to recreate the brilliance of metal. The workmanship of the vessels is to be explained with the influence of toreutics – based on metal prototypes, they have massive and heavy bodies, with half-palmettes shaped at the base of the handles and high ring-like pedestals. The shapes of the jugs have been compared to those from Banat, Malaya Pereschepina and Dagestan (Ангелова 1984, 92, 94; Рашев 2004, 73-74; Станилов 2006, 146). Contrary to standardized production characteristic of the highly specialized pottery workshops within the Eastern Roman Empire, the set is unique. The most acceptable explanation of its appearance and use points to the production of highly skilled masters – potters working on the Khan's order (Рашев 2004, 82; Dončeva-Petkova 2007, 312; Petrova 2007, 332). The pottery was produced in the region of Pliska.

The second find contains a similar number of vessels of closed shapes – 58. They are thin-walled, made on a fast potter's wheel. Technologically, they stand out from the mass

Обр. 3. Ситуиране на сервизите с трапезна керамика от Плиска. 1. Керамичните находки от опожарения подземен ходник, AP 1979, по Рашев 2004; 2. Керамичен сервиз от яма 1, AP 2006 г., по Григоров 2015

Fig. 3. The sets of tableware from Pliska. 1. The ceramic finds from the burned underground passage, AP 1979, after Rachev 2004; 2. Ceramic set from Pit 1, AP 2006, after Григоров 2015

извеждат луксозни съдове, имитиращи метални, не само за светски, но и за религиозни функции, продължава и в следващите десетилетия, включително през X в. Влияние на торевтиката се наблюдава и при някои форми на глазираната, червеноангобираната и белоглинената керамика (кат. н. 71; Mango 2000, 272, Fig.7; Георгиев 1978, 30-39; Ангелова 1969, 9-11; Мавродинов 1959, 255).

С религиозни функции се свързва и глинена кана от Плиска, върху която са връзани преди изпичането два

Early Medieval Bulgarian pottery (Григоров 2015, 115-148). Most probably, the set illustrates the next stage, a couple of decades later, of the production of the pottery atelier. The discovery of both sets in the central sectors of Pliska emphasizes their connection to and use exclusively for the needs of the royal court (fig. 3). The practice of producing luxury vessels that imitate metal ones with secular, as well as religious functions, continued in the following decades, including the 10th c. Some of the shapes of glazed, red-slip and white-clay

орела (кат. № 72). Хералдичното изображение на орел се открива и върху паметници от метал и камък, включително кани 2 и 7 от съкровището при Надсентмиклош (Георгиев 1978, 33).

Аналогично явление, но вероятно за по-широка употреба, представляват една група съдове с редки форми (кат. № 21-27). Формите на тези съдове намират точни паралели сред металните изделия от гробни комплекси в района на Среден Дунав. Така например съдчетата от гробове 178, 500, 217, 232 (кат. № 26, 27) от Топола са подобни на метални форми от Кишкъръош-Вагохид, гроб XVIII, чашата от Будапеща-Ракош, гроб 19 и редица други находки, сред които „княжеските“ гробове от Кунбабони, Кунагота и Озора. Датират се в последната трета на VII в. (Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 146; Garam 2002, 82-91, fig.13, 14.9; Христова 2010, 527-531). Купата с конусовидно столче от гроб 56 (кат. № 24) показва голямо сходство със съдове от съкровището при Врап и Мартиновка (Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 146; Станилов 2006, 24, обр. 3; 150). Керамичните форми от гробове 8 и 4 от Топола (кат. н. 21, 23 = тип III от Балчик) са подобни на купа 19 от съкровището от Надсентмиклош, така също и на форми от т.нар. жълта керамика, например от Кьовагосьольош, датирана в последната трета/края на VIII – началото на IX в. (Garam 2002, 96, fig. 21; Станилов 2006, обр. 16, 307; Дончева-Петкова и кол. 2016, 101). Някои изследователи търсят по-скоро късноантично влияние в тази форма (Vida 1999, 96-97, Kat. Nr. 351). Значително по-широко са разпространени коничните чаши (т.нар. чаши-ведра, кат. № 22, 71). Освен в старобългарските некрополи при Топола, Балчик, Бдинци, Капул Виилор-Истрия, те се срещат и в некрополи от късноаварския период, също от последната трета на VIII в. Познати са варианти, изработени от стъкло. Вероятно подобни съдове имитират формата на чаши 11 и 12 от Надсентмиклош (Garam 2002, 96, Fig.21; Дончева-Петкова и кол. 2016, 104; Ангелова 1969, 9-11).

Гореописаните изделия са единични форми, които контрастират с масово разпространените и с тенденция към стандартизиране видове керамика в старобългарските селища и некрополи като гърнета, кани, амфоровидни стомни (кат. № 6, 7, 11, 30, 35-37, 51.3; Дончева-Петкова 1977). Концентрацията на тези редки съдове в некропола в Топола има няколко възможни обяснения – те са местно производство (Дончева-Петкова и кол. 2016, 104; Христова 2010) или тяхната „рядкост“ е вследствие от различната степен на проученост на обектите. До момента, със своите 625 гроба Топола е най-добре проученият български некропол от езическия период. Общият брой на регистрираните и проучени до момента български езически гробове е около 2200 (виж статията на Л.

pottery also demonstrate the influence of toreutics (Cat. N 71; Mango 2000, 272, fig. 7; Георгиев 1978, 30-39; Ангелова 1969, 9-11; Мавродинов 1959, 255).

The ceramic jug from Pliska with two eagles incised before firing is also associated with religious functions (Cat. N 72). The heraldic representation of an eagle appears on artifacts of metal and stone, including two jugs from the Nagyszentmiklós treasure (Георгиев 1978, 33).

A group of vessels of rare shapes is an analogous phenomenon, although they were probably designed for broader use (Cat. NN 21-27). The shapes find exact parallels among the metal works found in grave complexes in the region of the Middle Danube. For instance, small vessels from graves NN 178, 500, 217, 232 (Cat. NN 26, 27) in the necropolis at Topola are similar to some metal shapes from Kiskörös-Vágóhíd, grave XVIII, the cup from Budapest-Rákos, grave 19, and a series of other finds, among them the princely graves in Kunbàbony, Kunágota and Ozora. They all are dating to the final third of the 7th c. (Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 146; Garam 2002, 82-91, figs. 13, 14.9; Христова 2010, 527-531). The bowl with a cone-like pedestal from grave 56 shows a close similarity to some vessels from the treasure of Vrap and Martinovka (Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 146; Станилов 2006, 24, figs. 3; 150). The ceramic shapes from graves 8 and 4 from Topola (Cat. NN 21,23= type III from Balchik) are similar to bowl 19 from Nagyszentmiklós, as well as to some pieces of yellow pottery from Kővágószőlős dating from the final third/ late 8th – early 9th c. (Garam 2002, 96, fig. 21; Станилов 2006, Fig. 16, 307; Дончева-Петкова et al 2016, 101). Some scholars suggest rather a Late Antique impact on this kind of shape (Vida 1999, 96-97, Kat. N 351). The cone-like cups (known as cups-buckets, Cat. N 22, 71) received considerably broader distribution. Except in the Old Bulgarian necropolises near Topola, Balchik, Bdintsi, and Kapul Viilor – Istria, they appear also in necropolises from the Late Avarian Age dating to the last third of the 8th c. Some glass-made variants are known as well. Probably this kind of vessels imitates the shape of cups 11 and 12 from Nagyszentmiklós (Garam 2002, 96, Fig. 21; Дончева-Петкова et al 2016, 104; Ангелова 1969, 9-11).

The vessels mentioned above are singular shapes contrasting to the broadly spread ones that show a trend towards standardization of the pottery in the Old Bulgarian settlements and necropolises, such as pots, jugs and amphora-like pitchers (Cat. N 6, 7, 11, 30, 35-37, 51.3; Дончева-Петкова 1977). There are a couple of possible reasons for the concentration of these rare kinds of ceramics in the necropolis of Topola – they may be local production (Дончева-Петкова et al 2016, 104; Христова 2010), or their singularity may come as a result of the state of research of the sites. Up to now Topola with its 625 graves is the best explored

Дончева). Беглото сравнение само показва впечатляваща разлика с известните на този етап над 60 000 аварски погребения. Очевидно е, че много от проблемите на ранносредновековната ни култура тепърва предстои да се изясняват.

Съществена особеност на археологическите данни от българските земи е големият брой проучени селища, организирани в развита мрежа от селищни структури, наличие на постоянни резиденции с каменно строителство и столични центрове с представителни сгради, с водопроводна и отводнителна система, храмове, бански постройки, което изразява високо ниво на строителни умения и активност и може би дава отговор на въпроса как и къде се е изразходвало златото, придобито по военен път. Безусловно директните контакти с уседналите средиземноморски цивилизации са важен фактор както за каменното строителство, така също и за развитие на занаятите и приложните изкуства.

За реконструиране на всекидневния живот на българите се използват разнообразни данни – писмени, епиграфски, сфрагистични сведения, в съчетание с археологически проучвания на селища и некрополи. Те свидетелстват за високо ниво на организираност и йерархия на държавния живот в средновековна България, и същевременно за суров бит, в голяма степен лишен от разкош и изтънченост. Народната култура показва редица елементи на унификация, а за нуждите на ханския двор и пропаганда работят високоспециализирани майстори – грънчари, строители, каменоделци и др., задоволяващи специфичните им изисквания.

Bulgarian necropolis from the pagan age. The total number of the registered and studied Bulgarian pagan graves is about 2200 (see L. Doncheva's work). In comparison, there is a striking difference with the over 60 000 Avarian burials known so far. Obviously, many of the problems of the Bulgarian Early Medieval culture await their future solutions.

Characteristic features of the archaeological data concerning the Bulgarian territories are the large number of explored settlements organized in a developed network of settlement structures, the presence of permanent residences with stone constructions, and also the metropolitan centres with representative buildings, water mains and drainage systems, temples, and baths. This circumstance shows a high level of construction skills and activity, perhaps giving an answer to the question how and where they spent the gold acquired by means of war. Beyond any doubt, the direct contacts with the sedentary Mediterranean civilizations were an important factor for the stone construction, as well as for the development of crafts and applied arts.

We rely on various data in order to reconstruct the everyday life of the Bulgarians – written, epigraphic and sigillographic information, combined with archaeological research of settlements and necropolises. These testify to a high level of organization and hierarchy of the public life in Medieval Bulgaria and at the same time, to hard living standards largely devoid of luxury and sophistication. The traditional culture shows many elements of unification. Nevertheless, highly skilled masters – potters, builders, stone cutters, etc. worked for the requirements of the royal court and for the propaganda – to satisfy their specific demands.

¹ 1 литра е приблизително 324 г

² 1 кентинарий = 100 литри

¹ 1 litra weighs about 324 g

² 1 centenario = 100 litrae

Theoph. Chron., 32; 63; 37, 55, 60, 61: Theophanis Confessoris. Chronographia = Гръцки извори за българската история, Т. III, София, 1960, 264, 285, 267-268, 277, 287, 279, 282.

Cedrenus-Scylitzes, 103: Cedrenus-Scylitzes. Historiarum Compendium, 103 = Гръцки извори за българската история, V, София, 1965, 291.

Responsa, 42: Responsa Nicolae I Papae ad consulta Bulgarorum, 42 = Гръцки извори за българската история, II, София, 1960, 93.

Никифор патриарх, 1997: Никифор патриарх Константинополски. Кратка история след царуването на Маврикий, превод: В. Н. Иванов, Варна, 1997.

Ангелова 1969: С. Ангелова. Керамичен съд от Вокил, Силистренски окръг. - Музеи и паметници на културата, 1969, кн.4, 9-11.

Ангелова 1984: С. Ангелова. Местни традиции във формирането на битовата керамика в Североизточна България през VII–X в. - Годишник на Софийския университет, Исторически факултет, Т.77, 1984, 71-118.

Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997: С. Ангелова, Л. Дончева, М. Даскалов. Двубредният некропол край село Топола, Каварненска община. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3, 1996, Шумен, 141-154.

Бешевлиев 1979: В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. София, 1979.

Бешевлиев 1981: В. Бешевлиев. Първобългарите. Бит и култура. София, 1981, 56.

Божилев, Гюзелев 1999: И. Божилев, В. Гюзелев. История на средновековна България VII–XIV в., София, 1999.

Вітрик 2007: І. С. Вітрик. Археологічні знахідки з дорогоцінних металів. - В: Колекції Наукових Фондів Інституту Археології НАН України. Каталог, Київ, 2007, 11-30.

Георгиев 1978: П. Георгиев. Глинен съд с изображения на орли и знак от Плиска. - Археология, 1978, 3, 30-39.

Григоров 2015: В. Григоров. Керамичен комплекс от Плиска. - В: Плиска-Преслав 11, Шумен, 2015, 115-148.

Дончева-Петкова 1977: Л. Дончева-Петкова. Българска битова керамика през ранното средновековие, София, 1977.

Дончева-Петкова и кол. 2016: Л. Дончева-Петкова, К. Апостолов, В. Русева. Прабългарският некропол при Балчик, София, 2016.

Ердейи, Радуй 2016: И. Ердейи, Я. Радуй. За руническите надписи на златното съкровище от Над сент миклош, - В: Съкровището от Над Сент Миклош, София, 2016, 67-76.

Мавродинов 1959: Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство, София, 1959.

Николов 2005: Г. Николов. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (края на VII–началото на XI век), София, 2005.

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII–IX в., София, 2008.

Рашев 2004: Р. Рашев. Керамични съдове от подземния ходник на Крумовия дворец в Плиска. - В: Плиска-Преслав, 10, 2004, 61-99.

Станилов 2006: С. Станилов. Художественият метал на българското ханство на Дунав (7–9 век), София, 2006.

Тотев 1964: Т. Тотев. Сребърна чаша с надпис от Преслав. - Известия на Археологическия институт, XVII, 1964, 5-15.

Христова 2010: М. Христова. За един тип чаши от старобългарските некрополи. - В: Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. V, Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova, София, 2010, 527-533.

Dončeva-Petkova 2007: L. Dončeva-Petkova. Eight- and ninth-century pottery from the industrial quarter of Pliska, capital of the early medieval Bulgarian kingdom. - In: J. Henning (ed.). Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol.5/2, 293-314.

Garam 2002: E. Garam. The connection of Avar Period princely and common grave goods with the Nagyszentmiklós treasure. - In: T. Kovács, E. Garam (ed.). The Gold of the Avars. The Nagyszentmiklós treasure, Budapest, 2002, 81-112.

Gschwantler 2002: K. Gschwantler. The Nagyszentmiklós treasure. Catalogue. - In: E. Garam (ed.). The Gold of the Avars. The Nagyszentmiklós treasure, Budapest, 2002.

Mango 2000: M. M. Mango. Byzantine, sasanian and central asian silver. - In: Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert, (Varia Archaeologica Hungarica, IX), Budapest-Napoli-Roma, 2000, 267-284.

Petrova 2007: V. Petrova. The early medieval yellow pottery from Pliska, Bulgaria: the question of its provenance and the problem of its origin. - In: J. Henning (ed.). Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol.5/2, Berlin/ New York, 2007, 315-339.

The Gold 2002: The Gold of the Avars. The Nagyszentmiklós treasure. T. Kovács, E. Garam (ed.), Budapest, 2002.

Vida 1999: T. Vida. Die Awarenzeitliche Keramik I. (6–7. Jh.). Berlin-Budapest, 1999.

Паметници с антропоморфни изображения от периода на българското езичество

Евгения Коматарова-Балинова

Образуването на Първата българска държава е едно от събитията, които в значителна степен формират облика на ранносредновековна Европа. В края на VII в. тук, на Долен Дунав, на границата на евразийския степен коридор и византийското културно-историческо пространство, започва изграждането на една съвършено нова култура, чието проучване продължава повече от един век. За този не малък период от време българската медиевистика натрупа разнообразен емпиричен материал и излъчи своите, макар и малко, но задълбочени изследователи, чийто почерк продължава да е разпознаваем не само сред българските изследователи. Именно от тяхното внимание не убягна и една твърде интересна тема, свързана с антропоморфните изображения върху различни по своята функция и материал паметници. Темата, разбира се, е интригуваща с това, че осветява, макар и все още слабо, различни аспекти от ежедневието на българското ранносредновековно общество. В по-общи щрихи тя дава и известна представа за езическия светоглед на българите, запазил своята виталност и характерна образност дълго след приемането на християнството. По тази причина разгледаните по-долу паметници не са затворени в тесните хронологични граници между „историческото начало“ през 681 и 864 г. – началото на християнизацията. Това, че някои от тях са случайни находки и често имат само косвени аналогии, а други са с проблемна относителна хронология, също е препятствие за категоричното им ситуиране във времето.

Антропоморфните изображения, свързани с владетеля и военно-административната аристокрация са съвсем малко, имат неизвестен или труден за интерпретация контекст и произходът им не може да се свърже с Плиска – столицата на езическа България.

Няколко са представителните находки с образ на български владетел. От тях в колекциите на българските музеи е запазен единствено медальонът на хан Омуртаг (814–831), намерен на хълма Царевец, където няколко столетия по-късно възниква столицата на Втората българска държава. Медальонът е изработен от злато

Monuments with anthropomorphic representations from the Bulgarian pagan period

Evgeniya Komatarova-Balinova

The establishment of the First Bulgarian kingdom is one of the events that shaped to a great extent the appearance of Early Medieval Europe. At the end of the 7th century here, along the Lower Danube, at the border between the Eurasian steppe corridor and the Byzantine cultural-historical space, began the formation of an entirely new culture that has been studied for more than a century already. Over this considerable period of time, Bulgarian Medieval studies collected diverse empirical evidence and produced their (albeit but a few) assiduous scholars whose mark continues to be recognizable, and not only among domestic colleagues. It is namely these academics who paid attention to a rather fascinating topic related to anthropomorphic images on monuments of various function and material. The subject is certainly an intriguing one due to the fact that it sheds some light, although still too little, on various aspects of daily life in the Early Medieval Bulgarian society. In more general terms, the topic also gives some idea of the Bulgars' pagan worldview that preserved its vigor and characteristic imagery long after the adoption of Christianity. For that reason, the monuments that shall be discussed below are not confined to the narrow chronological framework set between the “historical beginning” of 681 and 864, the onset of Christianization. The fact that some of them are chance finds and often have only indirect analogies, while others are of problematic relative chronology, is yet another challenge in terms of their definite situation along the timeline.

The anthropomorphic images that can be related to the ruler and the military-administrative aristocracy are very few; they are of unknown or difficult to interpret context and their provenance cannot be connected to Pliska, the capital of pagan Bulgaria.

There are a number of representative finds with depictions of the Bulgarian ruler. Among them, the only item kept in the collections of Bulgarian museums is the medallion of Khan Omurtag (814–831), found on the Tsarevets hill where the capital of the Second Bulgarian kingdom appeared some centuries later. The medallion is made of gold (cat. N 77). On its obverse, following Byzantine iconography of that time, the ruler is shown en face. The image is relatively schematic,

Обр. 1. Мадарският скален релеф

Fig. 1. Madara rock relief

(кат. № 77). Върху лицевата му повърхност, следвайки византийската иконография от това време, е представен владетел анфас. Изображението е сравнително схематично, предадено в плосък релеф. Облечен е, по подобие на византийските императори, в дивитасион и хламида, като последната е прикрепена на дясното му рамо с фибула с пендулии. Византийски са и инсигниите – кръстът и акакията, които държи в ръцете си, както и диадемата на главата. В горната половина на медальона е разположен надпис, който посочва и името на владетеля: „На кан сюбиги Омуртаг“, изписан с гръцки и латински букви (Бешевлиев 1979, 234). Заимстването на византийската иконография по-общо би могло да се свърже с намерението на българските ханове да демонстрират своята свещена власт, по подобие на императора на Източната империя, с която до началото на IX в. са в почти непрекъснат военен конфликт за утвърждаване и разширяване на териториалните граници.

in flat relief. The ruler is dressed like the Byzantine emperors, in divitesion and chlamys, the latter attached to his right shoulder by a fibula with pendilia. Byzantine are also the insignia – the cross and the akakia – that he is holding in his hands, as well the diadem on his head. In the upper half of the medallion there is an inscription that indicates the name of the ruler: “Of Khan sybigi Omurtag”, written with Greek and Latin letters (Бешевлиев 1979, 234). The borrowing of Byzantine iconography can be generally related to the intention of Bulgarian Khans to demonstrate their holy power, similarly to the rulers of the Eastern Empire, with whom they were engaged in almost constant war up until the beginning of the 9th century, for the affirmation and expansion of the state borders. This tendency has its roots in a unique monument of sphragistics – the seal of Khan Tervel (700–721), kept in the collection of Dumbarton Oaks in Washington D.C. (Йорданов 2016, 25–30). Like most derivatives of Byzantine objects found within the contemporary borders

Тази тенденция поставя началото си с един уникален паметник на сфрагистиката, какъвто е печатът на хан Тервел (700–721), който се съхранява в колекцията на Dumbarton Oaks във Вашингтон (Йорданов 2016, 25-30). Както и повечето деривати на византийските предмети, намерени в съвременните граници на България, медальонът с изображението на хан Омуртаг, притежава и някои оригинални характеристики. На първо място това е опитът да се портретува самия хан Омуртаг. Аргументи в полза на това твърдение вече са изказани в литературата и те се основават на обстоятелството, че към настоящия момент все още не са известни византийски императорски изображения, подобни на това, което е показано на медальона (Станилов 2006, 204). Необичайни за византийските прототипи са също така съчетаването на гръцки и латински букви в надписа и отделните детайли, с които са предадени инсигниите (Станилов 2006, 204).

Сцена, вероятно с триумфален характер, в която отново е представен владетел, е изобразена върху един от най-впечатляващите паметници на представителното изкуство – Мадарския скален релеф (кат. № 74, обр. 1). Литературата за него още от времето на Ф. Каниц до наши дни е значителна по обем и е свързана преди всичко с личността на изображението, според запазените в различна степен надписи около него¹.

Към тълкуването на сцената като триумфална насочва „церемониалната поза“ на коня (Рашев 2008, 213), предаден в профил, както и статичното положение на ездача анфас, така че да е обърнат към зрителя. Сред видимите и до днес части на конското снаряжение са отделни детайли от оглавника, юздата и седлото със сравнително висока задна дъга. Допуска се, че стремената са с кръгла рамка от типа на ранноаварските (Рашев 2008, 213). Художественият похват, с който е предаден конникът, включва акцент само върху отделни части на тялото – косата, позата, както и детайли на широката горна дреха, с която е наметнат. Завършеният вид на композицията включва лъв и куче, изобразени в различни пози и различно пропорционирани. Лъвът е повален, със забито в гърба късо копие, а кучето е в динамична поза, като скулпторът е предал реалистично неговия бяг.

Фрагментирани и недостатъчно запазени надписи около сцената са били обект на различни дискусии, особено интензивни в периода 30-те – 50-те години на XX в. Еднаквото запълване на надписите с фин тухлен прах, както и отделни палеографски особености, предполагат, че те вероятно са били изсечени едновременно и представляват своеобразен каменен летопис, в който на отделни места се четат имената на владетелите Тервел, Крумесис (Кормесий или Крум) и Омуртаг.

of Bulgaria, the medallion with the image of Khan Omurtag possesses some original properties. In the first place is the attempt to create a likeness of Khan Omurtag himself. Arguments in favour of this have already been put forward in literature and they are based on the circumstance that, until present, there are no known Byzantine imperial portraits that resemble the one shown in the medallion (Станилов 2006, 204). The combination of Greek and Latin letters in the inscription and some individual details in the rendition of the insignia are also unusual for the Byzantine prototypes (Станилов 2006, 204).

One scene, possibly of triumphal character, where again a ruler is represented, is shown in one of the most impressive monuments of official art – the Madara rock relief (cat. N 74, fig. 1). The bibliography about it ever since the time of F. Kanitz until today is extensive and concerns predominantly the identity of the portrayed person, based on the inscriptions around him, preserved to a different extent.¹

The interpretation of the scene as a triumphal one is suggested by the “ceremonial attitude” of the horse (Рашев 2008, 213) shown in profile, as well as the static posture of the rider en face, completely turned towards the viewer. Among the parts of horse gear still visible today are various details of the headstall, the bridle and the saddle with a comparatively high back curve. It is assumed that the stirrups had a rounded frame, similar to those of the Early Avar type (Рашев 2008, 213). The artistic approach employed in the rider depiction accentuates only certain parts of the body – the hair, the posture, and the details of the loose outer garment draped over him. The complete picture of the composition includes a lion and a horse shown in individual poses and of different proportions. The lion is felled to the ground, with a short spear stabbed in his back, while the dog is in a dynamic posture, his run captured truthfully by the sculptor.

The fragmentary and insufficiently preserved inscriptions surrounding the scene have been subject to much discussion, especially intensive in the period of the 30s-50s of the 20th century. The uniform filling of the inscriptions with fine brick powder, as well as some paleographic peculiarities suggest that they were probably cut simultaneously and constitute some kind of a stone narrative where the names of the rulers Tervel, Krumesis (Kormesios or Krum) and Omurtag can be read in certain places.

The fact that the Madara rock relief is unparalleled in the context of Early Medieval European culture considerably challenges its exhaustive interpretation. The attempts at finding analogies among the art of Sassanid Iran were most active in the 30s of the 20th century (Филов 1934, 263-267) and continue to this day. As N. Mavrodinov and later R. Rachev rightly observe, both are examples of monumental (i.e. rock-cut – note by E. K.-B.) art, but the scene of the Madara

Фактът, че Мадарският скален релеф няма аналог в контекста на ранносредновековната европейска култура значително затруднява изчерпателната му интерпретация. Опитите да бъдат издирени негови аналогии сред изкуството на Сасанидски Иран са най-активни през 30-те години (Филов 1934, 263-267) и се преповтарят до наши дни. Както сполучливо отбелязват Н. Мавроудинов, а след него и Р. Рашев, както и във от неоспоримия факт е, че и едните, и другите са паметници на монументалното изкуство, изсечени върху скала, сцената на Мадарския релеф е представена в т.нар. „възходяща перспектива“ (Мавроудинов 1959, 73; Рашев 2008, 213), която се среща сравнително рядко сред каменните релефи на Сасанидски Иран. И тази значителна отлика едва ли може да се обясни само с характеристиките на скалата, най-вече с нейната различна изпъкналост.

Малко на брой, но отнасящи се изцяло към езическия период, гореописаните изображения трудно биха съставили цялостна представа за облика на българската аристокрация. В осмислянето на елитарната култура значително място заемат първите столици Плиска и Велики Преслав. Именно върху блоковете от фасадите на монументалните постройки и лицата на крепостни стени и до днес личат стотици рисунки-графити, издраскани от строителите им или след това. Голяма част от тези рисунки са антропоморфни изображения, които, поради своята примитивна техника, притежават напълно самобитен характер и донякъде отразяват ежедневието и структурата на българското общество, особено от IX в. и насетне, а вероятно – и някои събития, които са правили силно впечатление на техни очевидци от по-низшите прослойки. Допуска се, че част от тях копират произведения на изкуството и торевтиката (Рашев, Димитров 1999, 45). В доказателство на това се посочва рисунката на триумфиращия конник, първообраз на която вероятно е „владетелят“ от Мадарския релеф (Станчев 1955, 211-218). Тя е врязана върху лицевата повърхност на мек варовиков блок, може би вложен в градежа на някоя от дворцовите постройки във Вътрешния град на Плиска (кат. № 39). Повечето изследователи, които са се занимавали с този паметник, предполагат, че е изобразена цялостна композиция, като различната дебелина и дълбочина на врязванията се дължи или на неумението на майстора да борава с резеца, или, което е по-вероятно – на различната твърдост на варовика.

Централна за композицията е фигурата на конника. Представен е в профил наляво. Част от горната половина на тялото и лицето са обърнати анфас. Пред и зад тялото му има кръгъл щит, а зад него копие. Както и при релефа от Мадара, и тук фигурата на коня е уголемена и представена с детайли на снаряжението, част от които

relief is represented in the so-called “ascending perspective” (Мавроудинов 1959, 73; Рашев 2008, 213), which is encountered comparatively rarely among the stone reliefs of Sassanid Iran. And this considerable disparity can hardly be explained with the properties of the rock, especially its different flatness.

Few in number, but relevant entirely to the pagan period, the images described above can hardly build the full picture of the nature of Bulgarian aristocracy. The first Bulgarian capitals Pliska and Veliki Preslav play a significant role for the perception of the elite culture. It is namely on the ashlar from the facades of monumental buildings and the faces of fortification walls where hundreds of graffiti-drawings, inscribed by the builders or later, are visible until today. A major part of these drawings is occupied by anthropomorphic images which, due to their primitive technique, are full of original character and to a certain degree reflect the everyday life and the structure of the Bulgarian society, especially from the 9th century onwards, and perhaps – some events that left a strong impression on their witnesses from the lower social strata. It is assumed that some of these drawings imitate works of art and toreutics (Рашев, Димитров 1999, 45). In support of this can be noted the drawing of a triumphant horseman, whose prototype was probably the “ruler” from the Madara relief (Станчев 1955, 211-218). The drawing is carved on the outer surface of a soft limestone block, probably included in the masonry of one of the court buildings in the Inner city of Pliska (cat. N 39). Most scholars who have dealt with this work suppose that an entire composition was represented, and the varying width and depth of the incisions is due either to the poor carving skills of the artist, or, what is more likely – to the varying softness of the limestone.

The scene is centered on the figure of the rider. He is portrayed in profile to the left. Part of the upper body half and the face are turned towards the viewer. In front and behind his body a circular shield is seen, and a spear behind it. Like in the Madara relief, the figure of the horse here is also enlarged and shown with harness details, some of which decorated. Its “ceremonial” posture also resembles the one from Madara.

In the remaining part of the field there is one more (according to some authors – two) facing human figure of unnatural size and proportions, with roughly rendered facial traits. Behind the horseman there is another animal whose head and body are depicted rather schematically. In the lower half of the block, behind the horse’s rear legs, the head and neck of one more horse can be seen.

Undoubtedly, the major debate is sparked by the Greek inscriptions. According to one of the readings (Бешевлиев 1981, 79-80), they enlist the names of the participants in the scene: “They were: the very strong Pumir, Negyn, Pet-

Обр. 2. Рисушка-графит от Велики Преслав. Детайл

Fig. 2. Graffito-drawing from Veliki Preslav. Detail

са украсени. Близка до мадарската е и неговата „церемониална“ поза.

В останалата част от композиционното поле присъства още една (според някои автори – две) човешка фигура анфас, в неестествена големина и пропорции, с грубо предадени черти на лицето, зад конника – още едно животно, чиито глава и тяло са изобразени съвсем схематично. В долната половина на блока, зад задните крака на коня, се вижда главата и шията на още един кон.

Безспорно най-много дискусии предизвикват надписите на гръцки. Според едно от четенията (Бешевлиев 1981, 79-80) са изброени имената на присъстващите в сцената: „Те бяха: много силният Пумир, Негюн, Петър“, а според друго – дясната част на надписа трябва да се чете като: „много силният хан-потомък“ (Георгиев 1991, 205). Второто четене е и част от интерпретацията, че тук е пресъздадена религиозна, а не триумфална церемония, при която централната фигура – ханът, извършва жертвоприношение на „кумирите“ (Георгиев 1991, 205). Като аргументи се посочват паралели, както е обичайно за част от изследователите, работили в периода 60-те – 80-год. на XX в., от религиозния живот на „владетелите на източните и на западните тюрки“ (Георгиев 1991, 205).

ros“, and according to another – the right half of the inscription should be read as: “the very strong Khan-successor” (Георгиев 1991, 205). The second reading is part of the interpretation that a religious, and not a triumphant ceremony is reenacted here – the Khan sacrifices to the “idols” (Георгиев 1991, 205). In support of this, parallels from the religious life of the “rulers of the Eastern and the Western Turks” (as is typical of some scholars active in the 60s-80s – note by E. K.-B.) are presented (Георгиев 1991, 205).

Popular in the “repertoire” of “graphic art” (Овчаров 1982, 18-22) are also battle scenes. To that category belongs the so-called Preslav horseman (fig. 2, cat. N 38). He is presented in a far more primitive manner, fully facing, but with various armoury details, including a pointed helmet with symmetrically hanging decorations, and probably a scale mail (Овчаров 1982, 50), that covered his body almost completely. The assault weaponry consists of a sword, marked in the place where it is normally attached to the belt, and a spear, directed towards the enemy. Whether to diminish the role of the latter in the scene, or for some other reason, the “artist” portrayed only the torso of his body, also facing the viewer, with far less details on the face and bearing only a sword. It is interesting to note that the eagle above the sword is pictured in greater anatomical detail – in the wings

Сред популярните в „репертоара“ на „графичното изкуство“ (Овчаров 1982, 18-22) са и бойните сцени. В тях попада т.нар. Преславски конник (обр. 2, кат. № 38). Представен е далеч по-примитивно и изцяло анфас, но с различни детайли от снаряжението, включващо островръх шлем със спускащи се симетрично украси и ризница, вероятно люспеста (Овчаров 1982, 50), покриваща почти изцяло тялото му. Нападателятното въоръжение се състои от меч, обозначен на мястото, на което обичайно е окачен върху колана, и копие, насочено срещу противника. Дали за да омаловажи неговата роля в сцената или поради друга причина, „художникът“ е показал от последния тялото до торса, обърнато също анфас, със значително по-малко детайли от лицето и въоръжен единствено с копие. Интересен детайл е, че орелът над копието е показан с повече анатомични подробности – при крилата и оперението. Главата му с остър клон е обърната към централната фигура, зад която тича още едно животно, вероятно куче.

За прототип на тази сцена също се посочва Мадарският конник (Рашев 2008, 228). Маниерът, по който са представени тези воители обаче, както и съдържанието на сцената, донякъде ги сближават и с жанровите сцени от миниатюрите на византийските хроники. Близки до това време събития отразява една от миниатюрите от Мадридския ръкопис на Хрониката на Йоан Скилица (Мин. л. 122 R по Божков 1972, обр.45).

Представени самостоятелно или композиционно, също върху строителни материали, са други графични антропоморфни изображения, за които се предполага, че предават религиозни сцени. Рисушката върху керемидата от Мадара (кат. № 70) се счита за „най-оригиналният паметник от тази група“, не само заради сюжета си, но и заради съчетаването на пластичното моделиране на гърдите и връзването на останалите детайли (Рашев 2008, 226-227). Според не съвсем ясните сведения, паметникът е открит при разкопки на „някои от прабългарските постройки“ на Мадара. Изображението е връзано върху все още меката глина и представлява човешка фигура с несъразмерни пропорции в статична поза. За разлика от повечето графични изображения, тук лицето е предадено с най-много подробности, включващи очите, веждите, носа и заострената брада. Върху главата личи конусовидна шапка (или шлем), а тялото е облечено с дълга, пристегнатата в кръста дреха, предадена с пресичащи се по диагонал линии. Ръцете са сгънати в лактите и вдигнати нагоре, като в дясната е показана птица. Тълкуванията на това изображение, както и на повечето паметници на българското езичество, са разнопосочни. Основните сред тях са, че „съхранявайки живата номадска традиция“, „художникът“ е показал ловец със сокол – обичайна сцена, за която разказват „класиците на персийската

and the feathering. The eagle's head has a sharp beak turned towards the central figure, behind which another animal, probably a dog, is running.

The Madara rider is again indicated as the prototype of this scene (Рашев 2008, 228). The manner in which these riders are presented, however, together with the contents of the scene also assimilates them to some degree to the genre scenes from the miniatures of the Byzantine chronicles. Events of approximately that time are depicted in one of the miniatures from the Madrid manuscript of John Skylitzes' Chronicle (f. 122 r. after Божков 1972, fig.45).

Shown individually or as a composition, and again on building material, there are other graphic anthropomorphic images that are also thought to represent religious scenes. The graffito on the roof tile from Madara (cat. N 70) is considered as “the most original artefact from this group” not only because of its theme, but also because of the combination of the plastic shaping of the chest and the carving of the other details (Рашев 2008, 226-227). According to the vague information, the item was discovered during the excavations of “some of the Old Bulgarian buildings” of Madara. The image was incised in the still soft clay. It shows a disproportionate human figure in a static posture. Unlike most graphic images, here the face is given in greatest detail, including the eyes, eyebrows, nose and pointy chin. On the head a conical hat (or helmet) can be discerned, and the body is dressed in a long robe fastened at the waist, rendered with diagonally crossed lines. The arms are folded at the elbows and lifted upwards, and a bird is shown in the right one. The interpretations of this image, as it is with most monuments of Bulgarian paganism, are manifold. The primary ones are that “by preserving the living Nomadic tradition”, “the artist” has shown a hunter with a falcon – a traditional scene told by “the Classicists of Persian literature”; or that this is a depiction of the goddess Anahita, judging by the relief breasts and the bird, considered to be her main attribute (Рашев 1973, 32); or that we are viewing a female or a male shaman together with their zoomorphic assistant spirit (Овчаров 1997, 68; Рашев 1973, 33).

Very similar to that depiction is the so-called shaman carved on a limestone ashlar built in the eastern fortress wall of Veliki Preslav, in the area known as “Chupkata” (i.e. The Bend) (fig.3). The construction of the wall and the image are assigned most likely to the 10th century. What is striking about this figure, again presented in a static pose, is the mask with two large animal ears or horns, together with the long garment and the outer cloak. The figure is clad in high boots and holds in its right hand a scepter or a stick. Scholars who have dealt with this indisputably pagan image interpret it as a big (great) shaman (Аладжов 1999, 27) in the moment of the so-called kamlation (ecstasy) (Овчаров 1997, 63).

литература”, че това е изображение на богинята Анахита, съдейки по пластично моделираните гърди и птицата, която се смята за неин основен атрибут (Рашев 1973, 32); че пред нас е представена шаманка или шаман, заедно със своя зооморфен дух-помощник (Овчаров 1997, 68; Рашев 1973, 33).

Много близко до това изображение стои т.нар. шаман, врязан върху варовиков блок, вложен в източната крепостна стена на Велики Преслав, в участъка, известен като „Чупката“ (обр. 3). Строежът на стената и изображението се отнасят най-вероятно към X в. Във фигурата, също в статична поза, изпъкват маската с две големи животински уши или рога, дългата дреха и връхното наметало. Обута е във високи ботуши, а в дясната си ръка държи жезъл или тояга. Занимавалите се с това безспорно езическо изображение го определят като голям (велик) шаман (Аладжов 1999, 27) в момент на т.нар. камлаене (екстаз) (Овчаров 1997, 63).

Проблемът за езическата религия и за т.нар. шаманизъм, разбира се, е сложен, защото всички посочвани в литературата аналогии представляват паметници от различно време, разпръснати на обширни територии. По традиция те се свързват със земите на Централна Азия и Сибир. Голяма част от тях са етнографски сведения от периода XVIII–XX в. В тази посока, по-конкретно сред паметниците на племето на евенки от северната зона на Байкал, са и най-често споменаваните аналогии на „големия шаман“ (Овчаров 1982, 71-72). Всички тези интерпретации не биха могли да имат друг освен умозрителен характер, доколкото към настоящия момент писмените свидетелства, а и добитите археологически материали, са изключително оскъдни. В съгласие с подкрепената от Р. Рашев хипотеза за „езицеството с две лица“, не може и напълно да се отхвърли предположението за наличието на по-сложен култ, свързан с аристокрацията, свидетелство за който са монументалните езически храмове, и по-опростени практики, свързани с обикновеното население, доколкото шаманизмът е сред примитивните прояви на езическата религия.

В този смисъл със съдържан скептицизъм може би следва да се приеме съществуването на соларен култ в езическа България. Като основен аргумент за практикуването му се използват антропоморфните рисунки-графити на слънцето. Сред най-често цитираните е изображението, врязано върху тухла, намерена при разкопките на западната порта на Вътрешния град на Плиска (обр. 4). С дълбоко врязване върху все още меката глина е предадено лице, представляващо правоъгълна рамка, от която радиално излизат лъчи. От човешките черти присъстват очите, заедно с горните мигли, носа с ноздрите и езика. Рисунки на коне, „яздени от слънца“, върху варовикови блокове са намерени и на други мес-

The problem about pagan religion and the so-called shamanism is naturally complex, since all analogies noted in literature are monuments from different time periods, scattered over vast territories. Traditionally these are connected to the lands of Central Asia and Siberia. Many of them are ethnographic testimonies from the 18th-20th century. In this respect, the most frequently mentioned analogies of the “great shaman” come from the monuments of the Evenki tribe of the north Baykal area (Овчаров 1982, 71-72). All these interpretations cannot have other but speculative character, as long as written sources and archaeological data are so far extremely scarce. In agreement with the thesis supported by Rashev about “the two-faced paganism”, one cannot fully discard the idea of a more complex cult related to aristocracy, witness to which are the monumental pagan temples, but also the simpler practices related to the common people, as long as shamanism is among the primitive manifestations of pagan religion.

In this regard, one should perhaps accept with contained skepticism the existence of a solar cult in pagan Bulgaria. The main arguments for its practice are the anthropomorphic sun graffiti. Among the most cited ones is the image carved on a brick that was found during the excavations of the western gate of the Inner city of Pliska (fig.4). Deeply incised in the still soft clay is a face – a rectangular

Обр. 3. Рисунка-графит от източната крепостна стена на Велики Преслав

Fig. 3. Graffito-drawing from the eastern fortress wall of Veliki Preslav

Обр. 4. Рисунка-графит върху тухла от западната крепостна стена на Плиска (по Овчаров, 1982)

Fig. 4. Graffito-drawing on a brick from the western fortress wall of Pliska (after Овчаров, 1982)

та, като най-многобройни са тези отново от западната крепостна стена на Плиска. Някои автори виждат същите тези „конни богове“ върху „шаманските“ дайрета от Средна и Централна Азия“ (Овчаров 1978, 32-33). Други разпознават в тях образа на езически апотропей, подобно на древногръцката Медуза-Горгона, „за която е характерно представянето с изплезен език и коси от змии“ (Рашев 2008, 228).

По-вероятно характер на апотропей или идоли имат няколко паметника на металопластиката, които засега са редки и биха казали много повече от очевидното, ако не бяха случайни находки. Относително сигурни са сведенията, че са „намерени“ заедно с други предмети, сред които са един сребърен крайник с „кръгови листа“ от групата Вrap-Велино и палчати фибули (Писарова 1997, 288-294; Станилов 2006, 242). Трите антропоморфни изображения от Каменово, Разградско (обр. 5) са изработени от бронз и от желязо. Схематично предадените анатомични подробности, несъразмерните тела и нереалистичните им пропорции донякъде ги свързват с посочените по-горе „шамански“ изображения от Мадара и Велики Преслав. Това, което ги отличава е, че сякаш са съвсем преднамерено „осакатени“, в един случай – с различната дължина на краката си, във втори – с липсата на предмишници, като рамената са съвсем схематично

frame from which radial rays come out. The human features presented are eyes, together with a pair of upper eyelashes, nose with nostrils, and tongue. Graffiti on limestone blocks showing horses “ridden by suns” have been discovered in other places as well, the most numerous being again those from the west fortress wall of Pliska. Some authors see these same “horse gods” on the “shaman” tambourines from Central Asia (Овчаров 1978, 32-33). Others recognize in them pagan apotropaic objects, similar to the Old Greek Medusa Gorgon, “characteristic of which is the depiction with tongue sticking out and hair of snakes” (Рашев 2008, 228).

More likely apotropaic objects or idols are some crafted metal products that are so far rare and would have revealed much more than the obvious, had they not been chance finds. What is relatively certain is that they were “found” together with other items, among which a silver strap end with “circular leaves” from the “Vrap-Velino” group and bow fibulae (Писарова 1997, 288-294; Станилов 2006, 242). The three anthropomorphic images from Kamenovo, Razgrad region (fig. 5) were made of bronze and iron. The schematic anatomic details, the unsymmetrical bodies and their irregular proportions link them to some degree to the abovementioned “shamanic” images from Madara and Veliki Preslav. What makes them different is that they seem to be quite deliberately “mutilated”: in one case, through

Обр. 5. Антропоморфни амулети-идоли от с. Каменово, Разградско (по Станилов, 2006)

предадени, а в трети – с неестествено уголемената глава, тънкия торс и широките ръце. При ограничения брой на други подобни изображения от територията на България, за техни косвени аналогии предпазливо се посочват паметници от широкия ареал между Узбекистан и Волжка България, но различната им образност, при привидно сходна традиция, е част от различни митологични сюжети (Станилов 2006, 248).

От съвременните български територии са известни и други паметници с антропоморфни изображения. Това, че цяла група (преобладаващо) също имат случаен характер, каквито са например т.нар. амулети-кончета, други аргументирано могат да се считат за недостовърни находки, каквато е т.нар. Шуменска плочка, а трети – коланните апликации с лицев образ, се датират изцяло в християнския период, насочват към съвсем различна дискусия.

Паметниците с антропоморфни изображения са част от феномена *езическа България*. Многото му лица са свързани с диференцирани по своята сложност проблеми, които предполагат различен подход. Един от тях – проблемът за закъсняващото езичество, вероятно ще бъде обект на още много изследвания, като отделни негови аспекти са включени и в настоящия каталог.

¹ Съдържателен преглед на литературата с различните мнения, хипотези и четения на надписите В: Фехер 1934, 269-418; Филов 1934, 255-268; Бешевлиев 1956, 51-114; Рашев 2008, 212-218; Георгиев 2013, 27-44.

Fig. 5. Anthropomorphic amulet-idols from Kamenovo village, Razgrad region (after Станилов, 2006)

the mismatched leg length, in another – through the lack of forearms and the very schematic shoulders, in still other – through the unnaturally enlarged head, the slender torso and the broad arms. With the number of other such depictions from the territory of Bulgaria being limited, artefacts from the vast area between Uzbekistan and Volga Bulgaria are cautiously indicated as their indirect parallels, but their diverse imagery within a seemingly similar tradition is part of different mythological themes (Станилов 2006, 248).

There are further artefacts with anthropomorphic images from the contemporary Bulgarian territories. An entire (prevailing) group among them is discovered by chance, like the so-called amulet-horses; others are reasonably considered as unreliable finds, such as the so-called Shumen plaque; and still others – the belt mounts with face representations, are dated entirely to the Christian period. These circumstances point to another, completely different discussion.

The artefacts with anthropomorphic images are part of the phenomenon Pagan Bulgaria. Its many faces are related to various in their complexity problems, and this requires different approaches. One of these problems – that of the late paganism – will be probably the subject of many more studies, and some aspects of it are also included in the present catalogue.

¹ For a comprehensive review of the bibliography with various opinions, hypotheses and inscription readings: Фехер 1934, 269-418; Филов 1934, 255-268; Бешевлиев 1956, 51-114; Рашев 2008, 212-218; Георгиев 2013, 27-44.

Аладжов 1999: Ж. Аладжов. Паметници на прабългарското езичество. София, 1999.

Бешевлиев 1956: В. Бешевлиев. Надписите около Мадарският конник. - В: Мадарският конник. Проучвания върху надписите и релефа. София, 1965.

Бешевлиев 1979: В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. София, 1979.

Бешевлиев 1981: В. Бешевлиев. Първобългарите. Бит и култура. София, 1981.

Божков 1972: А. Божков. Миниатюри от Мадридския ръкопис на Йоан Скилица. София, 1980.

Георгиев 1991: П. Георгиев. Прабългарската култова церемония върху рисунка-графит с надпис от Плиска. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2, 1991, 198-208.

Георгиев 2013: П. Георгиев. Тервеловите чичовци от Солун и кисиниите (към интерпретацията на мадарския надпис 1С). - В: Приноси към българската археология, VII, 2013, 27-44.

Йорданов 2016: И. Йорданов. Корпус на средновековните български печати. Плиска-Преслав, 12. София, 2016.

Мавродинов 1959: Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство. Изкуството на Първото българско царство. София, 1959.

Овчаров 1978: Д. Овчаров. Култът към слънцето в езическите религиозни представи на българите. - Векове, 1978, 1, 30-36.

Овчаров 1982: Д. Овчаров. Български средновековни рисунки-графити. София, 1982.

Овчаров 1997: Д. Овчаров. Прабългарската религия. Произход и същност. София, 1997.

Писарова 1997: В. Писарова. Нова находка накити и култови предмети от VII в. от района на Кубрат. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3, 1997, 283-295.

Рашев 1973: Р. Рашев. Прабългарски култов паметник от Мадара. - Археология, 1973, 4, 29-38.

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII-IX век. София, 2008.

Рашев, Димитров 1999: Р. Рашев, Я. Димитров. Плиска – 100 години археологически разкопки. Шумен, 1999.

Станилов 2006: Ст. Станилов. Художественият метал на българското ханство на Дунав (7-9 век). София, 2006.

Станчев 1955: Ст. Станчев. Разкопки и новооткрити материали в Плиска. - Известия на археологическия институт, XX, 1955, 183-227.

Фехеръ 1934: Г. Фехеръ. Писмени знаци на прабългаритѣ в Мадара. - Мадара, 1934, 1, 269-418.

Филов 1934: Б. Филов. Мадарският конникъ. - Мадара, 1934, 1, 255-268.

ΚΑΤΑΛΟΓ

CATALOGUE

I. РАННОВИЗАНТИЙСКОТО НАСЛЕДСТВО

I. EARLY BYZANTINE HERITAGE

1. Потир с надписи

VI в.

Сребро, коване, гравирание, пунциране
вис. 15,0 см, диам._{макс} 13,5 см, тегло 295 г.

с. Нова Надежда, обл. Хасково

РИМ-Хасково, инв. № А-3031

Полусферично тяло, високо конично столче. Реставриран, в добро състояние.

Gerassimova-Tomova 1987, 307-312; Аладжов 1997, 193-196;
Даскалов, Думанов 2003, 200-201, фиг. 4

СИ

1. Chalice with inscriptions

6th c.

Silver, forging, engraving, punching
H. 15,0 cm; D. _{max} 13,5 cm; weight 295 g

Nova Nadezhda village

RMH-Haskovo, Inv. N A-3031

Hemispherical body on a high conical pedestal. Restored, in good condition.

Gerassimova-Tomova 1987, 307-312; Аладжов 1997, 193-196;
Даскалов, Думанов 2003, 200-201. Fig. 4.

SI

2. Колективна находка: коланни украси и солиди

Края на VI–VII в. *Terminus post quem* за депониране на съкровището: 625 г
Злато, 22 карата, изчукване върху матрица
Акалан, Турция
НАИМ, инв. № 1328-1332
Съдържание на находката: 420 златни, две сребърни монети, апликации и накрайник от коланна гарнитура.

2.1. Двойна щитовидна апликация

НАИМ 1328
дълж. 4,4 см, шир._{макс} 2,5 см; тегло 5,80 г
Златна пластина с вертикално огънати странични ръбове и конкавни стени. Двете срещуположни щитовидни полета са оградени в рамки с врязани насечки, в средата има трилистни палмети – едната със заострени, другата със заоблени краища на листата. На обратната страна са припоени два петлика за захващане.

2.2. Т-образна апликация

НАИМ 1329
дълж. 3,9 см, шир._{макс} 2,3 см; деб. 0,5 см, тегло 9 г
Златна пластина с щитовидна форма и триъгълно поле с конкавни стени. Пластината е с вертикално огънати странични ръбове. Напречното тяло, чиито краища са шестстенни е прикрепено чрез вертикална ос с ухо към триъгълната част на пластината. Три петлика за захващане. Орнамент – идентичен на гореописания.

2.3-4. Щитовидни апликации, 2 бр.

НАИМ 1331, 1332
дълж. 2,5 см, шир._{макс} 2,25 см
Формата и орнаментът – идентични на гореописаните.

2.5. Ремъчен накрайник

НАИМ 1330
дълж. 3 см, шир._{макс} 2,3 см
Състои се от две припоени пластинки. Горната пластина – идентична по форма и орнамент на апликациите. Върху обратната страна на накрайника – грубо изчукан орнамент, с листовидна форма и коничен завършек със заоблени краища. Следи от кожен ремък. Прикрепването – чрез нит.
Filov 1914, 416-429; Мавродинов 1936, 156-273; Ваклинов 1977, 143; Юркова 1992, 11; Fiedler 1994, 31-47; Garam 2001, 133-137, Taf. 98-100; Даскалов 2012, 25
ПГ

2. Hoard: belt appliquéés and solidi

Late 6th – 7th c. *Terminus post quem* for the deposition of the hoard: 625
22 carat gold, forging on matrix
Akalan, Turkey
NAIM, Inv. NN 1328-1332
The hoard contains: 420 golden and 2 silver coins, appliquéés and a belt strap end from a set.

2.1. Double shield-shaped appliqué

NAIM 1328
L. 4,4 cm; W. _{макс} 2,5 cm; weight 5,80 g
Golden plaque with vertically bent edges and concave sides. Both opposite shield-like fields are enclosed within a frame with incised notches around three-leaf palmettes – one of them with pointed, and the other one with round leaves. Two tabs for attachment are soldered on the back side.

2.2. T-shaped appliqué

NAIM 1329
L. 3,9 cm; W. _{макс} 2,3 cm; T. 0,5 cm; weight 9 g
Golden plaque of a shield-like shape and a triangular field with concave sides. The plaque has vertically bent side edges. The transverse body with hexagonal tips is attached to the triangular sector of the plaque by a vertical axis with a tab. Three attachment tabs. Pattern identical to the one described above.

2.3-4. Shield-shaped appliquéés, 2 pieces

NAIM 1331, 1332
L. 2,5 cm; W. _{макс} 2,25 cm
Shape and pattern identical to those described above.

2.5. Belt strap end

NAIM 1330
L. 3 cm; W. _{макс} 2,3 cm
Composed of two soldered plaques. The upper one – identical in shape and pattern to the appliquéés. On the back side of the belt strap end – a roughly forged leaf-like pattern terminating in a cone with rounded ends. Traces of a leather strap. Attachment by a rivet.
Filov 1914, 416-429; Мавродинов 1936, 156-273; Ваклинов 1977, 143; Юркова 1992, 11; Fiedler 1994, 31-47; Даскалов 2012, 25.
GG

2.6. Монетите от Акалан:

Маврикий Тиберий (582-602)
Константинопол (583-602)

2.6.1. Л. DNTIBЄ / RIPPAVC

Бюст с диадема, надясно.
Оп. VICTORMAVRIAVC / CONOB
Кръст.
AU tremis, инв. № 720; 17 мм; 1,43 г
Belinger 14

Фока (602-610)
Константинопол (603-607)

2.6.2. Л. ONFOCAS / PERPAVC

Бюст с корона с кръст, насреща, в дясната ръка държи кълбо с кръст.
Оп. VICTORI / AAVCCI / CONOB
Ангел прав насреща, в дясната ръка държи жезъл завършващ с христорама, в лявата – кълбо с кръст.
AU солид клас III, инв. № 710; 21 мм; 4,37 г
Grierson 5j

Константинопол (607-610)

2.6.3. Л. ѠFOCAS / PERPAVC

Като № 2.
Оп. VICTORIA / AVÇЧЄ / CONOB
Като № 2.
AU солид клас IV, инв. № 709; 21 мм; 4,36 г
Grierson 10e

2.6.4. Л. ѠFOCAS / PERPAVC

Като № 2.
Оп. VICTO... / AVÇЧӨ / CONOB
Като № 2.
AU солид клас IV, инв. № 724; 22 мм 4,40 г
Grierson 10i

2.6.5. Л. ѠFOCAS / PERPAVC

Като № 2.
Оп. VICTOR.. / AVÇЧИ / CONOB
Като № 2.
AU солид клас IV, инв. № 711; 21 мм; 4,36 г
Grierson 10j

Ираклий (610-641)
Константинопол (610-613)

2.6.6. Л. dNHERAC / LIÇSPPA

Бюст с корона с кръст, насреща, в дясната ръка държи кръст.
Оп. VICTORIA / AVÇЧИ / CONOB
Кръст в/у две стъпала.
AU солид клас I, инв. № 726; 20 мм; 4,40 г
Grierson 2b.1

2.6.7. Л. dNHERACLI / ÇSPPAVC

Като № 2.
Оп. VICTORIA / AVÇЧЄ / CONOB
Кръст в/у три стъпала.
AU солид клас I, инв. № 725; 22 мм; 4,44 г
Grierson 3b.1

2.6. Coins from Akalan:

Mauritius Tiberius (582-602)
Constantinople (583-602)

2.6.1. Ob. DNTIBЄ / RIPPAVC

Diademed bust, right.
R. VICTORMAVRIAVC / CONOB
Cross.
AU tremis, Inv. N 720; 17 mm; 1,43 g
Belinger 14

Phokas (602-610)
Constantinople (603-607)

2.6.2. Ob. ONFOCAS / PERPAVC

Bust wearing a crown with a cross, facing, holding a globus cruciger in the right hand.
R. VICTORI / AAVCCI / CONOB
Angel standing facing, holding a scepter terminating in a Christogram in the right hand, in the left hand – a globus cruciger.
AU solidus Class III, Inv. N 710; 21 mm; 4,37 g
Grierson 5j

Constantinople (607-610)

2.6.3. Ob. ѠFOCAS / PERPAVC

As N 2.
R. VICTO... / AVÇЧӨ / CONOB
As N 2.
AU solidus Class IV, Inv. N 709; 21 mm; 4,36 g
Grierson 10e

2.6.4. Ob. ѠFOCAS / PERPAVC

As N 2.
R. VICTO... / AVÇЧӨ / CONOB
As N 2.
AU solidus Class IV, Inv. N 724; 22 mm; 4,40 g
Grierson 10i

2.6.5. Ob. ѠFOCAS / PERPAVC

As N 2.
R. VICTOR.. / AVÇЧИ / CONOB
As N 2.
AU solidus Class IV, Inv. N 711; 21 mm; 4,36 г
Grierson 10j

Heraclius (610-641)
Constantinople (610-613)

2.6.6. Ob. dNHERAC / LIÇSPPA

Bust wearing a crown with a cross, facing, holding a cross in the right hand.
R. VICTORIA / AVÇЧИ / CONOB
Cross on 2 steps.
AU solidus Class I, Inv. N 726; 20 mm; 4,40 g
Grierson 2b.1

2.6.7. Ob. dNHERACLI / ÇSPPAVC

As N 2.
R. VICTORIA / AVÇЧЄ / CONOB
Cross on 3 steps.
Au solidus Class I, Inv. N 725; 22 mm; 4,44 g
Grierson 3b.1

Константинопол (613-616)

2.6.8. Л. ....CLICHETHERACON....PPAVC

Два бюста с корони с кръст, насреща, отгоре – кръст.
Оп. VICTORIA / AVÇЧЄ / CONOB
Като № 7. В полето вдясно – N.
AU солид клас II A, инв. № 714; 22 мм; 4,46 г
Grierson 9a.2

2.6.9. Л. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPPAV

Като № 8.
Оп. VICTORIA / AVÇЧН / CONOB
Като № 7. В полето вдясно – I.
AU солид клас II A, инв. № 717; 20 мм; 4,42 г
Константинопол (616-625)

2.6.10. Л. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPPAV

Като № 8.
Оп. VICTORIA / AVÇЧА / CONOB
Като № 7.
AU солид клас II B, инв. № 727; 21 мм; 4,46 г
Grierson 13a

2.6.11. Л. ddNNHERAC.....ONSTPPAV

Като № 8.
Оп. VICTORIA / AVÇЧВ / CONOB
Като № 7.
AU солид клас II B, инв. № 713; 21 мм; 4,50 г
Grierson 13b

2.6.12. Л. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPPAVC

Като № 8.
Оп. VICTORIA / AVÇЧЄ / CONOB
Като № 7.
AU солид клас II B, инв. № 715; 22 мм; 4,47 г
Grierson 13d

2.6.13. Л. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPP

Като № 8.
Оп. VICTORIA / AVÇЧS / CONOB
Като № 7.
AU солид клас II B, инв. № 719; 21 мм; 4,44 г
Grierson 13e

2.6.14. Л. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPPAV

Като № 8.
Оп. VICTORIA / AVÇЧӨ / CONOB
Като № 7. В полето вдясно – Ө.
AU солид клас II B, инв. № 728; 20 мм; 4,41 г
Grierson 16c

Константинопол (615-638)

2.6.15. Л. ddNNHERACLIÇSEThERA.....

Две фигури седнали насреща, всяка държи в дясната ръка кълбо с кръст. В полето горе – кръст.
Оп. ѶÇСАѠЧТАРОМАНIS
Кръст в/у кълбо и три стъпала. В полето вляво – I.
AR hexagram, инв. № 721; 21 мм; 6,27 г
Grierson 62

MD

Constantinople (613-616)

2.6.8. Ob. ....CLICHETHERACON....PPAVC

Two busts wearing crowns with crosses, facing, above them – a cross.
R. VICTORIA / AVÇЧЄ / CONOB
As N 7. In field to right – N.
AU solidus Class II A, Inv. N 714; 22 mm; 4,46 g
Grierson 9a.2

2.6.9. Ob. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPPAV

As N 8.
R. VICTORIA / AVÇЧН / CONOB
As N 7. In the right field – I.
AU solidus Class II A, Inv. N 717; 20 mm; 4,42 g
Constantinople (616-625)

2.6.10. Ob. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPPAV

As N 8.
R. VICTORIA / AVÇЧА / CONOB
As N 7.
AU solidus Class II B, Inv. N 727; 21 mm; 4,46 г
Grierson 13a

2.6.11 Ob. ddNNHERAC.....ONSTPPAV

As N 8.
R. VICTORIA / AVÇЧВ / CONOB
As N 7.
AU solidus Class II B, Inv. N 713; 21 mm; 4,50 г
Grierson 13b

2.6.12. Ob. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPPAVC

As N 8.
R. VICTORIA / AVÇЧЄ / CONOB
As N 7.
AU solidus Class II B, Inv. N 715; 22 mm; 4,47 г
Grierson 13d

2.6.13. Ob. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPP

As N 8.
R. VICTORIA / AVÇЧS / CONOB
As N 7.
AU solidus Class II B, Inv. N 719; 21 mm; 4,44 г
Grierson 13e

2.6.14. Ob. ddNNHERACLIÇSEThERACONSTPPAV

As N 8.
R. VICTORIA / AVÇЧӨ / CONOB
As N 7. In the right field – Ө.
AU solidus Class II B, Inv. N 728; 20 mm; 4,41 г
Grierson 16c

Constantinople (615-638)

2.6.15. Ob. ddNNHERACLIÇSEThERA.....

Two figures seated, facing, each holding a globus cruciger in their right hands. In the field above – a cross.
R. ѶÇСАѠЧТАРОМАНIS
Cross on globe and 3 steps. In the left field – I.
AR hexagram, Inv. N 721; 21 mm; 6,27 g
Grierson 62
MD

II. НАРОДЪТ

Селища и некрополи с кремация, групата Попина- Гарван

II. THE PEOPLE

Settlements and cremation necropolises, Popina – Garvan group

3. Гърне

Края на VII–VIII в.
Глина, червенокафяв цвят след изпичане, изработено на ръка
вис. 18 см; диам._у 14 см; диам._д 9 см
с. Попина, обл. Силистра, м. Джеджови лозя, селище
НАИМ, инв. № 4536
Конична форма. Извито навън устие, заоблени рамене. Врязана украса от три пояса хоризонтални линии, като горните две ограничават широк пояс с островърхи арки.
Въжарова 1956, 144-145; Въжарова 1965, 90, обр. 57
СВ

3. Pot

Late 7th – 8th c.
Clay, red-brownish after firing, hand-made
H. 18 cm; D. _{mouth} 14 cm; D. _{bottom} 9 cm
Popina village, Silistra district, Dzhezhovi Lozya site, settlement
NAIM, Inv. N 4526
Conical shape. Mouth rim turned out, rounded shoulders. Incised decoration on the upper half of the body: three bands of horizontal lines and a broad band of pointed arches.
Въжарова 1956, 144-145; Въжарова 1965, 90, fig. 57
SV

4. Гърне

Края на VII–VIII в.
Глина с голямо количество едри примеси, светлокафяв цвят след изпичане. Леко ръчно колело.
вис. 19-20 см; диам._у 19-20 см; диам._д 10,5 см
с. Попина, обл. Силистра, м. Джеджови лозя, селище
НАИМ, инв. № 4537
Заоблено тяло, издадено навън устие, срязан устиен ръб.
Украса от неравномерни хоризонтални врязани ивици по тялото на съда. Неравна повърхност.
Въжарова 1956, 144-145; Въжарова 1965, 90, обр. 57
СВ

4. Pot

Late 7th – 8th c.
Clay with large amount of coarse inclusions, light brown after firing. Hand wheel.
H. 19-20 cm; D. _{mouth} 19-20 cm; D. _{bottom} 10,5 cm
Popina village, Silistra district, Dzhezhovi Lozya site, settlement
NAIM, Inv. N 4537
Rounded body, mouth turned out, the rim cut out. Decoration of uneven horizontal lines incised over the body. Coarse surface.
Въжарова 1956, 144-145; Въжарова 1965, 90, fig. 57
SV

5. Гърне-урна

Втора половина на VII–VIII в.

Глина с примеси, сиво-кафяв цвят след изпичане
вис. 21,5 см; диам._у 20 см; диам._{макс} 26 см; диам._д 11 см
с. Гарван, обл. Силистра, некропол
НАИМ, инв. № 4927

Ръчно формувано. Конично тяло, издадено навън устие, тясно дъно.

Въжарова 1976, 19

СВ

5. Pot-urn

Second half of 7th – 8th c.

Clay with inclusions, gray-brownish after firing
H. 21,5 cm; D. _{mouth} 20 cm; D. _{max} 26 cm; D. _{bottom} 11 cm
Garvan village, Silistra district
NAIM, Inv. N 4927

Moulded by hand. Conical shape, mouth rim turned out, narrow bottom.

Въжарова 1976, 19

SV

Некрополи с кремация, групата Разделна – Търговище

6. Гърне-урна

Края на VII–IX в.

Глина, изработено на ръчно колело

вис. 19,4 см; диам._у 14,3 см; диам._{макс} 18 см; диам._д 9,2 см

с. Разделна, обл. Варна, некропол

РИМ-Варна, инв. № IV 784 rimvn

Яйцевидно тяло, добре изразена шийка и обрязан ръб на устието. Украса от врязани хоризонтални и вълнообразни линии. В урната са запазени горели кости.

Димиров 1959, обр. 38; Димитров 1978, т. V.1; Fiedler 1992, Ш. 57.7

СЛ

Cremation necropolises, Razdelna – Targovishte group

6. Pot-urn

Late 7th – 9th c.

Clay; shaped on a hand wheel

H. 19,4 cm; D. _{mouth} 14,3 cm; D. _{max} 18 cm; D. _{bottom} 9,2 cm

Razdelna village, Varna district, necropolis

RMH – Varna, Inv. N IV 784 rimvn

Egg-shaped body, well expressed neck, mouth rim cut out. Decoration of incised horizontal and wavy lines. The urn contains cremated bones.

Димитров 1959, fig. 38; Димитров 1978, v. V. 1; Fiedler 1992, Pl. 57.7

SL

7. Гърне-урна

Края на VII–IX в.
Глина, изработено на ръчно колело
вис. 18,2 см; диам._у 15,5 см; диам._{макс} 20,4 см; диам._д 10,2 см
с. Разделна, обл. Варна, некропол
РИМ-Варна, инв. № IV 831 rimvn
Сферично тяло и ниска цилиндрична шийка. Повърхността изгладена до блясък и върху нея нанесени пресичащи се под остър ъгъл излъскани ивици. На дъното релефен знак във формата на кръг с вписан в него X.
Димитров 1978, с.124 обр. 4, т. VIII.1; Димитров 1980, с. 15 обр. 8; Fiedler 1992, т. 66.11
СЛ

7. Pot-urn

Late 7th – 9th c.
Clay, shaped on a hand wheel
H. 18,2 cm; D. _{mouth} 15,5 cm; D. _{max} 20,4 cm; D. _{bottom} 10,2 cm
Razdelna village, Varna district, necropolis
RMH – Varna, Inv. N IV 831 rimvn
Spherical body with a short cylindrical neck. Smooth surface, on it burnished bands crossing at an acute angle. On the bottom – a relief mark shaped as a circle with an X inside.
Димитров 1978, 124, fig. 4, Pl. VIII.1; Димитров 1980, 15, fig. 8; Fiedler 1992, Pl. 66.11, 12
SL

9. Обец

IX–X в.
Бронз, отливане
вис. 2,5 см; шир. 2,9 см; деб. 0,5 см
с. Разделна, обл. Варна, некропол
РИМ Варна, инв. № IV 1649 rimvn
Част от кръжило с „гроздовидна“ висулка от гранули.
Димитров 1959, обр. 43; Fiedler 1992, 179, Abb.68.13
СЛ

9. Earring

9th – 10th c.
Bronze, casting
H. 2,5 cm; W. 2,9 cm; T. 0,5 cm
Razdelna village, Varna district, necropolis
RMH Varna, Inv. N IV 1649 rimvn
Part of a hoop with a cluster-shaped pendant of granules.
Димитров 1959, fig. 43; Fiedler 1992, 179, Abb.68.13
SL

8. Паница

Края на VII–IX в.
Глина, изработена на колело
вис. 7,8 см; диам._у 21 см; диам._{макс} 22,8 см; диам._д 10,5 см
с. Разделна, обл. Варна, некропол
РИМ Варна, инв. № IV 796 rimvn
Вероятно капак на урна. Дълбока, разлата, с отвесен бордюру и заоблено дъно. Повърхността изцяло излъскана. Реставрирана.
Димитров 1973, с. 85 обр. 2; Димитров 1978, т. V.11; Димитров 1980, с. 16 обр.19; Fiedler 1992, т. 59.19
СЛ

8. Bowl

Late 7th – 9th c.
Clay, shaped on a wheel
H. 7,8 cm; D. _{mouth} 21 cm; D. _{max} 22,8 cm; D. _{bottom} 10,5 cm
Razdelna village, Varna district, necropolis
RMH Varna, Inv. N IV 796 rimvn
Probably the lid of an urn. Deep, wide, with vertical rim and a rounded bottom. The surface entirely burnished. Restored.
Димитров 1973, 85, fig. 2; Димитров 1978, Pl. V.11; Димитров 1980, 16, fig. 19; Fiedler 1992, т. 59.19
SL

Биритуални некрополи
Нови пазар-Кюлевча

Bi-ritual necropolises
Novi Pazar – Kyulevcha

10. Гърне

VIII в.

Фино пречистена глина, сиво-черен цвят, изработено на ръчно колело

вис. 9 см; диам._у 8,7 см; диам._{макс} 10,5; диам._д 7,7 см

Нови пазар, обл. Шумен, некропол
НАИМ, инв. № 3804

Сферична форма, къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Украса от коси, пресичащи се излъскани линии по раменете, ограничени отдолу от три хоризонтални врязани линии. Станчев, Иванов, 1958, 47, кат.н.4; табл. XV1; Дончева-Петкова 1977, 166, кат.н. 161.

СВ

10. Pot

8th c.

Finely purified clay, gray-black, shaped on a hand wheel
H. 9 cm; D. _{mouth} 8,7 cm; D. _{max} 10,5 cm; D. _{bottom} 7,7 cm

Novi Pazar, Shumen district, necropolis

NAIM, Inv. N 3804

Spherical shape, short neck turned out, rounded mouth rim. Decoration of oblique crossing burnished lines on the shoulders, limited from below by three incised horizontal lines.

Станчев, Иванов 1958, 47, Cat. N 4; Pl. XV1; Дончева-Петкова 1977, 166, Cat. N 161

SV

11. Кана

VIII в.

Сива пречистена глина, изработена на ръчно колело

вис. 26,5 см; диам._ш 4 см; диам._{макс} 15,5 см; диам._д 10,5 см

Нови пазар, обл. Шумен, некропол

НАИМ, инв. № 3801

Сферично тяло. Висока, тясна шийка с фуниевидно устие, оформено като чучур. Дръжка с овално сечение. Украса от вертикални излъскани ивици по шията. Релефен мрежест орнамент, ограничен от по три хоризонтални врязани линии в основата на шията и при максималното разширение. Станчев, Иванов, 1958, 49, кат.н.13; табл. XVII3; Дончева-Петкова 1977, 171, кат.н. 212.

СВ

11. Jug

8th c.

Gray purified clay, shaped on a hand wheel

H. 26,5 cm; D. _{neck} 4 cm; D. _{max} 15,5 cm; D. _{bottom} 10,5 cm

Novi Pazar, Shumen district, necropolis

NAIM, Inv. N 3801

Spherical body. High narrow neck and funnel-like mouth shaped as a spout. Handle of an oval cross-section. Decoration of vertical burnished bands over the neck. Relief reticulated pattern limited by three incised horizontal lines on the neck and at the widest part.

Станчев, Иванов 1958, 49, Cat. N 13; Pl. XVII3; Дончева-Петкова 1977, 171, Cat. N 212

SV

12. Сабя

VIII–IX в.

Желязна сплав

дълж. 96 см, шир-клин 3,5 см; дълж-предпазител 9 см, деб. 1,7 см;

шир-дръжка 4 см

Нови пазар, обл. Шумен, некропол

НАИМ, инв. № 3725

Едноостър извит клин със заострен връх. Предпазителят е с висока втулка, слабо извити към клина рамене. Дръжката – отчупена в основата. Силно корозирала. Фрагментирана на три. Станчев, Иванов, 1958, 97, 103, табл. XXVIII; Йотов 2004, 61, кат.н. 448, т. XXXV; Рашев 2008, 172, XCVII.1

12. Saber

8th – 9th c.

Iron alloy

L. 96 cm, L.blade 3,5 cm; L.crossguard 9 cm, T. 1,7 cm; W.hilt 4 cm

Novi Pazar, Shumen district, necropolis

NAIM, Inv. N 3725

One-edged curved blade with a sharpened point. Crossguard with a deep socket; its terminals curving slightly towards the blade. The hilt is broken at the base. Heavily corroded. Broken in three fragments.

Станчев, Иванов, 1958, 97, 103, табл. XXVIII; Йотов 2004, 61, кат.н. 448, т. XXXV; Рашев 2008, 172, XCVII.1

13. Обувка-шпора?

IX в.?

Желязна сплав, плетка

дълж. 28 см; вис. 11,5 см, шир. 6 см, диам-халкички 0,5-0,7 см, тегло 501,35 г

с. Кюлевча, обл. Шумен, некропол

НАИМ, инв. № 5836

Представлява плътна плетеница от железни халкички, предпазваща горната част на ходилото на левия крак до глезена. Чрез кръгли халкички, окачени по периферията на плетката е била пришита в долната си част към подметка и съединена отзад, откъм петата (?). Деформирана. Следи от текстил? във вътрешността.

Въжарова 1976, 133, обр. 81.10а,б

13. Shoe-spur?

9th c.?

Iron alloy, knitting

L. 28 cm; H. 11,5 cm, W. 6 cm, D.rings 0,5-0,7 cm, Weight 501,35 g

Kyulevcha village, Shumen district, necropolis

NAIM, Inv. N 5836

Tight knit of iron rings that protect the upper part of the left foot up to the ankle (in this particular case). The lower end of the mesh was sewn to a sole through round hoops suspended at its periphery, and connected behind, from the side of the heel (?). Deformed. Traces of textile (?) inside. Въжарова 1976, 133, обр. 81.10а,б

14. Нагръден кръст-реликвиар

VII в.
Сребро, изчукване върху матрица
Размери: вис. 4,9 см, шир. 4,2 см
с. Кюлевча, обл. Шумен, некропол
НАИМ, инв. № 6012
Оформен като касета, с припоена халка за окачване. С кръгло гнездо в централната част и украса от вписани елипси (средната е с вълниста линия). Нарушена лицева повърхност.
Въжарова 1976, 125, обр. 75.7; Дончева-Петкова 2011, н. 640
СВ

14. Pectoral reliquary cross

7th c.
Silver, forging on a matrix
Kyulevcha village, Shumen district, necropolis
NAIM, Inv. N 6012
H. 4,9 cm; w. 4,2 cm
Shaped as a cassette, ring for hanging soldered on it. Round setting in the middle and decoration of inscribed ellipses (the middle one outlined with a wavy line). Damaged face surface.
Въжарова 1976, 125, fig. 75.7; Дончева-Петкова 2011, N 640
SV

15. Рог

VIII– IX в.
Кост
дълж. 12 см, диам._{макс} 2 см
Нови пазар, обл. Шумен, некропол
НАИМ, инв. № 3736
Загладена, извита кост със заострен връх. Откъм широката част е издълбана и снабдена с две малки дупчици за окачване. Украса „птиче око“.
Станчев, Иванов, 1958, 98, № 62, 107, табл. XXXIII 4
ГГ

15. Small horn

8th – 9th c.
Bone
L. 12 cm, D. _{max} 2 cm
Novi pazar, Shumen district, necropolis
NAIM, Inv. N 3736
Smooth, curved bone with a pointed tip. The wider part hollowed out; supplied with two small suspension holes. “Bird’s eye” decoration.
Станчев, Иванов, 1958, 98, н.62, 107, табл. XXXIII 4
GG

16. Игленик

Края на VII– IX в.
Кост, бронз
дълж. 8,4 см; диам. 1,1 см (дълж.фрагмент1 4,4 см; дълж.фрагмент2 3,7см)
Нови пазар, обл. Шумен, некропол
НАИМ, инв. № 3825
Обработена костена тръбичка в набразден бронзов обков. Цилиндрична форма. Фрагментирана на две.
Станчев, Иванов, 1958, 99, 107, табл. XXXIV 4
ГГ

16. Needle case

end of the 7th – 9th c.
Bone, bronze
L. 8,4 cm; D. 1,1 cm (L. _{fragment 1} 4,4 cm; L. _{fragment 2} 3,7 cm)
Novi pazar, Shumen district, necropolis
NAIM, Inv. N 3825
Worked bone tube inside a grooved bronze fitting. Cylindrical shape. Fragmented in two.
Станчев, Иванов, 1958, 99, 107, табл. XXXIV 4
GG

17. Тока тип „Коринт“

края на VII – началото на VIII в.

Желязо

6,3 x 2,2 x 0,26 cm

гр. Балчик, обл. Добрич, некропол

НИМ, инв. № 38089

„V“-образна рама с елипсовидно сечение и късо, сложно профилирано езиче, свързани шарнирно с ажурна плоска триъгълна плочка. В централната част – два кръгли и един триъгълен прорези, върхът завършва с диск. Наподобява „човешко лице“. От обратната страна – два петлика, разположени надлъжно, за закрепване към ремъка. Шарнирната връзка е счупена, което подсказва продължителна употреба, преди депонирането ѝ в гроба. Дончева-Петкова 2007, 132,134, 136-137, обл. 8; Рашев 2008, 156; Дончева-Петкова 2009, 83-84, обр. 8:1; Дончева-Петкова 2010, 518; Даскалов 2012, 53-54, 240, обр. 70:9; Рашев 2013, 108, 188-189; Curta 2013, 162, Fig. 10; Дончева-Петкова и кол. 2016, 134-137, обр. 46:119, 47, 191-192; Komatarova-Balinova, 2016, 270-271, 280, Fig. 9:1. *МИ*

18. Тока

VII в.

Бронз, лята

дълж. 3,2 cm; шир. 2,1 cm

гр. Балчик, обл. Добрич, некропол

НАИМ, инв. № 6231

Тока с овална рамка и кръстовидна плочка с орнамент „птиче око“. Деформирана.

Дончева-Петкова 2009, 83-84, обр. 8:2; Дончева-Петкова и кол. 2016, 206; 137-138

ПТ

19. Луновидна обеца

VII–VIII в.

Бронз, лята

вис. 4,2 cm; шир. 3 cm

Девня, обл. Варна, некропол № 3

РИМ-Варна, инв. № IV 1677 rimvn

Липсва горна част на кръжилото. Луновидната част е разделена на две полета с по едно врязано кръгче. Долният край е със звездовидна висулка, чиито лъчи са оформени от пирамидално разположени гранули.

Fiedler 1992, t. 102.17; Рашев 2008, т. LXXXI.3

СЛ

20. Тока

VII в.

Бронз, лята

дълж. 5,8 cm; шир. 2,3 cm

с. Разделна, обл. Варна, некропол

РИМ-Варна, IV 1634 rimvn

Ажурна. Рамката запазена наполовина. Плочка със сърцевидна форма, прикрепена към рамата с две осмовидни ленти; украсена в кръг с девет релефни кръгчета. Бордюри от отвесни чертици. На върха три големи гранули, разположени пирамидално.

Димитров 1959, обр. 43; Fiedler 1992, Т. 59.11; Рашев 2008, т. LXV.1

СЛ

17. Belt buckle Corinth type

Late 7th – early 8th c.

Iron

6,3 x 2,2 x 0,26 cm

Balchik, Dobrich district, necropolis

NMH, Inv. N 38089

V-shaped frame of an elliptical cross-section and a short intricately profiled tongue attached by hinges to an openwork flat triangular plaque. In the central sector – two round and one triangular cuts, the tip terminating in a disc. Reminiscent of a human face. On the back side – two strap fixing tabs arranged longitudinally. The hinge is broken, suggesting continuous use before depositing the piece in the grave.

Дончева-Петкова 2007, 132, 134, 136-137, fig. 8; Рашев 2008, 156; Дончева-Петкова 2009, 83-84, fig. 8:1; Дончева-Петкова 2010, 518; Даскалов 2012, 53-54, fig. 70:9; Рашев 2013, 108, 188-189; Curta 2013, 162, Fig. 10; Дончева-Петкова, Апостолова, Русева 2016, 134-137, fig. 46:119, 47, 191-192; Komatarova-Balinova 2016, 270-271, 280, Fig. 9:1. *МИ*

18. Belt buckle

7th c.

Bronze, casting

L. 3,2 cm; W. 2,1 cm

Balchik, Dobrich district, necropolis

NAIM, Inv. N 6231

Belt buckle with an oval frame and a cross-shaped plaque decorated with “bird’s eye” pattern. Deformed.

Дончева-Петкова 2009, 83-84, fig. 8:2; Дончева-Петкова, Апостолова, Русева 2016, 206, 137-138;

GG

19. Earring with a lunula

7th – 8th c.

Bronze, casting

H. 4,2 cm; W. 3 cm

Devnya, Necropolis N 3

RMH Varna, Inv. N IV 1677 rimvn

The upper sector of the hoop is missing. The crescent-part is divided into two fields with an incised circle each. The lower sector has a star-like pendant, whose rays are shaped by granules arranged like a pyramid.

Fiedler 1992, Pl. 102.17; Рашев 2008, Pl. LXXXI.3

SL

20. Belt buckle

7th c.

Bronze, casting

L. 5,8 cm; W. 2,3 cm

Razdelna village, necropolis

RMH Varna, Inv. N IV 1634 rimvn

Openwork. Half of the frame preserved. Heart-shaped plaque attached to the frame by two figure eight-like bands. The plaque decorated with a round of nine embossed circles. Frieze of vertical lines. On the top three large granules arranged like a pyramid.

Димитров 1959, fig. 43; Fiedler 1992, Pl. 59:11; Рашев 2008, Pl. LXV.1

SL

Варненско-Добруджанска
група некрополи.
Топола

Varna-Dobrudjan group
of necropolises.
Topola

21. Купа

Края на VII–IX в.
Пречистена глина, сивочерен цвят, изработена на ръчно колело
вис. 10,9 см; диам._у 13,7 см; диам._{макс} 16,2 см; диам._д 12 см;
диам._{знак} 4,6 x 3,0 см
с. Топола, обл. Добрич, некропол
РИМ Добрич, инв. № Ас 1450
Сфероидно тяло. Слабо издаден навън и удебелен устиен ръб, обточен с врязани, имитиращи перлен ред, кръгчета. Плоско дъно с релефен знак от два концентрични кръга. Излъскана повърхност. Реставрирана.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 152, табл. 4:3
БТ

21. Bowl

Late 7th – 9th c.
Purified clay, gray-black, shaped on a hand wheel
H. 10,9 cm; D. _{mouth} 13,7 cm; D. _{max} 16,2 cm; D. _{bottom} 12 cm;
D. _{mark} 4,6 x 3,0 cm
Topola village, Dobrich district, necropolis
RMH Dobrich, Inv. N Ac 1450
Spheroid body. Mouth rim slightly turned out and thickened, bordered with incised circles imitating a pearl string. Flat bottom with a relief mark of two concentric circles. Burnished surface. Restored.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 152, Pl. 4:3
BT

22. Чаша-ведро

Края на VII–IX в.
Пречистена глина, черен цвят
вис. 11,2 см; диам._у 10,8 см; диам._д 7,7 см; диам. 0,6 см
с. Топола, обл. Добрич, некропол
РИМ Добрич, инв. № Ас 2106
Форма на обърнат пресечен конус. С два малки срещулежащи отвора при устието и плоско дъно. По тялото има два пояса врязана украса от вълнообразни линии, фланкирани от успоредни хоризонтални линии.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 151, табл. 3:2
БТ

22. Cup-bucket

Late 7th – 9th c.
Purified clay, black
H. 11,2 cm; D. _{mouth} 10,8 cm; D. _{bottom} 7,7 cm; D. 0,6 cm
Topola village, Dobrich district, necropolis
RMH Dobrich, Inv. N Ac 2106
Shaped as an inverted truncated cone. Two small opposite holes at the mouth, flat bottom. Incised decoration of two bands of wavy lines flanked by parallel horizontal lines.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 151, Pl. 3:2
BT

23. Купа

Края на VII–IX в.
Пречистена глина, с цвят жълта охра
с. Топола, обл. Добрич, некропол
РИМ Добрич, инв. № Ас 1456
Биконична форма, със заоблен преход в най-широката част.
Врязана украса от вълнообразни линии по тялото, фланкирани
от две успоредни хоризонтални. Дъното и част от стените на
съда липсват. Реставрирана.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 151, табл. 4:2
БТ

23. Bowl

Late 7th – 9th c.
Purified clay, yellow ocher
Topola village, Dobrich district, necropolis
RMH Dobrich, Inv. N Ac 1456
Bi-conical shape, rounded edge at the widest part. Incised decoration
of wavy lines flanked by two parallel horizontal lines on the
body. The bottom and some parts of the body are missing. Re-
stored.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 151, Pl. 4:2
BT

24. Купа

Края на VII–IX в.
Пречистена глина, черен цвят
вис. 13,8 см; диам._у 17 см; диам._{макс} 19,8 см; диам._д 9,5 см
с. Топола, обл. Добрич
РИМ Добрич, инв. № Ас 2106
Полусферична форма; слабо подчертано устие и конусовидно
столче-дъно. Украсата по тялото е от няколко врязани хоризон-
тални линии. Излъскана повърхност.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 151, табл. 4:1
БТ

24. Bowl

Late 7th – 9th c.
Purified clay, black
H. 13,8 cm; D. _{mouth} 17 cm; D. _{max} 19,8 cm; D. _{bottom} 9,5 cm
Topola village, Dobrich district, necropolis
RMH Dobrich, Inv. N Ac 2106
Hemispherical shape, slightly profiled mouth and a cone-like ped-
estal. Incised decoration of several horizontal lines. Burnished sur-
face.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 151, Pl. 4:1
BT

25. Купа

Края на VII–IX в.
Пречистена глина, светлокафяв цвят, сивочерна повърхност, изработена на колело
вис. 9,5 см; вис.столче 1,6 см; диам.у 18 см; диам.макс 20,4 см;
диам.д 13,0 см
с. Топола, обл. Добрич, некропол
РИМ Добрич, инв. № Ас 3830
Сфероидно тяло със стеснени към дъното стени и къса шия с извито навън устие. Дъното е оформено като ниско, кухо, конусовидно столче. Украса от излъскани отвесни ивици в долната половина. Реставрирана.
Непубликувана, разкопки на Л. Дончева-Петкова, М. Даскалов (2010 г.)
БТ

25. Bowl

Late 7th – 9th c.
Purified clay, light brown; gray-black surface, wheel made
H. 9,5 cm; H. pedestal 1,6 cm; D. mouth 18 cm; D. max 20,4 cm;
D. bottom 13,0 cm
Topola village, Dobrich district, necropolis
RMH Dobrich, Inv. N Ac 3830
Spheroid body, the sides narrowing towards the bottom, short neck, mouth turned out. The bottom is shaped as a short hollow cone-like pedestal. Decoration of burnished vertical bands on the lower half of the body. Restored.
Unpublished, excavations by L. Doncheva-Petkova, M. Daskalov (2010)
BT

26. Чаша

Края на VII–IX в.
Глина, изработена на ръчно колело
вис. 13,5 см; диам.у 15,7 см; диам.макс 12,2 см; диам.д 13 см,
с. Топола, обл. Добрич, некропол
РИМ Добрич, инв. № Ас 2898
Сфероидно тяло, високо, широко отворено конусовидно устие, завършващо със заоблен ръб и неравно дъно. Зооморфно оформена дръжка с кръгъл отвор. Реставрирана.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 146, табл. 5:1
БТ

26. Cup

Late 7th – 9th c.
Clay, shaped on a hand wheel
H. 13,5 cm; D. mouth 15,7 cm; D. max 12,2 cm; D. bottom 13 cm
Topola village, Dobrich district, necropolis
RMH Dobrich, Inv. N Ac 2898
Spheroid body. High wide open cone-like mouth terminating in a rounded rim; uneven bottom. Zoomorphic handle with a round opening. Restored.
Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997, 146, Pl. 5:1
BT

27. Чаша

Края на VII–IX в.
Пречистена глина, жълто-кафяв цвят, изработена на ръчно колело
вис. 10,6 см; диам.у 11,9 см; диам.макс 12,8 см; диам.д 8,4 см
с. Топола, обл. Добрич, некропол
РИМ Добрич, инв. № Ас 3831
Сфероидно тяло, високо, широко отворено конусовидно устие, завършващо със заоблен ръб и плоско дъно.
Непубликувана, разкопки на Л. Дончева-Петкова, М. Даскалов, 2010 г.
БТ

27. Cup

Late 7th – 9th c.
Purified clay, yellow, shaped on a hand wheel
H. 10,6 cm; D. mouth 11,9 cm; D. max 12,8 cm; D. bottom 8,4 cm
Topola village, Dobrich district, necropolis
RMH Dobrich, Inv. N Ac 3831
Spheroid body. High wide opened cone-like mouth terminating in a rounded rim; flat bottom.
Unpublished, excavations by L. Doncheva-Petkova, M. Daskalov (2010)
BT

28. Комплекс от гроб № 382 на некропола при с. Топола, обл. Добрич
VIII – първа половина на IX в.
Непубликуван. Разкопки на С. Ангелова, Л. Дончева-Петкова, М. Даскалов (1993 г.)

28. Grave goods from Grave N 382 in the necropolis in Topola village, Dobrich district
7th – first half of the 9th c.
Unpublished. Excavations by S. Angelova, L. Doncheva-Petkova, M. Daskalov (1993)

28.1. Кинжал
Желязо, кован
26,05 x 2,4 x 0,2 см
НИМ, КВП инв. № 13453
Издължен клин, дълъг 22 см, с триъгълно сечение. Гърбът е почти прав, а острието – леко извито. Към върха, от страната на гърба, са врязани пет групи от по три успоредни плитки насечки.

28.1. Dagger
Iron, forging
26,05 x 2,4 x 0,2 cm
NMH, BTR (Book of Temporary Receipts) Inv. N 13453
Elongated blade, 22 cm long, of a triangular cross-section. Spine almost straight, the cutting edge slightly curved. Towards the tip, on the back side, 5 groups of 3 parallel shallow incisions are cut.

28.2. Юзда
Желязо, кована
22,1 x 11,58 см
НИМ, КВП инв. № 13456
Тип „Кандара“. Съставена от зъбалец, дъговидни псалии и Т-образна конструкция с отвор, захванати в неподвижни връзки. Върху цялата повърхност – напречни успоредни и диагонални насечки – легла за инкрустация със сребърни телчета, които понастоящем липсват.

28.2. Bridle
Iron, forging
22,1 x 11,58 cm
NMH, BTR Inv. N 13456
Kandara type. Composed of a mouthpiece, curved psalia and a T-shaped construction with an opening, all anchored in fixed links. On the entire surface – transverse parallel and diagonal incisions – settings for inlay of silver wires which are now missing.

28.3. Каничка
Първа половина на IX в.
Бяла глина, некачествена жълта глазура със свободни оловни включения
вис. 13,1 см; диам._у 4,11 см, диам._{макс} 8,7 см, диам._д 5,3 см
НИМ, инв. № 63362
Строен, миниатюрен силует. Фуниевидно, плавно извито навън устие, издължена шийка с релефен издатък в горната част, която плавно преминава към биконично тяло. Дъното е равно и леко конкавно. От релефната част на шийката до към най-широката част на тялото извива дръжка с релефен ръб от външната страна. На места по повърхността глазурата е олющена. В долната част на тялото се забелязва дълга пукнатина с отвор, който достига до вътрешната страна, получен по време на производството. Дефектът е „поправен“ чрез оловна стопилка, капка от която има и по шийката на каничката.
МИ

28.3. Jug
First half of 9th c.
White clay, low-quality yellow glaze, with free lead inclusions
H. 13,1 cm; D. ₁ 4,11 cm; D. ₂ 8,7 cm; D. ₃ 5,3 cm; T. 0,48 cm
NMH, Inv. N 63362
Slender miniature silhouette. Funnel-shaped mouth smoothly turned out. Elongated neck with a relief protrusion at the upper sector. The neck smoothly continues to a bi-conical body. A curved handle with a relief edge on the face side comes from the relief sector of the neck to reach the widest part of the body. The glaze over the surface has been peeled off in certain spots. A long open crack obtained during production runs along the lower part of the body. The defect has been “repaired” by molten lead, a drop of which has remained also on the jug neck.
МИ

29. Комплекс от гроб № 3 на некропола при с. Черна, обл. Добрич
Края на VII–VIII в.

29.1. Гърне

Глина, добре пречистена, сивочерна. Ръчно колело.
Вис. 9,2 см; диам._у 9,5 см; диам._{макс} 12,2 см; диам._д 7,4 см
РИМ Добрич, инв. № Ас 2522

Сферично тяло, извито навън устие и плоско дъно. Върху най-издутата част са врязани три успоредни хоризонтални линии. Матова повърхност с излъскани линии. Реставрирано.

29.2. Обеца

Медна сплав, отливане, щамповане, припояване
Кръжило: 3,7 см x 2,5 см; дълж. висулка 5,6 см; диам. сфера 1,0 см; диам. 1,4 см
РИМ Добрич, инв. № Ас 2527

Изработена от две части. Елипсовидно кръжило с шип, овални „капащи“ и окачена висулка с две нанизани, различни по големина кухи сфери. Не добре запазена, с липсващи елементи от украсата.

29.3. Огледало

Бронз, отливане, полиране, посребряване, припояване
диам. 5,9 см; деб. 0,2 см; тегло 36,07 г
РИМ Добрич, инв. № Ас 2528

Кръгла форма, гладко, излъскано лице, опако с релефна украса от вписан между две концентрични окръжности орнамент от 8 „скачени кръгчета“. В центъра – следа от припоен захват.

29.4. Чифт споени кръжила от гривни

Сребърна сплав, отливане, резец
шир._{макс} 6,8 см; дълж._{издатък} 2,2 см; деб. 1,0 см; тегло 38,87 г
РИМ Добрич, инв. № Ас 2530

Силно обезличени стопилки, прилепнали, частично запазили формата на пластина от гривна. Останки от гнездо за апликация в средата.

29.5-6. Чифт апликации от гривни

Сребърна сплав, отливане
р-ри основа 2,2x2,2 см; вис. 1,6 см; тегло 8,92 г и 10,32 г
РИМ Добрич, инв. № Ас 2531

Два идентични екземпляра. Конвексни, кухи, с пирамидална форма. Релефна украса от розета с четири листа и вписани между тях трилистни палмети със заострен, насочен нагоре връх.

Василчин 1989, 208, обр. 2,3; Тотев, Пелевина 2005, 19, 22, 23; обр. 1,2, 8, 9:1, 11:1; Тотев, Пелевина 2013, 64, обр. 5:1.

БТ

29. Grave goods from Grave N 3 in the necropolis near Cherna village, Dobrich district

Late 7th – 8th c.

29.1. Pot

Well purified clay, gray-black. Hand wheel.
H. 9,2 cm; D. _{mouth} 9,5 cm; D. _{max} 12,2 cm; D. _{bottom} 7,4 cm
RMH Dobrich, Inv. N Ac 2522

Spherical body, mouth turned out, flat bottom. Three parallel horizontal lines incised over the widest sector of the body. Matt surface with burnished bands. Restored.

29.2. Earring

Copper alloy, casting, stamping, soldering
Hoop: 3,7 x 2,5 cm; L. _{pendant} 5,6 cm; D. _{small sphere} 1,0 cm; D. _{large sphere} 1,4 cm
RMH Dobrich, Inv. N Ac 2527

Made in two parts. Elliptic hoop with a spike, oval covers and a hanging pendant containing two different in size strung hollow spheres. Not quite well preserved, some elements of the decoration are missing.

29.3. Mirror

Bronze, casting, polishing, silver plating, soldering
D. 5,9 cm; T. 0,2 cm; weight 36,07 g
RMH Dobrich, Inv. N Ac 2528

Round shape, smooth, polished face, the back side with embossed decoration of a pattern of 8 interconnected circles enclosed within two concentric circles. In the centre – traces of a soldered handle.

29.4. A pair of soldered bracelets

Silver alloy, casting, incising
W. _{max} 6,8 cm; L. _{projection} 2,2 cm; T. 1,0 cm; weight 38,87 g
RMH Dobrich, Inv. N Ac 2530

Heavily deformed melts fused with one another, partiall preserving the shape of a bracelet plate. Remains of a setting for an appliqué in the centre.

29.5-6. A pair of appliqués from bracelets

Silver alloy, casting
Base 2,2 x 2,2 cm; H. 1,6 cm; weight 8,92 g and 10,32 g
RMH Dobrich, Inv. N Ac 2531

Two identical pieces. Convex, hollow, pyramidal in shape. Embossed decoration of a rosette with four leaves, between them a three-leaf palmette whose tip points upwards is inserted.

Василчин 1989, 208, figs. 2, 3; Тотев, Пелевина 2005, 19, 22, 23, figs. 1, 2, 8, 9:1, 11:1; Тотев, Пелевина 2013, 64, fig. 5:1

BT

30. Кана

VIII – средата на IX в.

Глина, сивочерен цвят

вис. 18,5 см, диам.у 8 см

с. Ножарево, обл. Силистра, некропол

AM Силистра; инв. № III 2627

Биконично тяло, високо фуниевидно устие и малка плоска дръжка. Тялото е покрито с излъскани ивици, а върху шийката – врязан пентаграм.

Рашев, Станилов 1989, 214-221

ГА

30. Jug

8th – mid 9th c.

Clay, gray-black

H. 18,5 cm; D_{mouth} 8 cm

Nozharevo village, Silistra district, necropolis

MA Silistra, Inv. N III-2627

Bi-conical body, a high funnel-like mouth and a small flat handle. Burnished bands cover the body, an incised pentagram on the neck.

Рашев, Станилов 1989, 214-221

GA

31-32. Обеци, чифт

VIII – средата на IX в.

Бронз

дълж. 7,4 см; шир.макс 2,5 см

с. Ножарево, обл. Силистра, некропол

AM Силистра; инв. № III 2598, III 2599

Отворено кръжило с елипсовидна форма и кръгло сечение. На него закачена висулка с нанизани четири кухи сфери с различни размери.

Рашев, Станилов 1989, 214-221

ГА

31-32. A pair of earrings

8th – mid 9th c.

Bronze

L. 7,4 cm; W. макс 2,5 cm

Nozharevo village, Silistra district, necropolis

MA Silistra, Inv. N III-2598, III-2599

Open oval hoop of a round cross-section with a pendant of hollow spheres strung on it.

Рашев, Станилов 1989, 214-221

GA

33-34. Appliqués for belts

8th – mid 9th c.

Bronze, casting

III-2596: L. 2,6 cm; W. 1,4 cm; T. 0,2 cm

III-2597: L. 2,8 cm; W. 1,1-1,3 cm; T. 0,2 cm

Nozharevo village, Silistra district, necropolis

MA Silistra, Inv. N III-2596, III-2597

III-2596: rectangular shape, one of its ends rounded, the other one with two extensions made of granules. The face side decorated with an S-like openwork pattern, a row of pseudo-granules runs along the periphery.

III-2597: bipartite, hinge connection. The larger plate is in the shape of an elongated rectangle decorated with an S-like engraved pattern and round holes at both ends.

Рашев, Станилов 1989, 214-221

GA

33-34. Апликации за колан

VIII – средата на IX в.

Бронз, отливане

III-2596: дълж. 2,6 см; шир. 1,4 см; деб. 0,2 см

III-2597: дълж. 2,8 см; шир. 1,1-1,3 см; деб. 0,2 см

с. Ножарево, обл. Силистра, некропол

AM Силистра; инв. № III-2596, III-2597

III-2596: Правоъгълна, единият край е заоблен, в другия – две удължения от гранули. В лицевата повърхност – S-овидна ажурна украса, периферията е окантована с ред от псевдогранули.

III-2597: Двусъставна, свързана шарнирно. По-голямата плочка е с издължена правоъгълна форма, с гравирани S-овиден орнамент с кръгли отвори в двата края.

Рашев, Станилов 1989, 214-221

ГА

35. Гърне-урна

Края на VII–IX в.
Добре пречистена глина с неравномерен цвят – от оранжево-кафяв до сиво-черен; изработена на ръчно колело
вис. 21,4 см; диам._у 15 см; диам._{макс} 23 см; диам._д 12,5 см.
с. Долни Луковит, обл. Плевен, некропол 1
НАИМ, инв. № 4903
Сферично тяло, къса шийка, заоблен и удебелен устиен ръб, две малки вертикални дръжки на раменете. Излъскана украса.
Въжарова 1976, 189-191, обр. 116.3
СВ

35. Pot-urn

Late 7th – 9th c.
Well purified clay of uneven colouring – from orange-brownish to gray-black, shaped on a hand wheel
H. 21,4 cm; D. _{mouth} 15 cm; D. _{max} 23 cm; D. _{bottom} 12,5 cm
Dolni Lukovit, Plevan district, Necropolis 1
NAIM, Inv. N 4903
Spherical body, short neck, rounded and thickened mouth rim; two small vertical handles on the shoulders. Burnished decoration.
Въжарова 1976, 189-191, fig. 116.3
SV

36. Амфоровидна стомна

VIII–IX в.
Глина с розово-оранжев цвят след изпичането, жълто-бежова ангоба
вис. 21 см; диам._у 5 см; диам._д 8,5 см.
с. Долни Луковит, обл. Плевен, некропол 1
НАИМ, инв. № 4898
Овално тяло с максимално разширение в горната част, висока конична шийка с релефни пръстени от устието към шията, лентести дръжки с централен надлъжен ръб. Украса от хоризонтални врязани линии по раменете и в най-широката част на тялото. Релефен знак на дъното.
Въжарова 1976, 200, обр. 124.7
СВ

36. Amphora-like pitcher

8th – 9th c.
Clay, pink-orange after firing, yellow-beige slip
H. 21 cm; D. _{mouth} 5 cm; D. _{bottom} 8,5 cm
Dolni Lukovit, Plevan district, Necropolis 1
NAIM, Inv. N 4898
Oval body, most extended at the upper part; a high conical neck with relief rings from the mouth down to the neck; flat band-like handles with a central vertical edge. Decoration of horizontal lines incised over the shoulders and the widest sector of the body. Relief sign on the bottom.
Въжарова 1976, 200, fig. 128.7
SV

37. Гърне-урна

Края на VII–IX в.

Глина с тъмнокафяв цвят.

вис. 15,3 см; диам.у 12,7 см; диам.макс 13 см; диам.д 8,5 см.

с. Долни Луковит, обл. Плевен, некропол 1

НАИМ, инв. № 4894

Конично тяло, къса шия, издадено навън устие. Врязана украса от хоризонтални линии по цялата повърхност на тялото, пресечена от снопчета косо врязани линии в зоната на плещите.

Въжарова 1976, 188

СВ

37. Pot-urn

Late 7th – 9th c.

Clay, dark brown

H. 15,3 cm; D. mouth 12,7 cm; D. max 13 cm; D. bottom 8,5 cm

Dolni Lukovit, Pleven district, Necropolis 1

NAIM, Inv. N 4894

Conical body, short neck, mouth turned out. Incised decoration of horizontal lines over the entire surface, crossed by bundles of oblique lines on the shoulders only.

Въжарова 1976, 188

SV

Рисунки-графити

Graffito-drawings

38. Блок с рисунка - графит

IX в.

Варовик

80 x 30 x 20/30 cm

Велики Преслав, Северна крепостна стена

AM Велики Преслав, инв. № 3835

Врязана бойна сцена. Конник с дълго копие в ход наляво. До главата на ездача – врязан руноподобен знак. Подчертани са части на амуницията: нагръден и подопашен ремък с висулки. Срещу конника – човешка фигура, с дълго копие със знаме, над което е изобразен орел в хералдична поза. Зад конника – изобразено куче, а над него военна палатка/шатра (?).

Огненова 1949; Овчаров, 1982, 45-50, обр. 23, т. XLV; Рашев 2008, 226-229, т. CXXXVII/2

РГ

38. Block with a graffito-drawing

9th c.

Limestone

80 x 30 x 20/30 cm

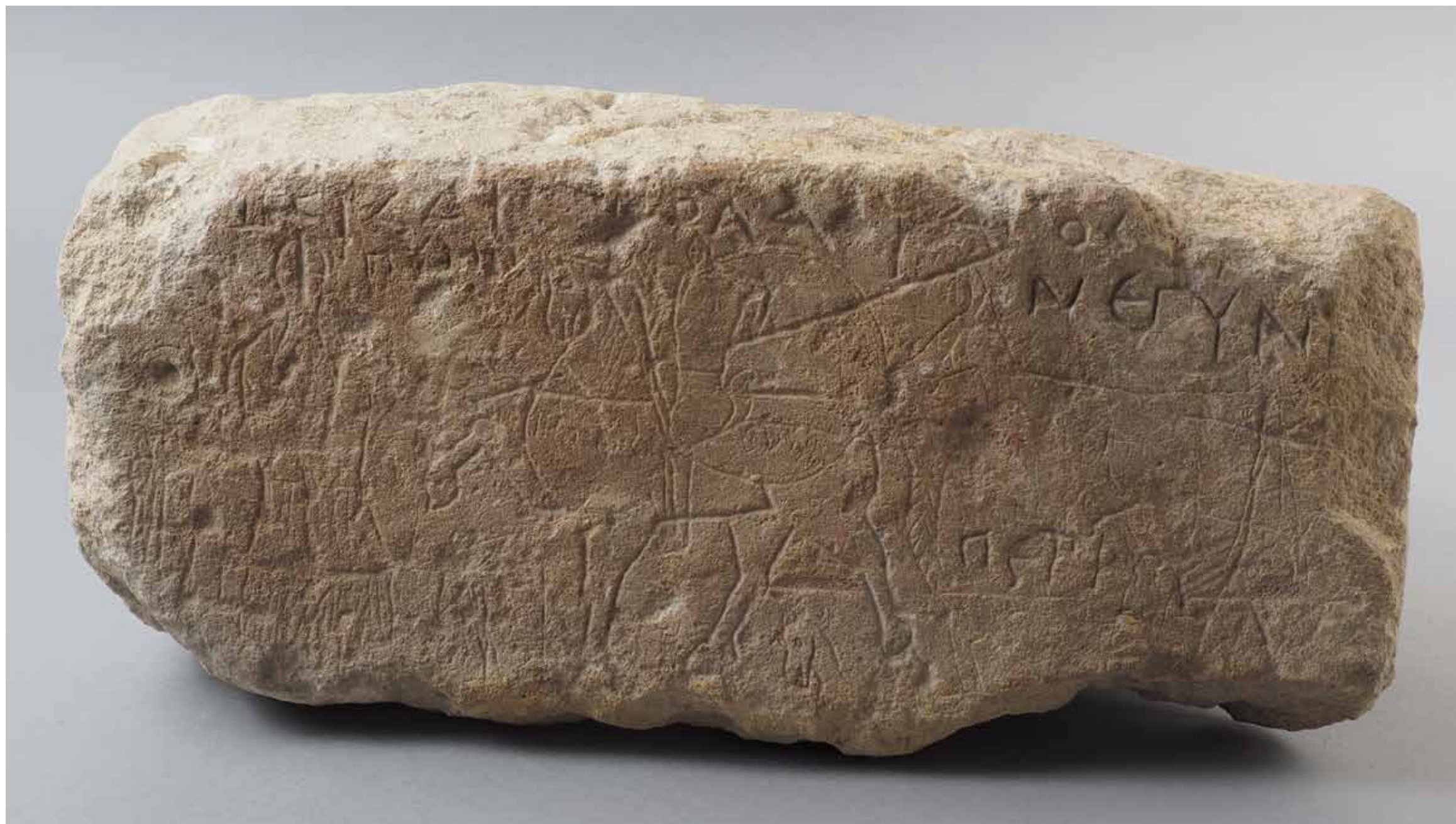
Veliki Preslav, Northern fortress wall

MA Veliki Preslav, Inv. N 3835

Incised battle scene. A rider with a long spear proceeding left. Next to his head – an incised rune-like sign. Elements of the horse harness are emphasized: the girth and breeching straps with pendants. Opposite the rider – a human figure holding a long spear with a flag, and an eagle in heraldic attitude above it. Behind the rider – a dog and a military tent (?) above it.

Огненова 1949; Овчаров 1982, 45-50, fig. 23, Pl. XLV; Рашев 2008, 226-229, Pl. CXXXVII/2

RG

39. Блок с рисунка-графит

Първа половина на IX в.

Варовик

р-ри 48 x 28 x 21,5 см; вис. на буквите: 2,8–1 см

Плиска. Вътрешния град

НАИМ, инв. № 3936

Представени са конник в ход наляво с развято наметало, шлем, голям кръгъл щит и дълго копие, възседнал едър оседлан кон.

Пред конника – права фигура, облечена в кафтан. Втори кон следва конника. Над изображенията – надпис на гръцки език

„Те бяха много силният Пумир, Негюн, Перос.“

Станчев 1948, 183-228; Овчаров 1982, 51-55, обр. 24; Рашев 2008, 227-228

КК

39. Block with a graffito-drawing

First half of the 9th c.

Limestone

48 x 28 x 21,5 cm; H. letters 2,8 – 1 cm

Pliska, the Inner town

NAIM, Inv. N 3936

Rider advancing left, his mantle flying out behind him, wearing a helmet, holding a large round shield and a long spear, on a big saddled horse. In front of him – a standing figure dressed in a caftan. A second horse follows behind the rider. Above the representations

– an inscription in Greek: *They were the very strong Pumir, Negyn, Petros.*

Станчев 1948, 183-228; Овчаров 1982, 51-55, fig. 28; Рашев 2008, 227-228

КК

III. ЕЛИТЪТ

40. Апликация за колан

VII в.
Злато, инкрустация на камък и стъкло, коване, отливане
с. Ветрен, Силистренско
НАИМ, инв. № 3274
дълж. 3,56 см; шир. 2,93 см; тегло 34,65 г.
Сложносъставен накит от 46 споени златни детайли. Правоъгълна форма, заоблена в единия край. Основата е пластинка, рамкирана отвън с профилирана лента. Към пластинката от вътрешната страна са припоени три петлика за прикрепване. Златни перли, 16 на брой, оформят бордюра по периферията на основата. Гранулирана тел разделя перлите една от друга и рамкира гнездата за инкрустация.
Мавродинов 1959, 81; Vaklinova 1981, 34-35; Атанасов, Йорданов, 1984, 19, табл. 2.2; Tóth, Hórvath 1992, 110, Abb. 49; Щерева и др. 1995, 38-39, н.101; Рашев 2000, 74; Станилов 2006, 70-84
ГГ

41. Комплект накити за колан (т.нар. Втори коланен накит от Мадара)

VII в.
Мадара, гроб № 5, могила III, вторичен гроб
Комплектът съдържа 18 украси за колан:

III. THE ELITE

40. Belt appliqué

7th c.
Gold, inlays of stone and glass, forging, casting
Vetren village, Silistra region
NAIM, Inv. N 3274
L. 3,56 cm; W. 2,93 cm; weight 34,65 g
Adornment of complex composition, containing 46 soldered golden details. Rectangular, rounded at one of the ends. The base is a plaque within a frame of a profiled band. Three attachment tabs are soldered to the inner side of the plaque. Along the periphery of the base 16 golden pearls shape a border. A granulated wire divides the pearls from one another and also frames the inlay settings.
Мавродинов 1959, 81; Vaklinova 1981, 34-35; Атанасов, Йорданов 1984, 19, Pl. 2.2; Tóth, Hórvath 1992, 110, Abb. 49; Щерева et al. 1995, 38-39, N 101; Рашев 2000, 74; Станилов 2006, 70-84
GG

41. Belt appliques set (known as the Second belt set from Madara)

7th c.
Madara, Grave N 5, Tumulus III, secondary grave
The set contains 18 mountings for a belt.

41.1. Накрайник

Злато, грануляция, филигран, коване, припояване
р-ри 3,7 x 1,9 x 0,12 cm, тегло 5,50 г
НАИМ, инв. № 2777

Ламарина с правоъгълна основа и заоблен край, към която е припоена странично профилирана лента. Централното поле е орнаментирано с триъгълници и ромбове от гранулки, оградени с бордюри от последователно поставени рамки гладък и двоен филигранен тел (плетеница) и едри перли по периферията.

41.2-5. Малки ремъчни накрайници

Злато, сребро, златно-сребърна сплав, грануляция, коване, припояване

НАИМ, инв. № 2778 – 4 бр., общо тегло 10,10 г

2,6 x 1,33 x 0,3 cm, тегло 2,60 г

2,6 x 1,32 x 0,16 cm, тегло 2,70 г

2,6 x 1,3 x 0,2 cm, тегло 2,45 г

2,6 x 1,32 x 0,2 cm; тегло 2,35 г

Идентични на гореописаните форма и орнамент. Липсва единствено филигранният кант. Разликата е в размерите. На късата права стена имат отвори за закрепване чрез нит. На обратната страна на единия от накрайниците – следи от налепи.

41.6-8. Апликации с елипсовидна форма

Злато, медна сплав, грануляция, инкрустация на стъкло, припояване

2,3 x 2 x 0,3 cm, тегло 4,45 г

2,41 x 2 x 0,5 cm, тегло 5,10 г

2,3 x 2 x 0,3 cm; тегло 3,85 г (3 бр.)

НАИМ, инв. № 2779, общо тегло 5,18 г

Върху ламаринена основа е монтирано гнездо за инкрустация, с три последователни бордюра с гранули – едри, средни и дребни. Между гранулите има двоен филигранен кант. Закрепването е чрез нитове. Кабошоните са с тъмновиолетов цвят.

41.9-18. Апликации с кръгла форма

Злато, меден окис, грануляция, инкрустация на стъкло, припояване

диам. 1-1,1 cm; тегло 1,20-1,5 г, общо тегло 12,5 г (9 бр.)

НАИМ, инв. № 2780

Върху кръгла основа е монтирано гнездо за вграждане на стъкло, оброчено от перлен бордюр. Нитове за закрепване към ремъка. Кабошоните за вграждане са разноцветни – със син, зелен, кафяв и тъмновиолетов цвят.

Миков 1934, 429-438; Мавродинов 1936, 223-226; Димитров 1940, 181-192; Мавродинов 1943, 188-192; Ваклинов 1976, 125-131; Ваклинов 1977, 144; Fiedler 1989, 143-144; Fiedler 1997, 125-140; Станилов 2006, 34-70; Рашев 2000, 71-72; Даскалов 2015, 82-83

ПГ

41.1. Belt strap end

Gold, granulation, filigree, forging, soldering

3,7 x 1,9 x 0,12 cm; weight 5,50 g

NAIM, Inv. N 2777

Gold sheet of a rectangular base and rounded end, with a side profiled band soldered to it. The central field is decorated with triangles and rhombs made of granules and encircled by borders of alternating frames of flat and double filigree wire (tracery) and large pearls along the periphery.

41.2-5. Small strap ends

Gold, silver, gold-silver alloy, granulation, forging, soldering

NAIM, Inv. NN 2778 – 4 pieces, total weight 10,10 g

2,6 x 1,33 x 0,3 cm; weight 2,60 g; 2,6 x 1,32 x 0,16 cm; weight 2,70 g;

2,6 x 1,3 x 0,2 cm; weight 2,45 g; 2,6 x 1,32 x 0,2 cm; weight 2,35 g

Shape and pattern identical to the ones described above. Only the filigree edging is missing. The difference is in terms of size. The short straight sides display holes for rivet attachment. On the back side of one of the pieces – traces of coating.

41.6-8. Oval appliqués

Gold, copper alloy, granulation, inlay of glass, soldering

2,3 x 2 x 0,3 cm; weight 4,45 g;

2,41 x 2 x 0,5 cm; weight 5,10 g;

2,3 x 2 x 0,3 cm; weight 3,85 g (3 pieces)

NAIM, Inv. N 2779, total weight 5,18 g

Setting for inlay is installed on a gold sheet base, with three successive borders of granules – large, medium and small. A double filigree edging is running between the granules. The attachment is by rivets. The cabochons are dark violet in colour.

41.9-18. Appliqués of round shape

Gold, copper oxide, granulation, inlay of glass, soldering

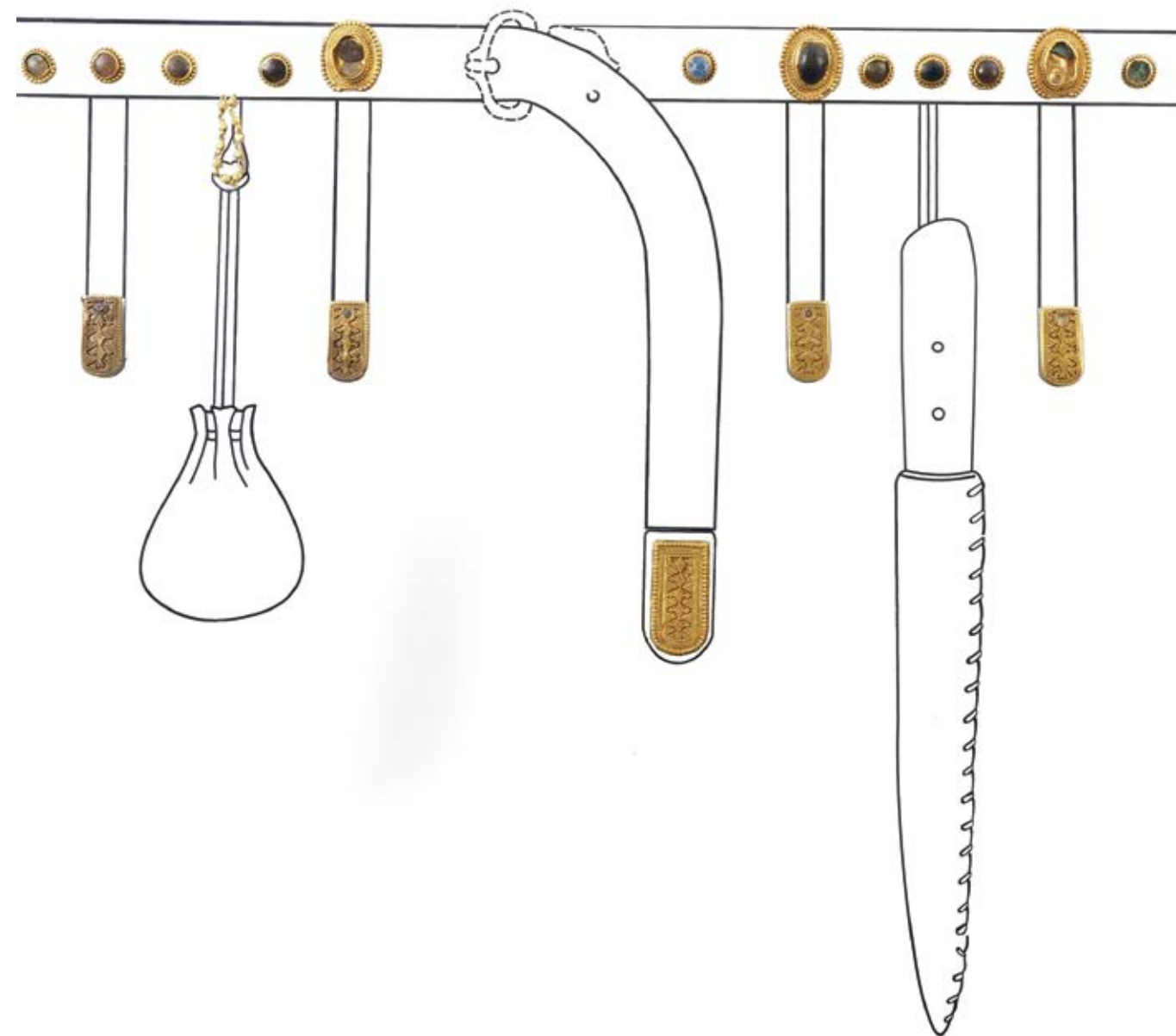
D. 1-1,1 cm; weight 1,20-1,5 g; total weight 12,5 g (9 pieces)

NAIM, Inv. N 2780

Setting for glass inlay framed by a pearl border, is mounted on a round base. The cabochons vary in colour – blue, green, brown and dark violet.

Миков 1934, 429-438; Мавродинов 1936, 223-226; Димитров 1940, 181-192; Мавродинов 1943, 188-192; Fiedler 1989, 143-144; Fiedler 1997, 125-140; Станилов 2006, 34-70; Рашев 2000, 71-72; Даскалов 2015, 82-83

GG

42. Комплект накити за колан (т.нар. Първи коланен накит от Мадара)

IX в.

Злато, стъклена паста, псевдогрануляция, филигран
Мадара, в гроб с ориентация З-И, открит в близост до комплекс от сгради.

Комплект от 12 украси за колан.

42.1. Тока

Злато, стъклена паста, псевдогрануляция, филигран
4 x 2,2 x 0,45 cm, тегло 10,65 г

НАИМ, инв. № 2427

Петоъгълна плочка, свързана шарнирно с овална рама, с профилиран език с арковидно сечение. Плочката е оградена от два реда гранулирана тел, между които има двоен филигран. В централното поле, от плоска лента, монтирана върху основата е изобразен равнораменен разцъфнал кръст. Гнездата, оформени от лентата, са запълнени от стъклена паста с розов и зелен цвят. Закрепване с петлици на обратната страна.

42.2. Накрайник

Злато, стъклена паста, псевдогрануляция, филигран
4,3 x 2,1 x 0,4 cm, тегло 12,50 г

НАИМ, инв. № 2428

Петоъгълна плочката и завършек, оформен като три копиевидни листа с отвори за нит. Украсата на плочката е двустранна, идентична на тока.

42. Belt appliqués set (known as the First belt set from Madara)

9th c.

Gold, glass paste, pseudo-granulation, filigree
Madara, in a grave oriented west-east, found near a complex of buildings.

The set contains 12 mountings

42.1. Belt buckle

Gold, glass paste, pseudo-granulation, filigree
4 x 2,2 x 0,45 cm; weight 10,65 g

НАИМ, инв. N 2827

Pentagonal plaque attached through a hinge to an oval frame, with a profiled tongue of an arch-like cross-section. The plaque is framed by two rows of granulated wire and double filigree between them. The central field made of a flat band mounted over the base displays a Greek cross with blossoming arms. The nests shaped by the band are filled with pink and green glass paste. Attachment by tabs on the back side.

42.2. Belt strap end

Gold, glass paste, pseudo-granulation, filigree
4,3 x 2,1 x 0,4 cm; weight 12,50 g

НАИМ, инв. N 2828

Pentagonal plaque terminating in three spear-like leaves with rivet holes. The decoration of the plaque is on both sides and is identical to the belt buckle.

42.3-4. Апликации, 2 бр.

Злато, стъклена паста, псевдогрануляция
диам. 2,1 cm; дълж. 3,3-3,4 cm; деб. 0,2 cm; тегло 1 – 3,85 г;
тегло 2 – 5,30 г

НАИМ, инв. № 2429

Кръгла ламаринена основа с бордюро от двойна, гранулирана тел и украсата е идентична на тока и накрайника. Свързани са посредством шарнир с халкичка за окачване.

42.5-11. Висулки, 7 бр.

Злато, стъклена паста, коване, отливане, псевдогрануляция
диам. 1,5-1,6 cm; дълж. 2,2 cm; деб. 0,6-0,8 cm; тегло 1,25-1,75 г;
общо тегло 10,90 г

НАИМ, инв. № 2431

Кръгла, леко приплесната форма, с бордюро от двойна гранулирана тел. Свързани са посредством шарнир с халкичка, на която са били окачвани. Двете по-големи са украсени подобно на тока и накрайника със стъклена паста и снабдени с по два петлика на гърба.

42.12. Гайка

Злато, отливане
2,9 x 1,4 x 0,3 cm; тегло 4,70 г

НАИМ, инв. № 2430

Рамка от обла тел с овална форма.

Мавродинов 1936; Mavrodinov 1943; Миятев 1926-27, 14-26;
Мавродинов 1959, 80; Станилов 2006, 208-226

ГГ

42.3-4. Appliqués, 2 pieces

Gold, glass paste, pseudo-granulation
D. 2,1 cm; L. with the hoop 3,3-3,4 cm; T. 0,2 cm; weight 3,85; 5,30 g

НАИМ, инв. N 2829

Round gold sheet base with a border of double granulated wire. The decoration is identical to the one on the buckle and belt end. Attached through a hinge to a hoop for hanging

42.5-11. Pendants, 7 pieces

Gold, glass paste, forging, casting, pseudo-granulation
D. 1,5-1,6 cm; L. with the hoop 2,2 cm; T. 0,6-0,8 cm; weight 1,25-1,75 g; total weight 10,90 g

НАИМ, инв. N 2831

Round, slightly flattened shape with a border of double granulated wire. Attached through a hinge to a hoop for hanging. The two larger pendants are decorated in a way similar to the belt buckle and the belt end: with glass paste and with two tabs on the back each.

42.12. Belt loop

Gold, casting
2,9x1,4 x0,3 cm; weight 4,70 g

НАИМ, инв. N 2830

Frame made of round wire, oval in shape.

Мавродинов 1936; Mavrodinov 1943; Миятев 1926-27, 14-26;
Мавродинов 1959, 80; Станилов 2006, 208-226
ГГ

43. Чаша на Сивин, велик жупан на България

Средата на IX в.

Сребро, коване, врязване

вис. 5,2, диам.устие 9,2 см, диам.дъно 5,2 см, тегло 131 г.

Велики Преслав, гроб на територията на Външния град
НАИМ, инв. № 4881

Чаша с конична форма, ниско пръстеновидно краче и малка дръжка. Изработена е от сребърна лента, с припояване. Кованият орнамент е нанесен върху чашата в три пояса, изпълнени с различни по украса растителни фризове, състоящи се от стилизирани палмети и повлечи.

На дъното на чашата е гравирани 6-редов надпис на гръцки език, който гласи:

Κ(ύρι)ε, βο'ήθη. Σηβην ζουπανος μέγας ής Βουργαρήαν.
ⲀⲚⲨⲞⲨⲞ ⲀⲚⲔⲞⲨⲞ | † ⲀⲚⲨⲞⲨⲞ | Ⲁ Ⲥ ⲒⲚⲞⲨⲞ ⲒⲚⲞⲨⲞ ⲀⲚ |
ⲀⲚⲨⲞⲨⲞⲒⲚⲞ

Κ(ύρι)ε, βο'ήθη. Σηβην ζουπανος μέγας ής Βουργαρήαν.

(Господи помагай. † Сивин велик жупан в България).

Тотев 1964, 5-15; Тотев 1966, 31-37; Станилов 1994, 87; Михайлов 1996, 87-91

ГГ

43. Cup of Sivin, Great Zhupan of Bulgaria

Mid-9th c.

Silver, forging, engraving, soldering

H. 5,2 cm; D. mouth 9,2 cm; D. bottom 5,2 cm; weight 131 g

Veliki Preslav, grave in the territory of the Outer town
NAIM, Inv. N 4881

Conical cup, with a short ring-like base and a small handle. Made of a silver band, through soldering. The forged ornament is arranged on the surface in three rows of different floral patterns composed of stylized palmettes and scrolls.

On the bottom of the cup a 6-line Greek inscription is engraved:

ⲀⲚⲨⲞⲨⲞ ⲀⲚⲔⲞⲨⲞ | † ⲀⲚⲨⲞⲨⲞ | Ⲁ Ⲥ ⲒⲚⲞⲨⲞ ⲒⲚⲞⲨⲞ ⲀⲚ |
ⲀⲚⲨⲞⲨⲞⲒⲚⲞ

Κ(ύρι)ε, βο'ήθη. Σηβην ζουπανος μέγας ής Βουργαρήαν.

Lord aid. † Sivin Great Zhupan in Bulgaria

Totев 1964, 5-15; Тотев 1966, 31-37; Станилов 1994, 87; Михайлов 1996, 87-91

GG

44. Пръстен

Среда – втора половина на VIII в.
Злато, 23 карата
диам. 2,17-2,23 см; тегло 11,20 г.
с. Мътница, обл. Шумен
НАИМ, инв. № 2935

Масивно кръжило, разширяващо се в горната част, с полукръгло сечение. Върху кръжилото във висок релеф е изпълнена композиция от растителни мотиви – ластари и волути около централно разположената четирилистна розета. По кръжилото, ритмично повтарящ се, е изобразен мотивът „привързана палмета“.

Mavrodinov 1943,86-87; Станилов 1992, 233-242; Станилов 2006, 190-196.

ГГ

44. Ring

Mid – second half of the 8th c.
23 carat gold
D. 2,17 – 2,23 cm; weight 11,20 g
Matnitsa village, Shumen district
NAIM, Inv. N 2935

Solid ring widening at its upper part, semicircular in section. A composition of floral patterns is engraved in high relief on the ring – tendrils and volutes, around a four-leaf rosette in the centre. Along the hoop – “bound palmette” motif is repeating rhythmically.

Mavrodinov 1943, 86-87; Станилов 1992, 233-282; Станилов 2006, 190-196

GG

45. Пръстен с руна

VIII–IX в.
Злато, 18 карата
с. Ивановци, обл. Видин
НАИМ, инв. № 3326
диам. 2,5 см, тегло 16,2 г

Масивен пръстен с елипсовидна плочка и лентовидна халка с отворени краища. Върху плочката е гравирани знак.

Станчев, Иванов 1958, 102-103, обр. 28; Рашев 1997, 180-185; Станилов 2006, 216-218, обр. 17; Рашев 2008, 166-167, т. LXXXII.

ГГ

45. Ring with a rune

8th – 9th c.
18 carat gold
Ivanovtsi village, Vidin district
NAIM, Inv. N 3326
D. 2,5 cm; weight 16,2 g

Solid ring with an oval bezel and a band-like open hoop. A sign is engraved on the bezel.

Станчев, Иванов 1958, 102-103, fig. 28; Рашев 1997, 180-185; Станилов 2006, 216-218, fig. 17; Рашев 2008, 166-167, Pl. LXXXII

GG

46. Гр. Шумен, кв. Дивдядово, комплекс от гроб 2/1987 г.

VII – VIII в.

46.1. Обеца

Злато, отливане
диам. 2,6 x 2,2; тегло 3,11 г.
РИМ Шумен, инв. № СА 21008

Горната половина на кръжилото е изработено от обла тел, а долната е с ромбовидно сечение с две маншончета в краищата, обрменени с гранулирана тел. Припоената гроздовидна висулка се състои от пирамидално разположени гранули от двете страни на кръжилото. В отлично състояние.

46. Shumen town, Divdyadovo site, grave goods from grave 2/ 1987

7th – 8th c.

46.1. Earring

Gold, casting
D. 2,6 x 2,2 cm; weight 3,11 g
RMH Shumen, Inv. N CA 21008

The upper part of the hoop is made of round wire, and the lower part is of a lozenge cross-section with two muffs at the ends, lined with granulated wire. A cluster-like pendant is soldered, composed of granules arranged like pyramids at both sides of the hoop. In excellent condition.

46.2-3. Наушници, чифт

Злато, отливане, щамповане, грануляция
СА 21009: вис. 5,2 см, диам. 3,4 x 3,1 см, тегло 6,70 г.
СА 21010: вис. 5,5 см, диам. 3,4 x 3,2 см, тегло 6,26 г.
РИМ Шумен, инв. № СА 21009, 21010

Кръжило с лунница, с куха конусовидна висулка в долния ъ край. В горната част кръжилото е от обла златна тел. Долната е от тънка златна пластинка с луновидна форма и маншони с пръстени от гранули в краищата, по средата има за връх перла. Луницата и висулката са кантирани в центъра и периферията от двойни бордюри с гранули, а полетата са запълнени с триъгълници от гранули в огледална композиция.

46.4-8. Мъниста (5 бр.)

Злато, щамповане и запояване
диам. 0,7 см, дълж. 1,1 см, тегло бр. ≈ 0,70 г; общо тегло: 3,54 г.
РИМ Шумен, инв. № СА 21011

Част от огърлица. Еднакви по форма и размери. Куха цилиндрична форма, в сечение наподобява трилистна детелина, с отвори за нанизване по дължина.

46.9. Пандантив (част от огърлица)

Сребро, щамповане, спояване
вис. 3,4; шир. страни 2,4 x 2,4 см, тегло 8,32 г.
РИМ Шумен, инв. № СА 21012

Част от огърлица. Куха бипирамидална висулка, с шнур от грануляция в основата на ухото за окачване. Реставрирана.

Балабанов, Атанасов 2007, 152, обр. 3: 2-4; Иванова, Андреева, Рехо 2016, 144, кат. № 134,135.

ТТ

46.2-3. A pair of temple pendants

Gold, casting and stamping, granulation
CA 21009: H. 5,2 cm; D. 3,4 x 3,1 cm; weight 6,70 g
CA 21010: H. 5,5 cm; D. 3,4 x 3,2 cm; weight 6,26 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 21009, 21010

Hoop with a lunula terminating in a hollow cone-like pendant. The upper part of the hoop is made of a round golden wire. The lower part is made from a thin golden lamella shaped as a lunula and muffs with rings of granules at the ends, in the centre – a pearl. The lunula and the pendant are framed in the centre and along the periphery with double borders of granules, and the fields are filled with triangles of granules in a mirror composition.

46.4-8. Beads, 5 pieces

Gold, stamping, soldering
D. 0,7 cm; L. 1,1 cm; weight of each piece about 0,70 g; total weight 3,54 g

RMH Shumen, Inv. NN CA 21011

Part of a necklace. Beads identical in shape and size. A hollow cylindrical shape with a three-leaf clover cross-section, with longitudinal holes for a string.

46.9. Pendant (part of a necklace)

Silver, stamping, soldering
H. 3,4 cm; W. sides 2,4 x 2,4 cm; weight 8,32 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 21012

Element of a necklace. Hollow bi-pyramidal pendant with a lacing of granulation at the base of the hoop for hanging. Restored.

Балабанов, Атанасов 2007, 152, fig. 3: 2-4; Иванова, Андреева, Рехо 2016, 144, Cat. NN 134, 135

ТТ

Гробни комплекси от групата „Врап-Велино“

47. Гр. Шумен, кв. Дивдядово, комплекс от гроб 3/ 2004 г.
Край на VII – начало на VIII в.

Сребърни обкови за колан

47.1. Тока с подвижна плочка

Сребърна сплав, с останки от кожен ремък
Плочка 4,1 x 2,6 см; рамка 3,95 x 3,3 см; тегло 46,36 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25437

Рамка с трапецовидна форма; профилирано езиче с вертикален букел при върха. Плочката е от двойно огъната пластина с конкавни дълги страни. Закрепването е с четири нита с полусферични глави.

47.2-5. Апликации с халки – „носачи“ (4 бр.)

Сребърна сплав
плочка 2,6/2,7 x 1,4 см; диам. 2,3/2,35 см; тегло 12,9; 12,52; 12,56; 13,9 г.

РИМ Шумен, инв. №№ СА 25442, СА 25443, СА 25444, СА 25445
Правоъгълна форма с конкавни дълги страни. Изработени от двойно огъната пластина, с оформено ухо за халката. Закрепване с по два нита с полусферични глави.

47.6. Правоъгълна апликация

Сребърна сплав
Дълж. 3,6 см; шир. 2,55 см; тегло 9,34 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25439
Правоъгълна плочка, съставена от лицева и задна пластини, нитовани.

47.7. Правоъгълна апликация с прорези

Сребърна сплав
дълж. 3,25 см; шир. 2,4 см; тегло 5,82 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25440
Правоъгълна форма. В средата – пет прореза. Закрепване чрез четири нита с полусферични глави.

47.8-12. Малки правоъгълни апликации (5 бр.)

Сребърна сплав
вис. 2,5 см; шир. 1,2 см; тегло 3,14/ 2,94/ 2,94/ 2,98/ 2,24 г
РИМ Шумен, инв. №№ СА 25447, СА 25448, СА 25449, СА 25450, СА 25451

47.13-14. Ремъчен накрайник и гайка

Сребърна сплав, украсата дообработена чрез врязване, позлата с живачна амалга
Накрайник: дълж. 12,1 см; шир. 2,8 см; тегло 99,22 г
Гайка: дълж. 3,2 см; шир. 2,6 см; вис. 1,15 см; тегло 27,12 г
РИМ Шумен, инв. №№ СА 254531; СА 254532
Накрайникът е открит *in situ* втъкнат до средата в гайката.
Накрайник: Езиковидна форма, касетъчен. Украса в плосък релеф – виещ се ластар оформя четири кръгови палметни мотива. Закрепване е чрез два нита при равната основа.
Гайка: Правоъгълна форма. Закрепван е чрез четири нита, монтирани през задната пластина. Украса в плосък релеф – S-овиден палметен мотив.

Grave complexes of Vrap-Velino group

47. Shumen town, Divdyadovo site, grave goods from grave 3/ 2004

Late 7th – early 8th c.

Silver mountings for a belt

47.1. Belt buckle with a movable plaque

Silver alloy, remains of a leather strap
Plaque 4,1 x 2,6 cm; frame 3,95 x 3,3 cm; weight 46,36 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25437
Trapezoid frame; a profiled tongue with a vertical knob at the tip. The plaque is made of a double bent lamella with concave long sides. Attachment by four rivets with hemispherical heads.

47.2-5. Appliqués with hoops – “hangers”, 4 pieces

Silver alloy
Plaque 2,6/ 2,7 x 1,4 cm; D. 2,3/ 2,35 cm; weight 12,9/ 12,52/ 12,56/ 13,9 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25442, CA 25443, CA 25444, CA 25445
Rectangular shape with concave long sides. Made of double bent lamella with a tab. Attachment by two rivets with hemispherical heads.

47.6. Rectangular appliqué

Silver alloy
L. 3,6 cm; W. 2,55 cm; weight 9,34 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25439
Rectangular plaque composed of face and back lamellae, fixed by rivets.

47.7. Rectangular appliqué with slots

Silver alloy
L. 3,25 cm; W. 2,4 cm; weight 5,82 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25440
Rectangular shape. In the centre – five slots. Attachment by four rivets with hemispherical heads.

47.8-12. Small rectangular appliqués, 5 pieces

Silver alloy
H. 2,5 cm; W. 1,2 cm; weight 3,14/ 2,94/ 2,94/ 2,98/ 2,28 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25447, CA 25448, CA 25449, CA 25450, CA 25451

47.13-14. Belt strap end and a loop

Silver alloy, the decoration accomplished by engraving, gold plated with mercury amalgam
Strap end: L. 12,1 cm; W. 2,8 cm; weight 99,22 g
Loop: L. 3,2 cm; W. 2,6 cm; H. 1,15 cm; weight 27,12 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 254531, CA 254532
The strap end was found *in situ* inserted to the middle into the loop.
Strap end: Tongue-like shape, coffered. Decoration in flat relief – a weaving tendril shapes four round palmette patterns. Attachment by two rivets at the flat base.
Loop: rectangular shape. Attachment by four rivets installed through the back lamella. Decoration in low relief – S-like palmette pattern.

Бронзови коланни украси

47.15. Тока с подвижна плочка

Медна сплав, с останки от кожения ремък

Плочка 4,1 x 2,5 см; рамка 3,75 x 2,8 см; тегло 25,56 г

РИМ Шумен, инв. № СА 25438

Рамка с трапецовидна форма и профилирано езиче с вертикален шип при върха. Правоъгълна плочка от двойно огъната пластина. Закрепването е с четири нита.

47.16. Правоъгълна апликация

Медна сплав

дълж. 2,4 см; шир. 2,6 см; тегло 5,94 г

РИМ Шумен, инв. № СА 25441

Двойна квадратна плочка с лицева и задна пластини, свързани чрез нитове. Реставрирана от няколко фрагмента.

47.17. Апликация – „носач“

Медна сплав

Лицева плочка 1,45 x 1,7 см; диам. халка 2,1 см; тегло 5,42 г

Гр. Шумен, кв. Дивдядово, некропол.

РИМ Шумен, инв. № СА 25446

Елипсовидна форма. Изработена от двойно огъната пластина с ухо за халката. Закрепване с нит.

47.18. Ремъчен накрайник

Медна сплав, с останки от кожен ремък

вис. 3,3 см; шир. 1,7 см; тегло 10,36 г

РИМ Шумен, инв. № СА 25452

Тесен успоредник с долепени три сферични тела. Съставен от две части, съединени с нитове.

Bronze belt mountings

47.15. Belt buckle with a movable plaque

Copper alloy, remains of a leather strap

Plaque: 4,1 x 2,5 cm; frame 3,75 x 2,8 cm; weight 25,56 g

RMH Shumen, Inv. N CA 25438

Trapezoid frame; a profiled tongue with a vertical knob at the tip. Rectangular plaque made of double bended lamella. Attachment by four rivets.

47.16. Rectangular appliqué

Copper alloy

L. 2,4 cm; W. 2,6 cm; weight 5,94 g

RMH Shumen, Inv. N CA 25441

Double square plaque with face and back lamellae connected by rivets. Restored out of several fragments.

47.17. Appliqué – “hanger”

Copper alloy

Face plaque 1,45 x 1,7 cm; D. loop 2,1 cm; weight 5,42 g

Shumen town, Divdyadovo site, necropolis

RMH Shumen, Inv. N CA 25446

Oval shape made of double bended lamella with a tab for the hoop. Attachment by a rivet.

47.18. Belt strap end

Copper alloy, remains of a leather strap

H. 3,3 cm; W. 1,7 cm; weight 10,36 g

RMH Shumen, Inv. N CA 25452

Narrow parallelogram with three spherical pieces attached to it. Composed of two parts fixed to each other by rivets.

47.19. Бойна брадва

Желязо, кована; с останки от дървена дръжка във втулката

дълж. 18,6 см; шир. 4,4 см; диам. втулка 2,1 см

РИМ Шумен, инв. № СА 25456

Острие с тясна трапецовидна форма, с квадратно сечение в малката основа. Тилната част е къса, с квадратно сечение. Втулката е частично запазена. Силно корозирала.

47.20. Нож

Желязо, останки от дървена кания по острието.

дълж. 12,1 см; шир. 1,5 см

РИМ Шумен, инв. № СА 25457

Тясно и дълго острие с ромбовидно сечение. Дръжката липсва. Силно корозирал, възстановен от няколко фрагмента.

47.21. Апликация от дръжката или канията на ножа (?)

Медна сплав, щамповане.

диам. 1,2 см; вис. 0,6 см

РИМ Шумен, инв. № СА 25461

Изпъкнала петолистна розета, изработена от тънка пластинка. В средата има кръгъл отвор (вероятно от гвоздейче за прикрепване).

47.19. Battle axe

Iron, hammered, remains of a wooden haft into the shoulder

L. 18,6 cm; W. 4,4 cm; D. shoulder 2,1 cm

RMH Shumen, Inv. N CA 25456

Blade in the shape of a narrow trapeze of a square cross-section at the heel. The head is short and square in section. The shoulder is partially preserved. Heavily corroded.

47.20. Knife

Iron, remains of a wooden scabbard along the blade

L. 12,1 cm; W. 1,5 cm

RMH Shumen, Inv. N CA 25457

Long and narrow blade of a rhomboid cross-section. The haft is missing. Heavily corroded. Restored out of several fragments.

47.21. Appliqué from the handle or the scabbard of the knife (?)

Copper alloy, stamping

D. 1,2 cm; H. 0,6 cm

RMH Shumen, Inv. N CA 25461

Convex five-petal rosette made of a thin lamella. In the centre – a round hole (probably from a small attachment nail).

47.22. Сърп

Желязо, кован, запазени останки от дървена ръкохватка.
дълж. 39 см; шир._{макс} 2,5 см
РИМ Шумен, инв. № СА 25455
Дъговидно извита работна част със заострена вътрешна дъга; права дръжка. Открит фрагментиран. Силно корозирал.

47.23. Обкови и дръжка от дървено ведро

Медна сплав, ковани
шир._{обръчи} 2,4 см; деб._{обръчи} 0,1 см; дълж._{дръжка} 10,1 см;
РИМ Шумен, инв. № СА 25454
Фрагменти от три обръча, украсени с релефен орнамент (редици от точки). Дръжка с щамповани орнаменти „птиче око“. Запазеният край завършва със стилизирана змийска глава. Пластините за закрепване са с форма на „двойна кука“.

47.24. Амфоровиден съд

Глина, фино пречистена, с огладена повърхност
вис. 22 см; диам._у 5,2 см; диам._{макс} 22,5 см; диам._{дно} 8,7 см;
РИМ Шумен, инв. № СА 25460
Охрово-червен цвят на глината. Изработена на бавно колело от пречистена глина. Под най-широката част – две врязани хоризонтални линии.

47.22. Sickle

Iron, hammering, remains of a wooden handle
L. 39 cm; W. _{max} 2,5 cm
RMH Shumen, Inv. N CA 25455
Curved functional sector with a sharpened inner curve; straight handle. Found in fragments. Heavily corroded.

47.23. Fittings and a handle of a wooden bucket

Copper alloy, hammered
W. _{hoops} 2,4 cm; T. _{hoops} 0,1 cm; L. _{handle} 10,1 cm
RMH Shumen, Inv. N CA 25454
Fragments of three hoops decorated with an embossed pattern (rows of dots). Handle with stamped bird's eye pattern. The surviving end terminates in a stylized serpent's head. Double-hook shape of the attachment plates.

47.24. Amphora-like vessel

Well purified clay, smooth surface
H. 22 cm; D. _{mouth} 5,2 cm; D. _{max} 22,5 cm; D. _{bottom} 8,7 cm
RMH Shumen, Inv. N CA 25460
Ocher-reddish colour of the clay. Shaped on a slow wheel. Two incised horizontal lines below the widest part of the body.

47.25. Половин фолис на император Анастасий I (490 – 512). Амулет?

Бронз
Диам. 19/20 мм; тегло 4,74 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25459
Отсечен в Константинопол (507 – 512 г.). Силно обезличен.

47.26. Прешлен за вретено

Варовик
диам. 3,5 см
РИМ – Шумен, инв. № СА 25458
Биконична форма. Кръгъл отвор през цялата ширина.
Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007, 58-64, обр 1-3; Atanasov, Venelinova, Stoychev 2008, 70-74, 76, Fig. 7-13, Fig. 16.
ПА

47.25. Half a follis of Emperor Anastasius I (490-512). Amulet (?)

Bronze
D. 19/ 20 mm; weight 4,74 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25459
Minted in Constantinople (507-512). Heavily worn out.

47.26. Spindle whorl

Limestone
D. 3,5 cm
RMH Shumen, Inv. N CA 25458
Bi-conical shape. Round hole through the whole body.
Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007, 58-64, figs. 1-3; Atanasov, Venelinova, Stoychev 2008, 70-74, 76, Fig. 7-13, 16
ПА

48. Кабиюк, обл. Шумен, Могила 4, Гроб 1/ 2005 г.
Край на VII – начало на VIII в.

48. Kabiyyuk, Shumen district, Tumulus 4, Grave 1/ 2005
Late 7th – early 8th c.

Колан I

48.1. Тока с подвижна плочка

Сребърно-медна сплав, с останки от кожен ремък, лята и кована.

обща дълж. 7 см; тегло 28,3 г

РИМ Шумен, инв. № СА 25513

Трапецовидна рамка; езиче с профилиран надлъжен ръб. Правоъгълна плочка от двойно огъната пластина. Закрепване чрез четири нита.

48.2-4. Апликации – крепители за отвори (3 бр.)

Сребърно-медна сплав, останки от кожен ремък при две от апликациите, лети.

дълж. 2,5 см; шир. 2,03 см; тегло 2,48/ 2,06/ 2,88 г

РИМ Шумен, инв. №№ СА 25489, СА 25490, СА 25491

Форма на подкова с три симетрични издатъци с прави ъгли. Закрепването е чрез три нита.

Belt I

48.1. Belt buckle with a movable plaque

Silver-copper alloy, remains of a leather strap, casting and forging
L. total 7 cm; weight 28,3 g

RMH Shumen, Inv. N CA 25513

Trapezoidal frame, a tongue with a profiled longitudinal edge. A rectangular plaque made of double bent lamella. Attachment by four rivets.

48.2-4. Appliqués-grommets, 3 pieces

Silver-copper alloy, remains of a leather strap on two of the appliqué, casting

L. 2,5 cm; W. 2,03 cm; weight 2,48/ 2,06/ 2,88 g

RMH Shumen, Inv. NN CA 25489, CA 25490, CA 25491

Horseshoe- shape with three symmetrical knobs with right angles. Attachment by three rivets.

48.5. Апликация с кръстовиден прорез

Сребърно-медна сплав: Ag 93,35%; Cu 4,60%; Pb 1,86%

дълж. 3,4 см; шир. 2,4 см; тегло 4,76 г

РИМ Шумен, инв. № СА 25495

Правоъгълна пластина. В средата – прорез с форма на „андре-евски кръст“. Закрепването е чрез четири нита.

48.5. Appliqué with a cross-shaped slot

Silver-copper alloy: Ag 93,35%; Cu 4,60%; Pb 1,86%

L. 3,4 cm; W. 2,4 cm; weight 4,76 g

RMH Shumen, Inv. N CA 25495

Rectangular plate. In the middle – a slot in the shape of Saint Andrew's Cross. Attachment by four rivets.

48.6. Апликация

Отлята от сребърно-медна сплав: Ag 58,51%; Cu 38,98%; Sn 0,70%; Pb 1,56%; Zn 0,13%; украсата дообработена; пластини за

нитоване от медна сплав; с останки от кожен ремък

диам. 2,8 x 2,9 см; тегло 7,9 г

РИМ Шумен, инв. № СА 25492

Капковидна форма. Украса в плосък релеф – кръгов мотив „усукано въже“ с кръгчета с центрирана точка. Гърбът е с нисък борд и два нита за прикрепване.

48.6. Appliqué

Cast in silver-copper alloy: Ag 58,51%; Cu 38,98%; Sn 0,70%; Pb 1,56%; Zn 0,13%. Decoration further processed; riveting lamellae of copper alloy; remains of a leather strap

D. 2,8 x 2,9 cm; weight 7,9 g

RMH Shumen, Inv. N CA 25492

Drop-shaped. Decoration in flat relief – round twisted rope pattern with circled dots. The back side has a low border and two attachment rivets.

48.7. Ремъчен накрайник

Сребърно-медна сплав, с останки от кожен ремък
дълж. с планките 1,2 см; шир. 2,75 см; тегло 3,72 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25493
Плоска гайка, затворена от едната страна с пластинка. През две двойки припоени планки са прекарани два нита за закрепване.

Колан II

48. 8. Тока с подвижна плочка

Сребърно-медна сплав: Ag 93,46%; Cu 3,60%; Sn 0,57%; Pb 0,62%; Au 1,75%; с останки от кожен ремък.
обща дълж. 6,2 см; рамка 3 x 2,8 x 2,6 см; тегло 20,44 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25483
Трапецовидна рамка; езиче с профилиран връх, напомнящ глава на животно. Правоъгълна плочка от двойно огъната пластина. Закрепването е чрез три нита.

48.9-10. Ремъчен накрайник и апликация с гайка

Накрайник: отлят от сребърно-медна сплав – корпус Ag 62,28%; Cu 35,52%; Sn 0,70%; украсата дообработена; с останки от кожен ремък.
дълж. 4,9 см; шир. при върха 1,72 см; тегло 8,52 г.
Апликация: сребърно-медна сплав – Ag 74,01%; Cu 25,27%; Pb 6,4%; Дълж. 3,5 см; шир. 2,1 см; деб. 0,1 см; тегло 4,9 г
РИМ Шумен, инв. №№ СА 25484/ 1 ; СА 25484/ 2
Накрайникът е открит *in situ* втъкнат до средата в гайката на апликацията.
Накрайник: Издължена правоъгълна форма, единият край е заоблен. Украса в плосък релеф – „двойка усукани въжета“ с кръгчета с центрирана точка; при равната основа – две дупчици за нитове.
Апликация: Правоъгълна форма. В средата – гайка с плоско сечение, прекарана през правоъгълен прорез. Прикрепване чрез четири нита.

48.11-12. Апликация – „витло“ и апликация с правоъгълен прорез

„Витло“: отлята от сребърно-медна сплав – корпус Ag 65,93%; Cu 32,48%; Sn 0,76%; Pb 0,49%; украсата дообработена чрез връзване; с останки от кожен ремък
дълж. 6 см; шир. 1,6 см; деб. 0,12 см; тегло 8,74 г
Апликация с прорез: сребърно-медна сплав, пластини за нитоване от медна сплав, с останки от кожен ремък
дълж. 3,3 см; шир. 2 см; деб. 0,1 см; тегло 4,02 г
РИМ Шумен, инв. №№ СА 25486/ 1; СА 25486/ 2
Двете апликации открити *in situ* слепени една за друга – „витлото“ надлъжно и с гръб към правоъгълната апликация.
„Витло“: Издължена осмоъгълна форма. Украса в плосък релеф – „двойка усукани въжета“ с кръгчета с центрирана точка, разделени от ромбовиден орнамент. В средата на гръба – припоен нит за закрепване. Апликацията е към ремъка на колана или портупеен ремък за оръжие.
Апликация с прорез: Правоъгълна форма, с правоъгълен прорез в средата. Прикрепване чрез четири нита. Апликацията е рамкирала отвор на колана за портупеен ремък за оръжие.

48. 7. Belt strap end

Silver-copper alloy; remains of a leather strap
L. with planks 1,2 cm; W. 2,75 cm; weight 3,72 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25493
Flat loop closed at one side with a lamella. Two attachment rivets go through two pairs of soldered planks.

Belt II

48. 8. Belt buckle with a movable plaque

Silver-copper alloy: Ag 93,46%; Cu 3,60%; Sn 0,57%; Pb 0,62%; Au 1,75%; remains of a leather strap
Total L. 6,2 cm; frame 3 x 2,8 x 2,6 cm; weight 20,44 cm
RMH Shumen, Inv. N CA 25483
Trapezoidal frame; tongue with a profiled tip, reminiscent of an animal's head. Rectangular plaque made of a double bent lamella. Attachment by three rivets.

48.9-10. Strap end and an appliqué with a loop

Strap end: cast in silver-copper alloy: Ag 62,28%; Cu 35,52%; Sn 0,70%; decoration further processed; remains of a leather strap
L. 4,9 cm; W. at top 1,72 cm; weight 8,52 g
Appliqué: silver-copper alloy: Ag 74,01%; Cu 25,27%; Pb 6,4%
L. 3,5 cm; W. 2,1 cm; T. 0,1 cm; weight 4,9 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25484/ 1, CA 25484/ 2
The strap end was found *in situ* inserted to the middle into the appliqué loop.
Strap end: Elongated rectangular shape, one of the ends rounded. Decoration in flat relief – a pair of twisted ropes with circled dots; two rivet holes at the straight base.
Applique: Rectangular shape. In the middle – a loop of a flat cross-section, inserted through a rectangular cut. Attachment by four rivets.

48.11-12. Appliqué – “rudder” and an appliqué with a rectangular slot

Rudder: cast in silver-copper alloy: Ag 65,93%; Cu 32,48%; Sn 0,76%; Pb 0,49%; decoration further processed by incising; remains of a leather strap
L. 6 cm; W. 1,6 cm; T. 0,12 cm; weight 8,74 g
Appliqué with a slot: silver-copper alloy, plates for rivets of copper alloy, remains of a leather strap
L. 3,3 cm; W. 2 cm; T. 0,1 cm; weight 4,02 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25486/ 1, CA 25486/ 2
Both appliqués found *in situ* pressed to each other – the rudder longwise and with its back to the rectangular appliqué.
Rudder: Elongated octagonal shape. Decoration in low relief – a pair of twisted ropes with circles with a central dot, divided by a lozenge pattern. In the centre of the back – soldered rivet for attachment. The appliqué belongs to the belt strap or to a shoulder belt strap for weapon.
Appliqué with a slot: Rectangular shape, with a rectangular slot in the middle. Attachment by four rivets. The appliqué framed an opening on the belt for a shoulder strap for weapons.

48.13. Апликация със сводест прорез

Сребърно-медна сплав: Ag 74,01%; Cu 25,27%; Pb 6,4%; пластини за нитоване от медна сплав; останки от кожен ремък
Дълж. 3,2 см; шир. 1,9 см; тегло 3,22 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25488
Правоъгълна форма, с полуелипсовиден прорез, с дъга надолу. Закрепването е чрез четири нита. Апликацията е рамкирала отвор в колана, през който вероятно е минавал портупеен ремък.

48.14-15. Апликации – „носачи“ (2 бр.)

Сребърно-медна сплав: Ag 50,40%; Cu 46,22%; Sn 1,04%; Pb 1,05%; Au 1,15%; останки от кожен ремък
Дълж. 4,6 см; диам. халка 2,35 см (еднакви за двете); тегло 7,78/ 6,36 г
РИМ Шумен, инв. №№ СА 25482, СА 25485
Трапецовидна форма. Изработени от двойно огъната пластина, при което е оформено ухо за халката. Закрепване с по два нита.

48.13. Appliqué with an arched slot

Silver-copper alloy: Ag 74,01%; Cu 25,27%; Pb 6,4%; plates for rivets of copper alloy; remains of a leather strap
L. 3,2 cm; W. 1,9 cm; weight 3,22 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25488
Rectangular shape, with a semi-elliptical slot, curving down. Attachment by four rivets. The appliqué framed an opening on the belt through which probably a shoulder strap was passing.

48.14-15. Appliqués – “hangers”, 2 pieces

Silver-copper alloy: Ag 50,40%; Cu 46,22%; Sn 1,04%; Pb 1,05%; Au 1,15%; remain of a leather strap
L. 4,6 cm; D. hoops 2,35 cm (both equal); weight 7,78/ 6,36 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25482, CA 25485
Trapezoidal shape. Made of double bent lamella with a tab for the loop. Attachment by two rivets each.

Накити

Jewels

48.16-17. Обеци (2 бр.)

Злато, висулка от стъклена паста
Обща дълж. 2,75/ 2,95 см; тегло 3,34/ 3,36 г
РИМ Шумен, инв. №№ СА 25468, СА 25469
Отворено кръжило, към което чрез профилиран петлик е нанесена пирамидална висулка с изумруденозелен цвят. Горната ѝ основа е обхваната от пръстенче от гранулирана тел.

48.18. Копче (висулка)

Злато
Диам. 2–2,2 см; тегло 3,04 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25512
Деформирано (сплеснато). В оригиналния си вид е със сферична форма. От едната страна има издатък, през който е преминавал петлик за пришиване.

48.16-17. Earrings, 2 pieces

Gold, pendant of glass paste
Total L. 2,75/ 2,95 cm; weight 3,34/ 3,36 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25468, CA 25469
Open hoop, on which an emerald green pyramidal pendant is strung through a profiled tab. The upper base is gripped by a ring of granulated wire.

48.18. Button (pendant)

Gold
D. 2 – 2,2 cm; weight 3,04 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25512
Deformed (flattened). Originally spherical in shape. There is a knob at one of the sides through which a tab for attachment passed.

Елементи към сбруята

48.19. Обкова от конски начелник

Сребърна сплав: Ag 84,23%; Cu 2,83%; Au 12,12%; Sn 0,57%; запазен плътен къс дърво във вътрешността дълж. 4,7 см; диам.осн. 2,1 см; тегло 4,56 г.
РИМ Шумен, инв. № СА 25503

Форма на цилиндър. По дължина и върху двете основи са монтирани профилирани лентички със запазени шест гвоздейчета за фиксиране към дървената основа. Според друга интерпретация, обковът е на дървен рог.

48.20. Апликация – „луница“

Сребърно-медна сплав: Ag 90,34%; Cu 6,1%; Au 2,56%; Pb 1,09%; петлик от месинг; останки (сега отстранени) от кожена подложка. дълж. 5,5 см; шир. 2,7 см; тегло 2,62 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25502

Луновидна форма със заоблени върхове и вълнообразна вътрешна дъга. Прикрепване чрез пет нита. В средата на външна дъга – петлик от обла тел.

48.21. Апликация – „луница“

Сребърно-медна сплав: Ag 84,04%; Cu 8,14%; Au 6,08%; Pb 0,78%; Sn 0,96%; пластина за нитоване от медна сплав. дълж. 4,7 см; шир 2,5 см; тегло 2,02 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25500

Форма идентична на гореописаната. Без петлик. Прикрепване чрез четири нита.

48.22. Апликация – „луница“

Сребърно-медна сплав: Ag 74,10%; Cu 22,26%; Au 1,36%; Pb 1,24%; Sn 0,78%, останки от „лито“ тъкана материя дълж. 4,2 см; шир. 1,9 см; тегло 2,68 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25501

Луновидна форма с остри върхове и слабо изразен връх на външната дъга. Прикрепване чрез четири нита. Трите „луници“ са елементи от обща украса за оглавника при челото на коня. Били са закачени към кожена основа, която е имала подложка от плат. Чрез петлика на голямата „луница“ пандантивът е бил прикачен към конструкцията на начелника.

48.23-24. Големи кръгли апликации – „фалери“ (2 бр.)

Основни пластини от медна сплав: Cu 99,67%; Ag 0,33%; облицовача ламарина от сребърно-медна сплав: Ag 88,82%; Au 1,47%; облицовача златна ламарина върху главите на нитовете: Au 95,81%; Ag 2,22%; Cu 1,62%; останки от по два кожени ремъка диам. 6,2 см; тегло 29,12/ 41,44 г
РИМ Шумен, инв. №№ СА 25477, СА 25478

Кръгла форма, конвексно сечение. В средата – по един нит с полусферична глава. „Фалерите“ вероятно са украсявали пресечните точки на челния и страничните ремъци на оглавника.

48.25-29. Малки кръгли апликации – „дискове“ (5 бр.)

Сребърно-медна сплав; пластинки за нитоване от медна сплав; останки от кожен ремък диам. 1,9–2,0 см; тегло 2,14/ 2,14/ 2,74/ 6,50 г
РИМ Шумен, инв. №№ СА 25508, СА 25509, СА 25471, СА 25470 (два броя)

Леко изпъкнала форма. В средата – по един нит с полусферична

Elements of the horse harness

48.19. Fitting of a horse headstall

Silver alloy: Ag 84,23%; Cu 2,83%; Au 12,12%; Sn 0,57%; a solid piece of wood preserved inside L. 4,7 cm; D. base 2,1 cm; weight 4,56 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25503

Cylindrical shape. Along and on both bases are mounted profiled lamellae with six preserved nails for attachment to the wooden base. According to another interpretation, the fitting was from a wooden horn.

48.20. Crescent appliqué

Silver-copper alloy: Ag 90,34%; Cu 6,1%; Au 2,56%; Pb 1,09%; tab of brass; remains of a leather padding (now removed) L. 5,5 cm; W. 2,7 cm; weight 2,62 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25502

Crescent-shaped, with rounded tips and wavy inner curve. Attachment by five rivets. In the centre of the outer curve – a tab of round wire.

48.21. Crescent appliqué

Silver-copper alloy: Ag 84,04%; Cu 8,14%; Au 6,08%; Pb 0,78%; Sn 0,96%; lamella of copper alloy for riveting L. 4,7 cm; W. 2,5 cm; weight 2,02 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25500

Shape identical to the one described above. Attachment by four rivets.

48.22. Crescent appliqué

Silver-copper alloy: Ag 74,10%; Cu 22,26%; Au 1,36%; Pb 1,28%; Sn 0,78%; remains of a plain weave fabric L. 4,2 cm; W. 1,9 cm; weight 2,68 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25501

Crescent-shaped, terminating in sharp tips and a slightly expressed point of the outer curve. Attachment by four rivets. All three crescents are elements of the same decoration for the halter on the horse's forehead. They were attached to a leather strap on a pad of fabric. Through the tab on the larger lunula the pendant was fixed to the construction of the headstall.

48.23-24. Large round appliques – phalerae, 2 pieces

Main plates of copper alloy: Cu 99,67%; Ag 0,33%; coating tin of silver-copper alloy: Ag 88,82%; Au 1,47%; coating golden tin on the rivets heads: Au 95,81%; Ag 2,22%; Cu 1,62%; remains of two leather straps on each D. 6,2 cm; weight 29,12/ 41,44 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25477, CA 25478

Round shape, convex section. In the centre – a rivet with a hemispherical head. The phalerae probably decorated the crossing points of the frontal and side straps of the halter.

48.25-29. Small round appliques – disks, 5 pieces

Silver-copper alloy; plates for the rivets of copper alloy; remains of a leather strap D. 1,9 – 2,0 cm; weight 2,14/ 2,14/ 2,74/ 6,50 g
RMH Shumen, Inv. NN CA 25508, CA 25509, CA 25471, CA 25470 (2 pieces)

Slightly convex shape. In the centre – a rivet with a hemispheri-

глава. Не може да се каже категорично към кои ремъци на оглавника са били апликирани „дискосвете“.

48.30. Обкова за пискюл

Медна сплав; позлата чрез живачна амалгама; запазени нишки от нетъкан текстил и останки от кожено ремъче
вис. 3,1 см; диам.основи 0,8/ 1,95 см; тегло 4,72 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25498

Форма на осемстенна пресечена пирамида. Основите са обхванати от профилирани пръстенчета. Горната е затворена с полусферично капаче с отвор.

48.31. Обкова за пискюл

Медна сплав; позлата чрез живачна амалгама; запазени нишки от нетъкан текстил и останки от кожено ремъче.
вис. 4,25 см; диам. 0,9/1,85 см; тегло 6,62 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25499

Подобен на горния. Релефна украса от редуващи се полета с геометрични и растителни мотиви.

48.32. Пандантив/обкова

Сребърна сплав: Ag 64,70%; Cu 5,47%; Au 7,81%
вис. 1,32 см; диам. 1,5/ 0,8 см; тегло 1,74 г
РИМ Шумен, Инв. № СА 25504

Пресечено-конична форма, затворена при върха. Основите – обхванати от профилирани пръстенчета. Два отвора за гвоздейчета за прикрепване към дървена основа (?). Според друга интерпретация, обковът е на дървен рог.

48.33. Тока с двойна рама

Сребърно-медна сплав, с останки от кожен ремък
обща дълж. 2,7 см; шир. 2,8 см; тегло 7,86 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25473

Елипсовидна опорна рама с леко заострено връхче; езичето е гладко. Носеща рамка с трапецовидна форма. Останки от ремък, захванат с нит.

48.34-35. Правоъгълна апликация – 2 бр.

Сребърно-медна сплав, с останки от два кожени ремъка
дълж. 2,35 см; шир. 2 см; тегло 4,02 г
дълж. 2,2 см; шир. 1,5 см;
РИМ Шумен, инв. № СА 25510, СА 25476

Правоъгълна плочка, съставена от лицева и задна пластини, нитовани помежду си чрез четири нита. Апликациите са свързвали краищата на два ремъка.

48.36. Ремъчен накрайник

Сребърно-медна сплав, пластинка за нитоване от медна сплав, с останки от кожен ремък.
дълж. 1,65 см; шир. 1,7 см; тегло 4,86 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25481

Елипсовидна гайка, затворена от едната страна с капаче. Отвътре е припоена планка, която се подава от отворената страна. През нея е прекаран нит.

cal head. It seems impossible to specify precisely the kind of halter straps the disks were attached to.

48.30. Tassel head

Copper alloy; mercury amalgam gilt; remains of threads of nonwoven fabric and a small leather strap.
H. 3,1 cm; D. base 0,8/ 1,95 cm; weight 4,72 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25498

Truncated octagonal pyramid shape. The bases are gripped by profiled rings, and the upper one is closed by a hemispherical cap with a hole.

48.31. Tassel head

Copper alloy; mercury amalgam gilt; remains of threads of nonwoven fabric and a small leather strap.
H. 4,25 cm; D. 0,9/ 1,85 cm; weight 6,62 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25499

Similar to the one above. Embossed decoration of alternating fields with geometrical and floral patterns.

48.32. Pendant / facing

Silver alloy: Ag 64,70%; Cu 5,47%; Au 7,81%
H. 1,32 cm; D. 1,5/ 0,8 cm; weight 1,74 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25504

Shape of a truncated cone closed at the top. The bases gripped by profiled rings. Two holes for nails for attachment to a wooden base (?). According to another interpretation, the facing was for a wooden horn.

48.33. Belt buckle with a double frame

Silver-copper alloy, remains of a leather strap
Total L. 2,7 cm; W. 2,8 cm; weight 7,86 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25473

Elliptical supporting frame with slightly sharpened point; a smooth tongue. Trapezoid bearing frame. Remains of a strap attached by a rivet.

48.34-35. Rectangular appliqué – 2 pieces

Silver-copper alloy, remains of 2 leather straps
L. 2,35 cm; W. 2 cm; weight 4,02 g
L. 2,2 cm; W. 1,5 cm
RMH Shumen, Inv. N CA 25510, CA 25476

Rectangular plaque composed of face and back lamellae attached to each other by four rivets. The appliqué joined the ends of two straps.

48.36. Strap end

Silver-copper alloy; a plate for rivets of copper alloy; remains of a leather strap
L. 1,65 cm; W. 1,7 cm; weight 4,86 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25481

Elliptical hoop, closed at one end with a cap. A plate is soldered inside, coming out from the opened side with a rivet running through it.

48.37. Гайка

Сребърно-медна сплав, пластинка за фиксиране от медна сплав, останки от кожен ремък.
диам. 2 x 1 см; тегло 2,72 г
РИМ Шумен, инв. № СА 25472

Елипсовидно кръжило с плоско сечение. Двата края са събрани и вмъкнати в кожен ремък.

Керамика

48.38. Кана

Глина, фино пресята, със сива излъскана повърхност.
вис. 32,5 см; диам.у 6,6 см, диам.макс 17,2 см, диам.д 10 см
РИМ Шумен, инв. № СА 25475

Сферично тяло, издължена шия, ойнохоевидно оформено устие. Украсата е комбинация от врязани и излъскани линии; върху дъното – релефен знак: „колело с пет спици“. Изработена на ръчно колело от пречистена глина.

Рашев 2008, 157, 202, обр. 53, табл. LXVI: 18-23; Рашев, Станилов, Стойчев 2014; Тотев, Пелевина 2010, 66-68, обр. 1:3, 6-8, обр. 11; Тотев, Пелевина 2011а, 43-48, обр. 6-7, обр. 9:3, 5, 7; Тотев, Пелевина 2011б, 205-206, 207-215, рис. 8-9; 12:4, 13; Тотев, Пелевина 2011в, 176-177, рис. 4-5.

ПА

Pottery

48.37. Belt loop

Silver-copper alloy; plate for attachment of copper alloy; remains of a leather strap
D. 2 x 1 cm; weight 2,72 g
RMH Shumen, Inv. N CA 25472

Elliptical hoop of a flat cross-section. Both ends are gathered and inserted in a leather strap.

48.38. Jug

Finely purified clay, gray burnished surface
H. 32,5 cm; D. mouth 6,6 cm; D. max 17,2 cm; D. bottom 10 cm
RMH Shumen, Inv. N CA 25475

Spheroid shape, an elongated neck and an oinochoe-like mouth. Decorated with a combination of incised and burnished lines; on the bottom – a relief mark: five-spoke wheel. Shaped on a hand wheel.

Рашев 2008, 157, 202, fig. 53, Pl. LXVI: 18-23; Рашев, Станилов, Стойчев 2014; Тотев, Пелевина 2010, 66-68, figs. 1:3, 6-8, 11; Тотев, Пелевина 2011а, 43-48, figs. 6-7, 9:3, 5, 7; Тотев, Пелевина 2011б, 205-206, 207-215, рис. 8-9, 12:4, 13; Тотев, Пелевина 2011с, 176-177, рис. 4-5

ПА

49. Колективен гроб с. Гледачево, община Раднево, м. Двора
Начало на VIII в.

49.1. Копче (висулка ?)

Злато
дълж. 2,85 см, диам. 0,15 см; тегло 4,05 г.
АМ Раднево, инв. № 1038
Куха, сплескана сфера от две части, върху нея на мястото на връзката с петлика е припоена полусфера. Върху полусферата има пръстенче от гранулирана тел. Открито при скелет № 1, млад индивид от мъжки пол (около 20-22 годишен)

49.2. Коланна гарнитура в областта на талията на скелет № 2

49.2.1. Тока с плочка, върху таза

Сребро, отливане и коване
дълж. 8 см, шир. 3,5-3,6 см
АМ Раднево, инв. № 1017
Състои се от трапецовидна рамка, подвижна плочка от огъната двойна дебела ламарина, език и три запазени (от четири) нита с полусферични глави. Профилът е с почти правилно полукръгло сечение. Върху обратната страна има залепнало парче от тъкан.

49.2.2. Накрайник към основен ремък

Сребро с позлата, отливане и връзване
дълж. 11,8 см, шир. 3,2 см, деб. 0,55 см
АМ Раднево, инв. № 1018
Намерен под таза, обърнат. Съставен от лицева пластина с П-образно сечение, тънка затваряща задна пластина и нитове за захващане на ремъка. Върху горната част на накрайника е връзана релефна украса – два скачени S-а. В средата на извивките личи кръгче с центрирана точка. Дълбоките места са запълнени с плътна позлата. Приблизително по средата накрайникът е счупен и ремонтиран с кръпка – правоъгълна бронзова пластина, захваната с четири бронзови нита.
Върху задната пластина с тънък резец е връзано изображение на човешка фигура с висока триъгълна шапка (шлем ?), с полета, запълнени с дъги под различен ъгъл и коси насечки. С коси насечки и неясни щрихи (възможно изтрети при носенето) са предадени части на тялото и елементи от облеклото (върхна дреха или ризница ?).

49. Collective grave, Gledachevo village, Radnevo Municipality, Dvora site
Early 8th c.

49.1. Button (pendant?)

Gold
L. 2,85 cm; D. 0,15 cm; weight 4,05 g
skeleton N 1, a young male individual (about 20-22 years of age)
MA Radnevo, Inv. N 1038
Hollow flattened bipartite sphere, with a hemisphere soldered at the spot of the tab. A ring of granulated wire over the hemisphere.

49.2. Belt set in the waist area of skeleton N 2

49.2.1. Belt buckle with a plaque, on the pelvis

Silver, casting, forging
L. 8 cm; W. 3,5-3,6 cm
MA Radnevo, Inv. N 1017
Composed of trapezoidal frame, movable plaque made of bent double solid sheet, tongue and three preserved (out of four) rivets with hemispherical heads. The profile is of an almost precise semi-circular cross-section. A piece of fabric fitting to the back side.

49.2.2. Strap end from a main strap

Silver gilt, casting, engraving
L. 11.8 cm; W. 3,2 cm; T. 0,55 cm
MA Radnevo, Inv. N 1018
Finded below the pelvis, inverted. Composed of a face lamella of a П-shaped cross-section, a thin closing back lamella and rivets for attachment to the strap. Relief decoration is engraved on the upper part of the piece – two interlocked S-designs. A circled dot appears in the middle of the curves. The deeper areas are filled with solid gold. Almost in the centre the strap end was broken and repaired with a patch – a rectangular bronze lamella fixed by four bronze rivets.
On the back lamella a human figure with a high triangular hat (helmet?) is engraved with a thin chisel, and fields covered with arcs at different angles and oblique incisions. Parts of the body and elements of the clothing (an overcoat or armour?) are depicted with oblique incisions and unclear strokes (possibly worn out because of use).

49.2.3-5. Апликации (3 бр.), ограничители за отвори на колана
Сребро, отливане
дълж. 2,1 см, вис. 2,6 см
АМ Раднево, инв. № 1019 а-в
С подковообразна форма и трапецовиден израстък в средата на външната дъга. Намерени на място върху колана, като едната е при езика на токата. Закрепването към ремъка е чрез три нита.

49.2.6. Неподвижна гайка

Сребро, отливане, връзване
вис. 4,1 см, шир. 2,5 см, деб. 0,85-9 см
АМ Раднево, инв. № 1020
Изработена от една сребърна лента, прегъната за оформянето на предмета по дължина. Затварянето е в горната челна част, припоят е силно изтрит. Върху лицевата и повърхност е връзан S-овиден орнамент, в средата на завивките – центрирана в кръгче точка, а в най-тясната част на орнамента – флорален мотив (лотосова пъпка?). В дълбоките места на релефа – останки от позлата. Закрепването към ремъка е чрез два нита.

49.2.3-5. Appliqués (3 pieces), belt grommets

Silver, casting
L. 2,1 cm; H. 2,6 cm
MA Radnevo, Inv. N 1019 а-в
Horseshoe in shape with a trapezoidal extension in the centre of the outer curve. Found in situ on the belt as one of them was next to the buckle tongue. The attachment to the strap was done by three rivets.

49.2.6. Immovable loop

Silver, casting, engraving
H. 4,1 cm; W. 2,5 cm; T. 0,85-9 cm
MA Radnevo, Inv. N 1020
Made of a silver plate folded lengthwise to close at the upper face side, the solder now badly worn out. S-pattern engraved on the face surface; in the middle of the curves – a circled dot; at the narrowest sector of the ornament – a floral pattern (lotus bud?). In the deeper areas – remains of gilt. Attachment to the strap by two rivets.

49.2.7-9. Апликации с халки – вертикални носачи (3 бр.),

Сребро
вис. 5 см

AM Раднево, инв. № 1022-1024

Лицевата част има трапецовидна форма с конкавни дълги страни, в долната част преминава в извивка за закачване на халката. Захващани са чрез двойки нитове с полусферични глави.

Между фемурите на скелет № 2 са намерени: железен нож, сребърен накрайник към ножницата, двурого желязно огниво, две костени пластини с извит нагоре гръб, кремъчен отцеп, и вероятно останки от торбичка (чантичка), затваряна с костените пластини.

Скелет № 3

49.3. Висулка с форма на корабен рул

Злато, гранулация

AM Раднево, инв. № 1043

диам. 2-2,5 см, дълж. 1,4-1,45 см, тегло 7,54 г.

Под долната челюст на скелета. Съставена е от малък цилиндър в средата. Двата му края са окантовани с пръстенчета от гранулирана тел. Аналогични пръстенчета захващат осем радиално разположени „спици“, също от гранулирана тел. Върху тях са запоени три скачени по дължината си гранулирани телове, образуващи триъгълно напречно сечение.

49.2.7-9. Appliqués with hoops – vertical hangers (3 pieces)

Silver

H. 5 cm

MA Radnevo, Inv. NN 1022 – 1028

Face side trapezoidal in shape with concave long walls; the lower part curved to pin on the hoop. Pairs of rivets with hemispherical heads for attachment.

Between the femora of skeleton N 2: an iron knife, silver facing of a scabbard, bicornuate iron fire striker, two bone convex plates, a piece of flint, and perhaps the remains of a bag that was closed by the bone plates.

Skeleton N 3

49.3. Pendant shaped as a ship rudder

Gold, granulation

MA Radnevo, Inv. N 1043

D. 2-2,5 cm; L. 1,4-1,45 cm; weight 7,54 g

Below the mandible of the skeleton. Composed of a small cylinder in the middle, both of its ends enclosed by rings of granulated wire. Similar rings hold eight radial spokes of granulated wire. Three interlocked granulated wires are soldered over the spokes, attached to each other lengthwise to shape a triangular section.

49.4. Коланна гарнитура

49.4.1. Тока

Сребро, отливане, коване

AM Раднево, инв. № 1028

дълж. 6,2 см, шир. 3,5 см, деб. плочка 0,1-0,12 см

Съставена е от трапецовидна рамка и правоъгълна плочка от огъната дебела пластина, с три нита и език. В средата е огъната за закачване към задната част на рамката. Закрепването към ремъка е чрез три нита. Процепът за ремъка е 2 см.

49.4.2. Неподвижна гайка

Сребро

вис. 3 см, шир. 1,4-1,5 см, деб. 0,5 см.

AM Раднево, инв. № 1029

Изработена от сребърна лента, припоена в долния край на лицевата страна. В средата на задната част има отвори за 2 нита за закрепване.

Върху лицевата повърхност има вторично издраскано с острие изображение – с формата на буквата „П“ в долния край и 9 или 10 радиално разположени врязвания, едно от което пресича диагонално целия предмет.

49.4. Belt set

49.4.1. Belt buckle

Silver, casting, forging

MA Radnevo, Inv. N 1028

L. 6,2 cm; W. 3,5 cm; T. plaque 0,1-0,12 cm

Composed of a trapezoidal frame and a rectangular plaque made of bent thick plate, with three rivets and a tongue. Bent in the middle for attachment to the back side of the frame. Attachment to the strap by three rivets. The strap slot is 2 cm.

49.4.2. Immovable belt loop

Silver

H. 3 cm; W. 1,4-1,5 cm; T. 0,5 cm

MA Radnevo, Inv. N 1029

Made of a silver plate soldered at the lower end of the face side. In the middle of the back side – holes for two attachment rivets.

On the face surface – an additionally engraved pattern, П-shaped at the lower side and 9 or 10 radial incisions, one of which running diagonally across the whole artifact.

49.4.3-5. Апликации с халки – вертикални носачи (2 бр.)

Сребро, отливане

вис. 5,1 см, шир. 1,5 см

AM Раднево, инв. № 1030-1031

Изработени са от сребърна лента, като лицевата част е плочка с трапецовидна форма с извити навътре дълги страни. В долната част има удебелена и стеснена извивка-преход, на която виси халката. Задната пластина преминава зад ремъка. Захващането е с два вертикално разположени нита.

49.4.6. Накрайник

Сребро

AM Раднево, инв. № 1021

дълж. 2,65 см, шир. 0,4-0,45 см

Съставен от гайка, тънка пластинка и два нита. Фрагментиран. Накрайникът е захванат към ремъка с гайка, изработена от тънка сребърна лента.

Даскалов, Тонкова 2007, 78-102

ММД

49.4.3-5. Appliqués with hoops – vertical hangers (2 pieces)

Silver, casting

H. 5,1 cm; W. 1,5 cm

MA Radnevo, Inv. NN 1030, 1031

Made of a silver band, its face side trapezoidal in shape, with long walls bent inwards. The lower part terminates in a thick and narrow curve to hold the hoop. The back side lamella goes behind the strap. Attachment by two vertically arranged rivets.

49.4.6. Belt strap end

Silver

MA Radnevo, Inv. N 1021

L. 2,65 cm; W. 0,4-0,45 cm

Composed of a loop, thin lamella and two rivets. Fragmented. The belt end is attached to the strap by a loop made of a thin silver band.

Даскалов, Тонкова 2007, 78-102

ММД

Ханската трапеза

50. Колективна находка – съдове

Края на VIII - нач на IX в.

Глина

Плиска, подземен ходник на Крумовия дворец

Музей Плиска, инв. № 3814, 3816, 3825, 3826, 3842, 3841, 3873

50.1. Амфора

(3814): вис. 40 см; диам._у 6,5 см, диам._{макс} 30,5 см, диам._д 15 см
Издължена яйцевидна форма, къса шийка с двойно профилирано разширено устие. Две дръжки с осмоъгълно сечение прикрепени към раменете с двустранно щампован трилистник. Фрагментите опушени от едната страна. Реставрирана.

The Khan's table

50. Hoard of pottery

Late 8th – early 9th c.

Clay

Pliska, underground passage of Krum's Palace

Museum Pliska, Inv. NN 3814, 3816, 3825, 3826, 3842, 3841, 3873

50.2-4. Стомни

(3816): вис. 31 см; диам._у 6,5 см, диам._{макс} 23 см, диам._д 12,5 см
(3825): вис. 27,5 см; диам._у 6,5 см, диам._{макс} 20,5 см, диам._д 12 см
(3826): вис. 27 см; диам._у 6,5 см, диам._{макс} 22 см, диам._д 13 см
Крушовидно приземисто тяло, къса шийка и двойно профилирано разширено устие. Шестоъгълна дръжка с четвъртито разширение в основата с двустранно щампован двулистник. По стените следи от жълта ангоба и опушване. Реставрирани.

50.2-4. Pitchers

(3816) H. 31 cm; D. mouth 6,5 cm; D. max 23 cm; D. neck 4,5 cm; D. bottom 12,5 cm
(3825) H. 27,5 cm; D. mouth 6,5 cm; D. max 20,5 cm; D. neck 4 cm; D. bottom 12 cm
(3826) H. 27 cm; D. mouth 6,5 cm; D. max 22 cm; D. neck 3,5 cm; D. bottom 13 cm
Pear-like heavyset body, short neck, double-profiled widening mouth. A handle octagonal in section, with an extension at the base and a stamped two-leaf element. Traces of yellow slip and smoke blackening on the walls. Restored.

50.1. Amphora

(3814) H. 40 cm; D. mouth 6,5 cm; D. max 30,5 cm; D. neck 5 cm; D. bottom 15 cm
Elongated egg-like shape, short neck and double-profiled widening mouth. Two handles octagonal in section, attached to the shoulders by a trefoil pattern stamped on both sides. The fragments smoked from one side. Restored.

50.5. Стомна

(3842) вис. 27 см; диам._у 6,5 см, диам._{макс} 17 см, диам._д 6 см, диам._{столче} 12 см

Сферично тяло, къса шийка и профилирано фуниевидно устие. Дръжка с шестоъгълно сечение, в основата четвъртит издатък с щампован двулистник. Дъното завършва с релефен ръб и столче. По столчето и долната част на търбуха има следи от опушване. Реставрирана.

50.5. Pitcher

(3842) H. 27 cm; D. _{mouth} 6,5 cm; D. _{max.} 17 cm; D. _{neck} 4,5 cm; D. _{bottom} 6 cm; D. _{pedestal} 12 cm

Spheroid body, short neck, profiled funnel-like mouth. A handle hexagonal in section, with a foursquare extension at the base, a two-leaf element stamped on it. The bottom ends with a relief edge and a pedestal. Traces of smoke blackening on the pedestal and the lower part of the body. Restored.

50.6. Чайник

(3841): запазена вис. 18,5 см, диам._{макс} 19,5 см, диам._д 14 см, диам._{чучур} 1,3 см

Сферично тяло, широко дъно с леко издаден навън ръб. Пръстеновидна дръжка с елипсовидно сечение. Чучурът се стеснява във височина и е хоризонтално отрязан. Липсват шийката и устието. По фрагментите следи от опушване. Реставриран.

Рашев, 2004, 10,61, 1a-1, 1b-1; 1a-5, 1b-5; 1a-4, 1b-4; 1a-7, 1b-7; 1a-3, 1b-3; VIa-30, VIb-30; ХС

50.6. Kettle

(3841) H. preserved 18,5 cm; D. _{body} 19,5 cm; D. _{bottom} 14 cm; D. _{spout} 1,3 cm

Spherical shape; a broad bottom with the edge slightly protruding outwards. A ring-like handle of an oval cross-section. The spout narrows in height and is cut horizontally. The neck and mouth are missing. Traces of smoke blackening on the fragments. Restored.

Рашев 2004, 10.61, 1a-1, 1b-1, 1a-5, 1b-5, 1a-4, 1b-4, 1a-7, 1b-7, 1a-3, 1b-3, VIa-30, VIb-30

HS

Метални украси

Metal adornments

51. Находки от с. Велино, Обл. Шумен

Края на VII – началото на VIII в.

51. Finds from Velino village, Shumen district

Late 7th – early 8th c.

51.1. Ремъчен накрайник

Отлят от сребърно-медна сплав: Ag 700, Cu 300, Pb 1%, Sn 0,1–2%, Au 0,01%, Fe 0,01%, Al 0,001%, Bi 0,001%, следи от Mo и Ti; украсата дообработена

дълж. 12,7 см; шир. 3–3,2 см; тегло 72,20 г

РИМ Шумен, инв. № СА 22253

Касетъчен. Запазена лицевата пластина. Издължена правоъгълна форма със заоблен завършек. Украсата е в плосък релеф – виещ се ластар оформя композиция от повторен три пъти и половина симетричен палметен мотив. Закрепването е чрез два нита при равната основа.

51.1. Strap end

Cast in silver-copper alloy: Ag 700; Cu 300; Pb 1%; Sn 0,1–2 %; Au 0,01%; Fe 0,01%; Al 0,001%; Bi 0,001%; traces of Mo and Ti; decoration further processed

L. 12,7 cm; W. 3–3,2 cm; weight 72,20 g

RMH Shumen, Inv. N CA 22253

Cofferred; only the face plaque is preserved. Elongated rectangular shape with a rounded tip. Decoration in flat relief – a weaving tendril shapes a composition of a symmetrical palmette pattern repeated three and a half times. Attachment by two rivets at the flat base.

51.2. Шарнирна апликация, фрагмент
Отлята от сребърно-медна сплав: Ag 700, Cu 300, Pb 1%, Sn 0,1–2%, Au 0,01%, Fe 0,01%, Al 0,001%, Bi 0,001%, следи от Мо и Ti; украсата е дообработена по студен начин.
запазена дълж. 4,2 см; шир. 2,55 см; тегло 16,40 г
РИМ Шумен, инв. № СА 22254
Правоъгълна форма. Запазено шарнирно устройство и фрагмент от отчупена пластина, чрез която е ставало прикрепването към ремъка. Украса във висок ажурен релеф – орлоглав грифон в рамка от ромбовидни орнаменти.

51.2. Hinged appliqué, a fragment
Cast in silver-copper alloy: Ag 700; Cu 300; Pb 1%; Sn 0,1-2%; Au 0,01%; Fe 0,01%; Al 0,001%; Bi 0,001%; traces of Mo and Ti; decoration further processed
L. 4,2 cm; W. 2,55 cm; weight 16,40 g
RMH Shumen, Inv. N CA 22254
Rectangular shape. Preserved hinge and fragment from a broken plaque serving to attach the appliqué to the strap. Decoration in high openwork relief – an eagle-headed griffin inside a frame of rhomboid ornaments.

51.3. Кана
Сиво-черна, пречистена глина, ръчно колело
вис. 27 см; диам._y 9,8 см, диам._{макс} 17 см, диам._д 10,8 см
РИМ Шумен, инв. № СА 25515
Ойнохоевидно устие, висока шийка, сферично тяло и плоско дъно. Украса от вертикални излъскани ивици.
Станилов, Атанасов 1993, 43–44, Обр. 2-10; Daim 2000, 103–104, Abb. 17:1, Abb. 112, Karte 3; Инкова 2004, 154–156, 161, Обр. 7-10; Станилов/ Stanilov 2006, 90–94, 157, 312–314, обр. 1-6, обр. 14:A; обр. 20, обр. 22; Рашев 2008, 156–157, обр. 52, Табл. LXV: 8,14; Димитров, Стоянова 2009, 94–95; Тотев, Пелевина 2010, 58–66, обр. 1-3, обр. 8, обр. 11; Тотев, Пелевина 2011а, 43–48, обр. 7, обр. 9:2.
ПА

51.3. Jug
Grayish-black purified clay, shaped on a hand wheel
H. 27 cm; D. _{mouth} 10 cm; D. _{max} 17 cm; D. _{bottom} 11 cm
RMH Shumen, Inv. N CA 25515
Spheroid body, an elongated neck, an oinochoe-like mouth and flattened bottom. Decoration of vertical burnished bands.
Станилов, Атанасов 1993, 43-44, fig. 2-10; Daim 2000, 103-104, Abb. 17:1, 112, Karte 3; Инкова 2004, 154-156, 161, figs. 7-10; Станилов/ Stanilov 2006, 90-94, 157, 312-314, figs. 1-6, 14:A, 20, 22; Рашев 2008, 156-157, fig. 52, Pl. LXV: 8, 14; Димитров, Стоянова 2009, 94-95; Тотев, Пелевина 2010, 58-66, figs. 1-3, 8, 11; Тотев, Пелевина 2011а, 43-48, figs. 7, 9:2
РА

52. Колективна находка от предмети с различна функция – готови образци, бракувана или недовършена продукция, събран метален скрап. Инвентар от производствено ателие?
с. Каменово, обл. Разград
VIII в.

52. Hoard of artifacts of various functions – readymade samples, waste or unfinished production, collected scrap metal. Inventory of a production atelier?
Kamenovo village, Razgrad district
8th c.

52.1. Накрайник за колан
Сребърна сплав: Ag 84,2%, Cu 9,0%, Pb 3,58%, Sn 1,84%, Au 0,6%, Fe 0,39%, Zn 0,24%, Bi 0,026%; отливане
4,75 x 2,9 x 0,3 см; тегло 88,45 г
НИМ, инв. № 37409
Езиковидна форма с плитко П-образно сечение. От лицевата страна – пластична рамка, в която е вписана ажурна растителна украса, изпълнена в плосък релеф. При върха виещ се ластар оформя капковиден медальон във вътрешността, на който израстват по две симетрични полупалмети, а към основата още по две четирилистни. Гърбът е гладък с четири нита за закрепване.

52.1. Belt strap end
Silver alloy: Ag 84,2%; Cu 9,0%; Pb 3,58%; Sn 1,84%; Fe 0,39%; Zn 0,28%; Bi 0,026%; casting
4,75 x 2,9 x 0,3 cm; weight 88,45 g
NMH, Inv. N 37409
Tongue-like shape of a shallow П-like cross-section. On the face side – embossed frame containing openwork floral patterns executed in flat relief. At the top – a weaving tendril forming a teardrop-shaped medallion containing two pairs of symmetrical semi-palmettes and two more pairs of four-petal ones at the base. The back is smooth, with four attachment rivets.

52.2. Полусфера

Медна сплав, позлата, отливка по технология „cire perdue“, позлатяване

2,4 x 2,4 x 1,24 cm

НИМ, инв. № 37412

Куха полусферична форма. Върху лицевата (външна) страна - релефна растителна композиция: тесен ластар с „превръзки“ оформя три сърцевидни полета с вписани в тях шестлистни палмети, а над тях израства по един трилистник. При върха - релефно кръгче. Позлатата върху релефните повърхности, включително бордюра, е изтрита. Възможна функция на амулет или на апликация за конска сбруя. Орнаментиката има пряк аналог в растителните медальони от кана № 7 от съкровището от Надсентмиклош.

52.2. Hemisphere

Copper alloy, gilt, cast in cire perdue technology, gold plating

2,4 x 2,4 x 1,24 cm

NMH, Inv. N 37412

Hollow hemispherical shape. On the face (outer) side – a relief floral composition: narrow tendril with ribbons forms three heart-shaped fields containing six-leaf palmettes and above each of them – a trefoil pattern. At the top – an embossed circle. Gold plating over the relief surfaces, including the edging, now worn out. A possible function of an amulet or appliqué for a horse harness. The decoration finds a close parallel in the floral medallions on Jug N7 from the Nagyszentmiklós Treasure.

52.3. Полусфера

Медна сплав, отливане

2,8 x 2,8 x 1,28 cm

НИМ, инв. № 37412

Куха полусфера с отвор в средата. Външната повърхност е покрита с релефна растителна композиция – от пластичния бордюро при основата израстват четири двойки „кими“, в средата на които разцъфва трилистна палмета. Вътрешната повърхност е гладка. Украсата напомня растителната композиция върху бордюра по столчето на кана № 7 от съкровището от Надсентмиклош. Предполагаема функция - обков към конска сбруя.

Писарова 1997, 287-288, 295, fig. 2/ 1-2, 6, 7; Станилов 1997, 187, 227, Pl. 1:3; Daim 2000, 103-104, Abb. 18, 112; Инкова 2004, 150-182; Станилов 2006, 96-99, 302-303, fig. 7, fig. 14:1,2; Inkova 2006, 73, N 64; 76, N 65; Рашев 2008, 157, 518, Pl. LXV: 4; Fiedler 2008, 135-137, Abb. 4:4; Fiedler 2008a, 219, Fig. 22:2; Тотев, Пелевина 2011, 43, fig. 7

МИ

52.3. Hemisphere

Copper alloy, casting

2,8 x 2,8 x 1,28 cm

NMH, Inv. N 37412

Hollow hemisphere with a hole in the middle. The outer surface is covered with an embossed floral composition – from the relief edging at the base come out four pairs of kyma pattern, and a three-leaf palmette is blossoming in the middle of them. The inner surface is smooth. The decoration reminds of the floral composition on the frieze over the pedestal of Jug N 7 from the Nagyszentmiklós Treasure. Probable function – a horse harness mounting.

Писарова 1997, 287-288, 295, fig. 2/ 1-2, 6, 7; Станилов 1997, 187, 227, Pl. 1:3; Daim 2000, 103-104, Abb. 18, 112; Инкова 2004, 150-182; Станилов 2006, 96-99, 302-303, fig. 7, fig. 14:1,2; Inkova 2006, 73, N 64; 76, N 65; Рашев 2008, 157, 518, Pl. LXV: 4; Fiedler 2008, 135-137, Abb. 4:4; Fiedler 2008a, 219, Fig. 22:2; Тотев, Пелевина 2011, 43, fig. 7

МИ

53. Апликация с изображение на грифон

VIII в.

Сплав, оловно-калаен месинг: Cu 85,94%, Zn 6,81%, Sn 3,36%, Pb 2,5%, Ag 1,0%, Fe 0,22%, Sb 0,46%, As 0,11%, Ag 1,0%; отливане 3,23 x 2,2 x 0,25 cm

Велики Преслав, обл. Шумен

НИМ, инв. № 32655

Правоъгълна пластина с леко конкавни дълги страни. Външнообразна скосена рамка, в която ажурно е вписан орлоглав грифон в ход наляво, приклепнал, с вдигнат до човката преден десен крак, левият опира в ъгъла на рамката, задните са свити. Крайниците завършват с копита. Главата е в профил, с бадемвидно око и извито назад ухо, крилото, сърповидно извито напред, а опашката има „S“-овидна форма. Обратната страна е гладка, по късите страни - ивици от сребриста на цвят сплав.

Инкова 1997, 254-256; Станилов 1997, 189, 227, табл. I:6; Daim 2000, 103-105, Abb. 19; Abb. 112; Инкова 2004, 150-182; Inkova 2006, 75 № 67; Станилов 2006, 95, обр. 5, 98; Рашев 2008, 157, 518, табл. LXV:13; Fiedler 2008, 135-137, Abb. 4:4; Fiedler 2008a, 219, Fig. 22:1; Тотев, Пелевина 2010, 61, обр. 3,3; Тотев, Пелевина 2014, 580, 604, обр. 14:2

МИ

53. Appliqué with a griffin representation

8th c.

Alloy, lead-tin brass: Cu 85,94%; Zn 6,81%; Sn 3,36%; Pb 2,5%; Ag 1,0%; Fe 0,22%; Sb 0,46%; As 0,11%; casting 3,23 x 2,2 x 0,25 cm

Veliki Preslav, Shumen district

NMH, Inv. N 32655

Rectangular plaque with slightly concave long sides. Wavy beveled frame. Openwork griffin with an eagle head, advancing left is represented in the frame, its front right eagle's leg rising to the beak, and the left one touching the corner of the frame; hind legs are bent. The legs end with hooves. The head is in profile, with an almond-shaped eye and an ear bent back; the wing is curved forward like a sickle, and the tail is S-shaped. The back side is smooth, along the short sides – lines of silverish-coloured alloy.

Инкова 1997, 254-256; Станилов 1997, 189, 227, Pl. I:6; Daim 2000, 103-105, Abb.19, 112; Инкова 2004, 150-182; Inkova 2006, 75, N 67; Станилов 2006, 95, figs. 5, 98; Рашев 2008, 157, 518, Pl. LXV:13; Fiedler 2008, 135-137, Abb. 4:4; Fiedler 2008a, 219, Fig. 22:1; Тотев, Пелевина 2010, 61, fig. 3,3; Тотев, Пелевина 2014, 580, 604, fig. 14:2

МИ

54. Обкова за ремък

VII-VIII в.
Бронз, отливане
дълж. зап. 4,1 см; шир. 2,4 см; деб. 0,3 см
Неизвестно местонамиране
НАИМ, инв. № 5949
Неправилна асиметрична форма на трапец с една конкавна страна. Следи от отчупване на късата права – вероятно прорезът за ремъка. Украсата е ажурна, от растителни мотиви. Дъговиден бордюро обикаля обковата от три страни. В централното поле се вие симетричен ластар.
Станилов 2006, 100
ГГ

54. Strap facing

7th – 8th c.
Bronze, casting
L. preserved 4,1 cm; W. 2,4 cm; T. 0,3 cm
Provenance unknown
NAIM, Inv. N 5949
Irregular, asymmetrical trapeze shape, one of its sides concave. Traces of breaking on the short side – probably the slot for the strap. The decoration is openwork, of floral patterns. A curved edging runs along 3 sides of the piece. A symmetrical tendril is weaving in the central field.
Станилов 2006, 100
GG

57. Накрайник с прорез

VIII-IX в.
Медна сплав, отливане
3,96 x 1,59 x 0,21 см
Североизточна България
НИМ, инв. № 41663/7
Двустранны езиковидна форма с правоъгълен прорез. Ажурна украса със "S"-овиден ластар, чиито краища завършват с по една двулистна полупалмета. Едното листо е кръгово завито, а второто – островърхо.
Инкова 2001, 1-2, 91-92, табл. III-IV; Inkova 2006, 77 № 70А; Станилов 2006, обр. 170, обр. 5:9; Рашев 2008, 159, 520, т. LXVII:13; Плетньов 2009, 107, обр. 4:9, 114.
МИ

57. Belt strap end with a slot

8th – 9th c.
Copper alloy, casting
3,96 x 1,59 x 0,21 cm
Northeastern Bulgaria
NMH, Inv. N 41663/7
Double-sided tongue-like shape with a rectangular slot. Openwork decoration of an S-like tendril whose ends terminate with a two-leaf palmette each. One of the leaves is bent circularly, the other one is pointed.
Инкова 2001, 1-2, 91-92, Pls. III-IV; Inkova 2006, 77, N 70A; Станилов 2006, 170, fig. 5:9; Рашев 2008, 159, 520, Pl. LXVII:13; Плетньов 2009, 107, figs. 4:9, 114
MI

55-56. Апликации за колан (крепители за дупки)

VII-VIII в.
№ 5948, сребро, лят: дълж. 2,39 см; шир. 3,12 см
№ 5947, бронз, лят: дълж. 2,90 см; шир. 3,00 см
Неизвестно местонамиране
НАИМ, инв. №№ 5948, 5947
5948: Подковообразна форма, с правоъгълни издатъци. На задната страна три нита за закрепване към ремъка.
5947: U-образна форма, с отвор за прикрепване на върха. Украсата е релефна, симетрична, представлява ластар от кръгови листа.
Станилов 2006, 100-104
ГГ

55-56. Belt appliqués (grommets for holes)

7th – 8th c.
N 5948: silver, casting; L. 2,39 cm; W. 3,12 cm
N 5947: bronze, casting; L. 2,90 cm; W. 3,00 cm
Provenance unknown
NAIM, Inv. NN 5948, 5947
N 5948: Horseshoe-shape, with rectangular extensions. Three attachment rivets on the back side.
N 5947: U-shape, with an attachment opening at the top. Decoration in relief, symmetrical, constitutes a tendril of round leaves.
Станилов 2006, 100-104
GG

58. Накрайник за колан

IX в.
Бронз
дълж. 4,2 см; шир. 1,6 см; деб. 0,25 см
Варна, некропол в кв. Трошево
РИМ Варна, инв. № IV 1735 rimvn
Тънка плътна плочка, заоблена в единия край, в другия – правоъгълен изрез. На лицето – релефно изображение на грифон, подчертано с отнемане на метала. Опакоето гладко.
Кузев 1980, 259-262; Плетньов, Павлова 1992, 207 т. II.15 ; Каталог от изложба 2004, т. 27:9; Плетньов 2009, обр. 4.5; Рашев 2008, 159
СЛ

58. Belt strap end

9th c.
Bronze
L. 4,2 cm; W. 1,6 cm; T. 0,25 cm
Varna, necropolis in Troshevo residential area
RMH Varna, Inv. N IV 1735rimvn
Thin compact plaque, one of its ends rounded, in the other one – a rectangular slot. The face side bears an embossed representation of a griffin emphasized through metal removing. The back side is smooth.
Кузев 1980, 259-262; Плетньов, Павлова 1992, 207, Pl. II.15; Catalogue of an exhibition 2004, Pl. 27:9; Плетньов 2009, fig. 4.5
SL

60. Накрайник за колан

Края на VIII–IX в.
Бронз, отливане
дълж. 4 см; шир. 2 см; деб. 0,4 см
Велики Преслав, м. Аврадака
НАИМ, инв. № 3623
Накрайник за колан, правоъгълен, със заоблен край и прорез. В централното поле е изобразен ажурен грифон, с орлова глава и нокти, в движение. Обърнат е към прореза. Двустранен.
Иванова 1949, 42,43, 45; Мавродинов 1959, 81, обр. 73; Станилов 2006, 158; Рашев 2008, 158-159, т. LXXI.4
ГГ

60. Belt strap end

Late 8th – 9th c.
Bronze, casting
L. 4 cm; W. 2 cm; T. 0,4 cm.
Veliki Preslav, Avradaka locality
NAIM, Inv. N 3623
Rectangular belt strap end with a rounded tip and a slot. The central field displays an openwork griffin, with an eagle's head and talons, in motion. The griffin is turned towards the slot.
Double-sided.
Иванова 1949, 42р 43р 45; Мавродинов 1959, 81, fig. 73; Станилов 2006, 158; Рашев 2008, 158-159, Pl. LXXI.4
GG

59. Тока за колан

VIII–IX в.
Бронз, лята
дълж. 7,7 см; рамка 4,1x2,7 см; плочка 5x2,8 см
РИМ Варна, инв. № IV 6124 rimvn
с. Караманите, Варненско, некропол
Елипсовидна рама с правоъгълно сечение, леко скосена навън. Добре оформено легло за езика. Шарнирно свързаната с рамката ажурна правоъгълна плочка със заоблен край е с украса сцена „терзание“ – безкрил грифон е стъпил върху гърба на копитно животно (сърна?) и е ухапал муцуната му.
Рашев 1990, обр. 2а,б ; Станилов 1991, обр. II.5; Рашев 2008, 158 обр. 54, т. LXV.2
СЛ

59. Belt buckle

8th-9th c.
Bronze, casting
Total L. 7,7 cm; frame 4,1 x 2,7 cm; plaque 5 x 2,8 cm
RMH Varna, Inv. N IV 6128rimvn
Karamanite village, Varna region, necropolis
Elliptical frame of a rectangular cross-section, slightly beveled outwards. Well shaped rest for the tongue. The openwork rectangular plaque hinged to the frame is decorated with a laceration scene – a wingless griffin stepping on the back of an ungulate, probably a deer, biting its muzzle.
Рашев 1990, fig. 2a,b; Станилов 1991, fig. II.5; Рашев 2008, 158, fig. 54, Pl. LXV.2
SL

61. Накрайник за колан

VIII–IX в.
Медна сплав, отливане
3,64 x 1,73 x 0,33 см
Североизточна България
НИМ, инв. № 34834
Двустранна ажурна форма. В езиковидното поле е вписан орлоглав грифон, обърнат към прореза. Тялото е предадено обемно, в стила „грифони-ластари“. Крилото е сърповидно извито, израстващо от гънката между плешката и издължената шия. Единият преден крак е вдигнат, другият – изпънат, а задните са в ход. Некачествена отливка, фрагментирана и деформирана.
Inkova 2006, 77, № 70В; Станилов 2006, 175, обр. 8:3, 176; Рашев 2008р 524, т. LXXI; Плетньов 2009, 109, обр. 6:3; 111-113; Тотев, Пелевина 2014: 580, 604, обр. 14:9
МИ

61. Belt strap end

8th – 9th c.
Copper alloy, casting
3,64 x 1,73 x 0,33 cm
Northeastern Bulgaria
NMH, Inv. 34834
Double-sided openwork shape. The tongue-like field displays an eagle-headed griffin turned to the slot. The body is depicted bulky, in the „griffin and tendrils“ style. The wing is curved like a sickle coming out from the fold between the shoulder and the elongated neck. One front leg is raised, the other one – straight; the hind legs are advancing. Poor quality cast, fragmented and deformed.
Inkova 2006, 77, N 70В; Станилов 2006, 175, fig. 8:3; Рашев 2008р, 528, Pl. LXXI; Плетньов 2009, 109, figs. 6:3, 111-113; Тотев, Пелевина 2014, 580, 604, fig. 14:9;
MI

62. Накрайник за колан

VIII–IX в.
Бронз, лят
дълж. 3,3 см; шир. 1,6 см
Неизвестно местонамиране
РИМ Варна, инв. № IV 5660 rimvn
Запазена част със заоблен връх. Гладък бордюру. Двумицево релефно изображение на грифон, около него ажурни изрези.
Плетньов 2009, обр. 7.1
СЛ

62. Belt strap end

8th – 9th c.
Bronze, casting
L. 3,3 cm; W. 1,6 cm
Provenance unknown
RMH Varna, Inv. N IV 5660 rimvn
The preserved fragment has a rounded tip. Smooth border. Double-sided embossed representation of a griffin, openwork cuts around it.
Плетньов 2009, fig. 7.1
SL

64. Коланен накрайник

VIII – IX в.
Бронз, техника: леене
шир. 1,7 см, вис 4 см, деб. 0,2 см
Плиска, случайна находка
Музей Плиска, инв. № 2483
Върху едната страна орнамент с плитък релеф, другата гладка. Украса – огледално рефлексна композиция – 4 двойки привързани волути, последната повредена още на модела при /отливането/. Вътрешните полета на волутите пробити, има вид на ажур. Неравномерни отвори, грапави, следват конфигурациите.
Станилов, 1991, Обр. IV-3; Рашев, 2008, т. LXVII-2
ХС

64. Belt strap end

8th – 9th c.
Bronze, casting
W. 1,7 cm; H. 4 cm; T. 0,2 cm
Pliska, chance find
Museum Pliska, Inv. N 2883
One of the sides displays a floral pattern in low relief, the other one is smooth. Decoration – a mirror composition of two pairs of tied volutes, the last one damaged already on the prototype (when casting). The inner fields of the volutes are perforated and resemble openwork. Irregular holes, rough, following the configurations.
Станилов 1991, fig. IV-3; Рашев 2008, Pl. LXVII.2
HS

63. Накрайник за колан

VIII–IX в.
Бронз, лят
Дълж. 4 см; шир. 1,6 см
Варненско
РИМ-Варна, инв. № IV 4049 rimvn
Двумицев, успоредни страни и заоблен връх. Равна основа с правоъгълен прорез за прикрепване. Ажурна украса от сърцевидни и растителни орнаменти и гладък заоблен бордюру.
Плетньов, Павлова 1992, с. 207 т. II.14; Плетньов 1997, т. IV.65; Рашев 2008, т. LXVII . 6
СЛ

63. Belt strap end

8th – 9th c.
Bronze, casting
L. 4 cm; W. 1,6 cm
Varna region
RMH – Varna, Inv. N IV 4049 rimvn
Double-faced shape, parallel sides, rounded top. An even base with a rectangular slot for attachment. An openwork decoration of heart-shaped and floral patterns; a smooth rounded border.
Плетньов, Павлова 1992, 207, Pl. II.14; Плетньов 1997, Pl. IV.65; Рашев 2008, Pl. LXVII.6
SL

65. Модел за ремъчен накит

Края на VII–X в.
Олово, отливка
диам. 2 см;
Неизвестно местонамиране;
РИМ Варна, инв. № IV 6333 rimvn
Кръгъл, липсва малка част. В средата релефно изображение на лъв надясно, около него ажурни изрези. Опаката равно.
Плетньов 2004, т. IV обр. 51 а,б; Каталог от изложба, 2004, т. 54; Плетньов 2009, обр. 9.5
СЛ

65. Model for a strap mounting

Late 7th – 10th c.
Lead, casting
D. 2 cm
Provenance unknown
RMH Varna, Inv. N IV 6333 rimvn
Round, a small part is missing. In the centre – an embossed figure of a lion to the right, openwork cuts around it. The back side is smooth.
Плетньов 2004, Pl. IV, fig. 51a, b; Catalogue of an exhibition 2004, Pl. 54; Плетньов 2009, fig. 9.5
SL

66. Модел за ремъчен накрайник

Края на VII–X в.
Олово, отливка
дълж. 2,3 см; шир. 1,9 см
Неизвестно местонамиране
РИМ Варна, инв. № IV 6334 rimvn
Двулицев, кръгъл, с гладък бордюру. В средата релефно изображение на лъв. Около него ажурни изрези. В основата с две волути, завити навътре.
Плетньов 2004, т. IV обр. 50 а,б; Каталог от изложба 2004, т. 54;
Плетньов 2009, обр. 9.3
СЛ

66. Model for a strap end

Late 7th – 10th c.
Lead, cast
L. 2,3 cm; W. 1,9 cm
Provenance unknown
RMH Varna, Inv. N IV 6334 rimvn
Double-sided round shape, with a smooth border. In the centre – an embossed figure of a lion, openwork cuts around it. At the base – two volutes coiled inwards.
Плетньов 2004, Pl. IV, fig. 50a, b; Catalogue of an exhibition 2004, Pl. 54; Плетньов 2009, fig. 9.3
SL

67. Накрайник – полуфабрикат

VIII–IX в.
Олово
дълж. 4,8 см; шир. 2,1 см
Неизвестно местонамиране
РИМ Варна, инв. № IV 5706 rimvn
Двулицев, прорязан, с гладък бордюру. Релефно изображение на грифон наляво. При основата остатъци от разлят метал.
Плетньов 2004, т.V обр. 57; Плетньов 2009, обр. 7.2
СЛ

67. Belt strap end – semimanufacture

8th – 9th c.
Lead
L. 4,8 cm; W. 2,1 cm
Provenance unknown
RMH Varna, Inv. N IV 5706 rimvn
Double-sided shape with a slot, a smooth border. An embossed figure of a griffin to the left. At the base – remains of spilled metal.
Плетньов 2004, Pl. V, fig. 57; Плетньов 2009, fig. 7.2
SL

68. Медальон / апликация

X в.
Злато, перли. Ажурна техника, грануляция.
диам. 2,3 см, тегло 2,83 г
Велики Преслав, Вътрешен град, Южна крепостна стена
АМ Велики Преслав, инв. № 3637
Изработен от тънък златен лист. В средата е изобразен лъв, обърнат наляво. Изображението е рамкирано от два кръга гранулирана тел, между които е разположен перлен низ.
Акрабова-Жандова 1983, 173-191; Ваклинов, Ваклинова 1983, кат. н. 21; Станилов, 2006, 298, обр. 12
РГ

68. Medallion / appliqué

10th c.
Gold, pearls; openwork technique, granulation and decoration with pearls
D. 2,3 cm; weight 2,83 g
Veliki Preslav, Inner town; Southern fortress walls
Veliki Preslav MA, Inv. N 3637
Made of a thin gold sheet. In the centre – a figure of a lion turned left. The figure is enclosed within two circles of granulated wire, a pearl string between them.
Акрабова-Жандова 1983, 173-191; Ваклинов, Ваклинова 1983, Cat. N 21; Станилов 2006, 298, fig. 12
RG

69. Розета-амулет

IX в.
 Бронз, лята
 диам. 3,8 см
 Плиска, голямата цистерна в дворцовия квартал
 НАИМ, инв. № 5257
 Масивна, плоска, седмолеста розета с леко разширяващи се към краищата лъчи и изпъкнала централна кръгла част. Върху кръглата плочка от едната страна е гравирани разпространения в Плиска и Преслав знак IYI, а от обратната страна, точно по средата е разположено ухо за окачване. Други четиринадесет знака са врязани, по два на лъч.
 Ваклинов 1977, 154-155; Vaklinov 1978, 245-254; Петрова 1992, 103-106; Georgiev 1995, 547-555
 ПГ

69. Rosette-amulet

9th c.
 Bronze, casting
 D. 3,8 cm
 Pliska, the large cistern in the royal residence area
 NAIM, Inv. N 5257
 Solid, flat, seven-petal rosette, the petals slightly expanding towards the tips and a convex central sector. The sign IYI, spread in Pliska and Preslav, is engraved in the round field on one of the sides; on the other side, right in the centre, a lug for hanging is attached. Another fourteen signs are engraved, two on each petal.
 Ваклинов 1977, 154-155; Vaklinov 1978, 285-254; Georgiev 1995, 547-555
 GG

70. Керемида (имбрик) с изображение на шаман

Първа половина на IX в.
 Глина с дребни неорганични примеси и бледожълт цвят след изпичането
 дълж. 30 см, шир. 22 см, деб. 1,7 см, вис.фиг. 20,5 см
 Мадара, обл. Шумен
 НАИМ, инв. № 2582
 Врязана човешка фигура, с овална глава, бадемовидни очи и заострена брада. Върху главата - конусовидна шапка или шлем. Тялото е в дълга до коленете дреха, пристегната в кръста с колан. Върху дясната ръка е кацнала птица.
 Feher 1931, 123, fig. 77; Mavrodinov 1943, 112, fig. 68; Рашев 1973, 29-38; Овчаров 1982, 116-117, 152-153, Табл. CXIV-1; La Bulgarie 1980, 58-59, n. 19
 ПГ

70. Tile (imbrex) with a figure of a Shaman

First half of the 9th c.
 Clay with small non-organic inclusions, pale yellow after firing
 L. 30 cm; W. 22 cm; T. 1,7 cm; H. figure 20,5 cm
 Madara, Shumen district
 NAIM, Inv. N 2582
 Incised human figure, with an oval head, almond-shaped eyes and a goatee beard. A cone-like hat or a helmet on the head. The body is dressed in a knee-length garment fastened with a belt at the waist. A bird is perched on the right hand.
 Feher 1931, 123, fig. 77; Mavrodinov 1943, 112, fig. 68; Рашев 1973, 29-38; Овчаров 1982, 116-117, 152-153, Pl. CXIV-1; La Bulgarie 1980, 58-59, N 19
 GG

71. Ведро

IX в.
Добре пречистена глина, светлосив цвят; източено на бавно колело
вис. 12,0 см, диам.у 11,1 см, диам.д 7,2 см
с. Вокил, обл. Силистра, вероятно от гроб
АМ Силистра, инв. № 1432
Има форма на пресечен конус с уши и отвори за окачване, откършени при изваждането му. Покрито е с тревистозелена глеч. При изработката грънчарят е имитирал дървено ведро като е оформил три релефни „обръча“, запълнени с мрежест орнамент. Между долния и средния обръч е врязана зигзагообразна линия. В пояса, между горния и средния обръч, е гравирани фриз от пет схематични кончета, елен и птица.
Ангелова 1969, 9-11; Аладжов 1999, 28
ГА

71. Bucket

9th c.
Well purified clay, light gray, shaped on a slow wheel
H. 12,0 cm; D. mouth 11,1 cm; D. bottom 7,2 cm
Vokil village, Silistra district, probably a grave good
Silistra MA, Inv. N 1432
Shaped like a truncated cone, with loops and openings for hanging, broken while taken out. Covered with lawn green glaze.
The potters imitated a wooden bucket, by shaping three relief “hoops” filled with a reticulate pattern. A zigzag line is incised between the lowest and middle hoops. A frieze of five schematic horses, a deer and a bird is engraved in the field between the top and middle hoops.
Ангелова 1969, 9-11; Аладжов 1999, 28
GA

72. Амфоровиден съд

VIII – първа половина на IX в.
Глина
вис. 20 см, даим. макс. 16 см
Плиска, ранносредновековно селище в района на Голямата базилика
Музей Плиска, инв. № 3873
Издължено тяло, високи плещи и елипсоидна в сечение дръжка. Покрита с червена ангоба. Върху съда графитна рисунка. Представлява два орела, в профил и анфас, разделени от знак.
Фрагмент.
Георгиев, 1978, 30-39; Рашев, 2008, 227, т. СXXXVIII/7
ХС

72. Amphora-like vessel

8th – first half of the 9th c.
Clay
H. preserved 20 cm; D. body 16 cm
Pliska, Early Medieval settlement in the region of the Grand Basilica
Museum Pliska, Inv. N 3873
Elongated body, high shoulders and a handle elliptical in section. Covered with red slip. A graffito-drawing on the walls – two eagles in profile and facing, separated by a sign. A fragment.
Георгиев 1978, 30-39; Рашев 2008, 227, Pl. CXXXVIII/ 7
HS

73. Апликации

Колективна находка: стъклени вставки

IX в. Депониране на съкровището: последна четвърт на IX в.

Стъкло, инкрустация със злато

Плиска

Съдържание на находката: 6 двойни стъклени плочки, 4 елипсоидни вставки от стъклена паста, 2 кръгли вставки от стъклена паста.

73. 1-5. Двойни стъклени пластини, 5 бр.

НАИМ 9230 а-д

9230а: диам. 1,7 см, деб. 0,3 см, 1,9 г.

9230б, в, г: диам. 1,7 см, деб. 0,4 см, 2,05 г.

9230д: диам. 1,8 см, деб. 0,5 см, 3,00 г.

Две пластини от стъкло (калиево и натриево). Върху долната са гравирани със злато човешки фигури, оградени с ластари.

73. 6. Двойна стъклена пластина

НАИМ 9232

диам. 1,00 см, деб. 0,3 см, 0,55 г.

Две пластини от стъкло (калиево и натриево). Върху долната гравирана със злато десетлъчна розета.

73.7-8. Вставки от стъклена паста, 2 бр.

НАИМ, инв. № 9233 а,б

9233а: диам. 1,00 см, деб. 0,3 см, 0,6 г.

9233б: диам. 1,00 см, деб. 0,3 см, 0,45 г

Кръгли вставки от стъклена пластина със стъклена паста отгоре, която чрез три жълти и три червени триъгълници оформя розета.

73.9. Вставка от стъклена паста

НАИМ 9233в

диам. 1,5-1,9 см, деб. 0,4 см, 1,7 г

Елипсоидна вставка от кафяво-сива стъклена паста, от едната страна плоска, от другата конвексна (изпъкнала).

73.10. Вставка от стъклена паста

НАИМ, инв. № 9233 г

диам. 1,35-1,9 см, деб. 0,4 см, 1,35 г

Елипсоидна вставка от жълто-синя стъклена паста, от едната страна плоска, от другата конвексна (изпъкнала).

73. 11. Вставка от стъклена паста

НАИМ, инв. № 9233 д

диам. 1,3-1,7 см, деб. 0,4 см, 1,4 г

Елипсоидна вставка от жълто-зелена стъклена паста, от една страна плоска, от другата конвексна (изпъкнала).

73.12. Вставка от стъклена паста

НАИМ, инв. № 9233 е

диам. 1,5-2,1 см, деб. 0,4 см, 1,45 г

Елипсоидна вставка от зелена стъклена паста, от едната страна плоска, от другата конвексна (изпъкнала).

Аладжов, Станилов, Коматарова-Балинова 2013, 358

АА

73. Appliqués

Hoard: glass inlays

9th c. Deposition of the hoard: last quarter of the 9th c.

Glass, gold incrustation

Pliska

Composition of the find: 6 double glass plates, 4 elliptical inlays made of glass paste, 2 round inlays made of glass paste.

73. 1-5. Double glass plates, 5 pieces

NAIM 9230 а-д

9230а: D. 1,7 cm, T. 0,3 cm, Weight 1,9 g

9230б, в, г: D. 1,7 cm, T. 0,4 cm, Weight 2,05 g

9230д: D. 1,8 cm, T. 0,5 cm, Weight 3,00 g

Two plates made of glass (potassium and sodium). On the lower one human figures engraved with gold, surrounded by tendrils.

73. 6. Double glass plates

NAIM 9232

D. 1,00 cm, D. 0,3 cm, Weight 0,55 g

Two plates made of glass (potassium and sodium). On the lower one ten-petal rosette engraved with gold.

73.7-8. Glass paste inlays, 2 pieces

NAIM, inv. № 9233 а,б

9233а: D. 1,00 cm, T. 0,3 cm, Weight 0,6 g

9233б: D. 1,00 cm, T. 0,3 cm, 0,45 g

Round inlays from a glass plate with glass paste on top that shapes a rosette through three yellow and three red triangles.

73.9. Glass paste inlay

NAIM 9233в

D. 1,5-1,9 cm, T. 0,4 cm, Weight 1,7 g

Elliptical inlay made of brownish-gray glass paste, flat on one side and convex on the other.

73.10. Glass paste inlay

NAIM, inv. № 9233 г

D. 1,35-1,9 cm, T. 0,4 cm, 1,35 g

Elliptical inlay made of yellowish-blue glass paste, flat on one side and convex on the other.

73. 11. Glass paste inlay

NAIM inv. № 9233 д

D. 1,3-1,7 cm, T. 0,4 cm, 1,4 g

Elliptical inlay of yellowish-green glass paste, flat on one side and convex on the other.

73.12. Glass paste inlay

NAIM inv. № 9233 е

D. 1,5-2,1 cm, T. 0,4 cm, Weight 1,45 g

Elliptical inlay made of green glass paste, flat on one side and convex on the other.

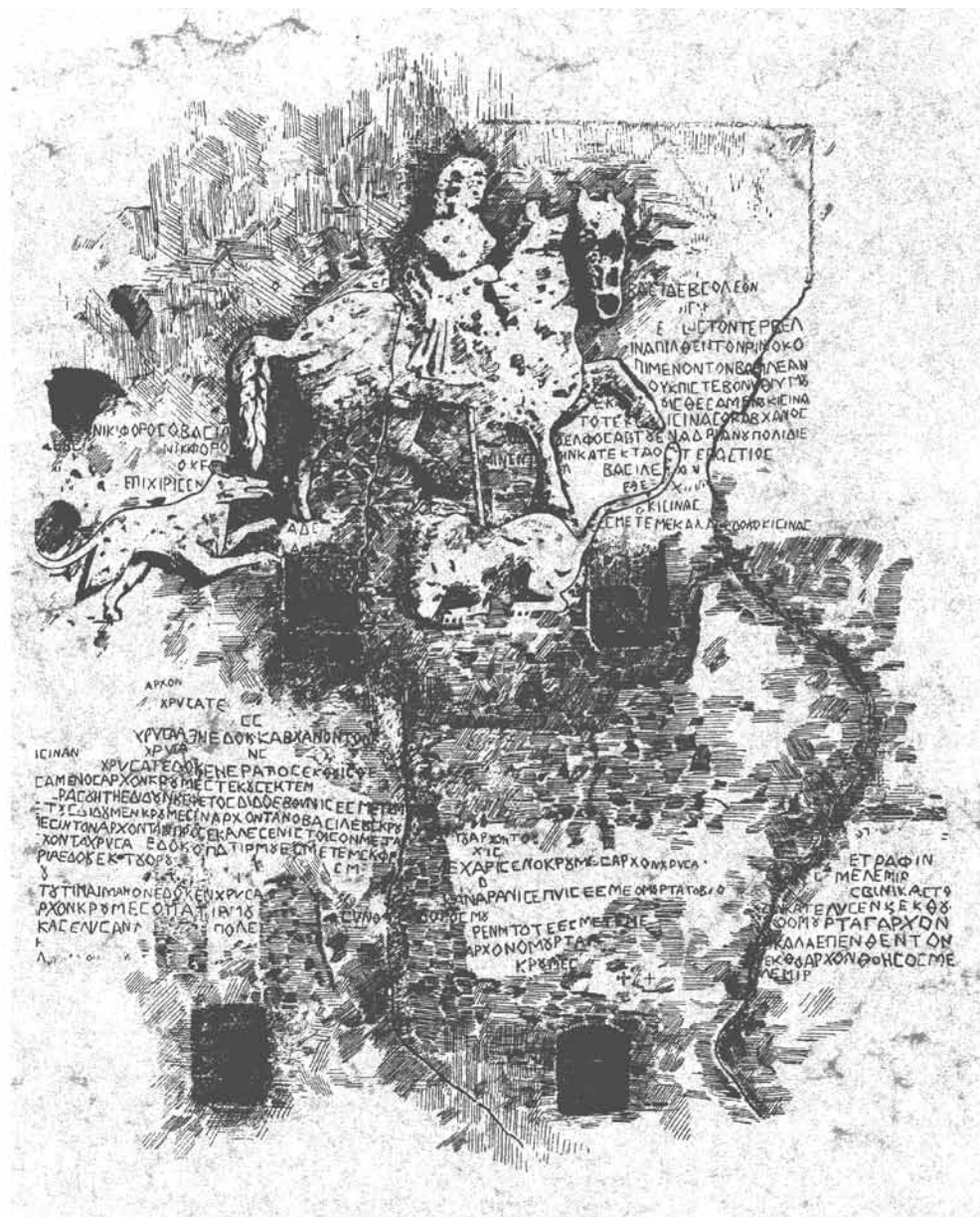
Аладжов, Станилов, Коматарова-Балинова 2013, 358

АА

Каменни паметници

Stone inscriptions

74. Мадарски конник

705–707 г.
вис. 260 см, шир. 310 см
Мадара, Шуменско
Монументален скален релеф. Релеф на конник в ход надясно, следван от куче. Фигура на лъв под предните крака на коня. Около фигурите – изсечени в скалата надписи на площ от около 40 кв.м.
Избрани скулптурни паметници, № 53; Бешевлиев 1979, № 1, 89-108; Рашев 2008, 212-218, с препратки към по-ранни издания.
КК

74. The Madara horseman

705–707
H. 260 cm, W. 310 cm
Madara, Shumen
Monumental rock relief. Representation of a horseman advancing right, followed by a dog. Lion figure under the front legs of the horse. Around the figures – inscriptions carved in the rock over an area of 40 sq. m.
Избрани скулптурни паметници, № 53; Бешевлиев 1979, № 1, 89-108; Рашев 2008, 212-218, with references to earlier editions.
КК

75. Строителен надпис на хан Омуртаг

Около 822 г.
Колона, варовик
Вис. зап. 383 см, диам. в основата 74 см, диам. на върха 53-54 см,
вис. букви 8,2-4,3 см
Недалеч от с. Хан Крум (Чаталар), обл. Шумен
НАИМ, инв. № 697

Надпис на гръцки език в 25 реда, много повреден на места:
„Кан събиги Омуртаг е в земята, гдето се е родил от бога архонт. Обитавайки стана в Плиска, съгради малък стан на Тича и премести (там) войската си срещу гърци и славяни. И направи изкусно мост на Тича заедно с малкия стан и четири колони и отгоре на колоните постави два лъва. Нека бог удостои поставения от бога архонт, като гази добре с крака си императора, докато тече Тича и докато ... като владее над многото българи и като подчинява враговете си да проживее в радост и веселие сто години. А времето, когато се съгради (това), беше по български сигор елем, по гръцки 15 индиктион“

(по Бешевлиев 1979)

Горе колоната е профилирана, а долу – отчупена.
Единственият надпис, датиран и по прабългарската календарна система и свидетелство за възприемането на византийския дворцов церемониал и съответстващите му акламации.
Beševliev 1963, № 56, 260-277, Abb. 107-113; Бешевлиев 1979, № 57, 200-209, с препратки към по-ранни издания.
КК

75. Building inscription of Khan Omurtag

Ca. 822
Column, limestone.
H. preserved 383 cm, D. at the base 74 cm, D. at the top 53-54 cm.
H. of letters 8,2-4,3 cm.
Not far from Han Krum village (Chatalar), Shumen district
NAIM, Inv. N 697
Inscription in 25 lines, heavily damaged in some places:

Kana sybigi Omurtag is an archon by God in the land where he was born. Residing in the camp of Pliska, he built a small camp on the Ticha (river) and moved (there) his army against Greeks and Slavs. And he skillfully made a bridge over the Ticha, together with the small camp and four columns, and he placed on top of them two lions. May God enable the archon by the grace of God to tramp well the emperor with his foot, as long as the Ticha flows and until ... to rule over the many Bulgars and to subdue his enemies, and let him live in content and joy a hundred years. And the time when (this) was built was in Bulgarian shigor elem, in Greek – indiction 15

(after Beševliev 1979)

The only inscription dated according to the Proto-Bulgarian calendar system and a testimony to the adoption of the Byzantine court ceremonials and the respective acclamations.
Beševliev 1963, № 56, 260-277, Abb. 107-113; Бешевлиев 1979, № 57, 200-209, with references to earlier editions.
КК

76. Мирен договор между България и Византия

815 г.

Колонна, мрамор

Вис. зап. 145 см, диам. 81 см, вис. буквите – 5-7 см.

При чешмата Сатма чешмеси край с. Сечище (Сюлейманкьой), Новопазарско. Според по-ранна информация колоната е пренесена от Плиска.

НАИМ-БАН, инв. № 638

Надпис на гръцки език в 17 реда. Много повреден текст. Запазената част гласи:

„известие . . . . и изпрати . . .

. . . сключиха мир за 30 години. Първата от договорените 11 глави се отнася до територията. Тя трябва да бъде от Дебелт до Перамокастел (или Потамокастел) и между двата Авролева, и до многото мостчета, и между Валзина и Агathonики и до Левке и до Констанция и до Макри Ливада и до Хеброс и до планината Хемус. До тук стана определянето на границата. Втора глава за славяните, които са под императора: те да останат така, както бяха заварени, когато стана войната. Трета глава за останалите славяни, които не са подчинени на императора в крайбрежната област, той ще ги върне в селищата им. Четвърта глава за пленените християни и за заловените . . . за турмарсите, спатарииите и комесите: ще даде . . . за бедните войници: душа срещу душа. Два (или две хиляди) бивола ще даде за заловените извън крепостите, ако . . . селата. Ако е избягал стратег...”

(по Бешевлиев 1979)

Колоната е разцепена на две части, липсва горната и долната ѝ част.

Текстът регламентира само задълженията на византийския император, от което следва, че договорът е копието, предназначено за византийската страна.

Beševliev 1963, № 41, 191-206, Abb. 77-81; Бешевлиев 1979, № 41, 152-163, с препратки към по-ранни издания.

КК

76. Peace treaty between Bulgaria and Byzantium

815

Column, marble.

H. preserved 145 cm, D. 81 cm. H. of letters 5-7 cm.

Found at the fountain Satma Çeşmesi near Sechishte village (Süleymanköy), Novi pazar district. According to earlier information, the column was transferred from Pliska.

NAIM, Inv. N 638

Greek inscription in 17 lines. Text badly damaged. The preserved part reads:

Announcement . . . . and sent . . .

. . . they made peace for 30 years. The first of the agreed 11 articles concerns the territory. It must be from Develtos until Peramoukastelon (or Potamoukastelon), and between the two Avrolevas, and until the many small bridges, and between Valzena and Agathonike, and as far as Levke, and to Konstantia, and to Makri Livada, and to Hevros, and to the Haemus mountain. Up to here the borders were determined. The second article is about the Slavs that are under the emperor: they are to remain as they were at the time the war happened. The third article is about the remaining Slavs who are not subjects of the emperor, in the coastal area: he shall return them to their settlements. The fourth article is about the captive Christians and the caught... about the tourmarchai, spatharioi and cometes: he shall give . . . for the poor soldiers: a soul for a soul. He shall give 2 (or 2000) oxen for those captured outside the forts, if . . . the villages. If a strategos has escaped ...

(after Beševliev 1979)

The column is sliced in two parts, the upper and lower parts of the inscription are missing.

The text regulates the responsibilities of the Byzantine emperor only, which means that this contract is the copy meant for the Byzantine side.

Beševliev 1963, № 41, 191-206, Abb. 77-81; Бешевлиев 1979, № 41, 152-163, with references to earlier editions.

КК

77. Медальон на Омуртаг
814–831 г.
Злато
диам. 2,2 см, деб. 0,05 см; тегло 2,80 г
Велико Търново, жилищна сграда на западния склон на хълма Царевец
НАИМ, инв. № 325
Лице: CAN / € SV / БНГ ОМОРТАГ
Бюст на владетеля насреща с корона с кръст, в дясната ръка държи кръст, в лявата – акакия.
Опако: Без изображение и надписи.
Йорданов 2001, 24-26; Йорданов 1976, 18-32; Йорданов 2016, 36-44
МД

77. Medallion of Omurtag
814–831
Gold
D. 22 cm, T. 0,05 cm; Weight 2,80 g
Tsarevets, Veliko Tarnovo, dwelling on the western slope
NAIM inv № 325
Ob. CAN / € SV / БНГ ОМОРТАГ
Bust of the ruler facing, wearing a crown with a cross, holding a cross in his right hand and akakia in the left one.
R. No representations or inscriptions
Йорданов 2001, 28-26; Йорданов 1976, 18-32; Йорданов 2016, 36-44;
МД

78. Печат на Михаил, архонт на България
864–889 г.
Олово
р-ри: 22–23 (22) x 3 мм, тегло: 11,104 г
с. Ряхово, Русенско
РИМ Шумен, инв. № 12028.
Лице: Между два зрънчести кръга е изписано:
+ ΚΕΡΟΗΘΗΜΗΧΑΗΛΑΡΧΟΝΤΑΡΟΒΛΓΑΡΙΑΣ
+ Κ(ύρι)ε βοήθει Μιχαήλ ἄρχοντα Βουλγαρίας.
В превод: *Господи, помагай на своя раб Михаил, архонт на България.*
В средата на изображението е представен бюст на Христос във фас, вписан в равнораменен кръст. Той е с нимб, има дълга коса и брада, облечен е в хитон и химатион. С дясната ръка благославя, а в лявата държи евангелие.
Опако: Между два зрънчести кръга е изписано:
+ ΘΚΕΡΟΗΘΗΜΗΧΑΗΛΑΡΧΟΝΤΑΡΟΒΛΓΑΡΙΑΣ
+ Θ(εοτό)κε βοήθη Μιχαήλ ἄρχοντα Βουλγαρίας.
В превод: *Богородице, помагай на своя раб Михаил, архонт на България.*
В средата е представен бюст на Богородица с нимб, мантия и мафорий във фас. Ръцете ѝ са представени пред гърдите в молитвена поза (оранта).
Отпечатъкът е изместен малко нагоре, поради което началото и краят на надписа са останали извън ядрото. Самият моливдовул е отлично съхранен. Отворен е по линията на канала на опакото.
Jordanov, Zhekova 2007, 29, № 2.
ЖЖ

78. Seal of Michael, Archon of Bulgaria
864–889
Lead
22-23(22) 3 mm; weight 11,104 g
Ryahovo village, Ruse region
RMH Shumen, Inv. N 12028
Obverse: Legend between two dot circles:
+ ΚΕΡΟΗΘΗΜΗΧΑΗΛΑΡΧΟΝΤΑΡΟΒΛΓΑΡΙΑΣ
+ Κ(ύρι)ε βοήθει Μιχαήλ ἄρχοντα Βουλγαρίας.
Translation: *Lord, aid thy servant Michael, Archon of Bulgaria*
Bust of Christ facing is represented in the middle, inscribed into a Greek cross. He has a halo, long hair and a beard, and he is wearing a chiton and a himation, blessing with his right hand and holding a Gospel in his left hand.
Reverse: Legend between two dot circles:
+ ΘΚΕΡΟΗΘΗΜΗΧΑΗΛΑΡΧΟΝΤΑΡΟΒΛΓΑΡΙΑΣ
+ Θ(εοτό)κε βοήθη Μιχαήλ ἄρχοντα Βουλγαρίας.
Translation: *Theotokos, aid thy servant Michael, Archon of Bulgaria*
Bust of Theotokos facing is represented in the centre with a halo, mantle and maphorion. Her hands are in front of her chest in the orans position.
The struck was made a bit above centre and for that reason the beginning and the end of the inscription remained outside the blank. The molybdobulla is in excellent condition. It is open along the channel line on the reverse.
Jordanov, Zhekova 2007, 29, N 2
ZhZh

Литература / Bibliography

Акрабова-Жандова 1984: И. Акрабова-Жандова. Златна апликация с изображение на лъв от Велики Преслав. - В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов, София, 1984, 173-191.

Аладжов 1997: Д. Аладжов. Селища, паметници, находки от Хасковския край. Хасково, 1997, 193-196.

Аладжов, Станилов, Коматарова-Балинова 2013: А. Аладжов, Ст. Станилов, Е. Коматарова-Балинова. Кръгла каменна площадка – северна периферия. - Археологически открития и разкопки през 2012 г. София, 2013, 358.

Аладжов 1999: Ж. Аладжов. Паметници на прабългарското езичество, София, 1999.

Ангелова 1969: С. Ангелова. Керамичен съд от с. Вокил, Силистренски окrag. - Музеи и паметници на културата, 1969, 4, 9-11.

Ангелова, Дончева-Петкова, Даскалов 1997: С. Ангелова, Л. Дончева-Петкова, М. Даскалов. Двубрядният ранносредновековен некропол край село Топола, Каварненска община. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3, Шумен, 1997, 141-154.

Атанасов, Венелинова, Стойчев 2007: Г. Атанасов, Св. Венелинова, Ст. Стойчев, Ранносредновековен некропол в Шумен (квартал Дивдядово). - Археология, 2007, 1-4, 57-66.

Атанасов, Йорданов, 1984: Г. Атанасов, И. Йорданов. Средновековният Ветрен на Дунав. Шумен, 1984.

Балабанов, Атанасов 2007: Т. Балабанов, Г. Атанасов. Ранносредновековен некропол в кв. Дивдядово, гр. Шумен. - В: П. Георгиев (ред.), Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. София, 2007, 138-153.

Бешевлиев 1979: В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. София, 1979.

Бешевлиев 1981: В. Бешевлиев. Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981.

Бешевлиев 1984: В. Бешевлиев. Първобългари (История). София, 1984.

Българите 2004: Българи и техните съседи през V–X век. Каталог на изложба. Варна, 2004.

Ваклинов 1976: С. Ваклинов. Златарство. - В: История на българското изобразително изкуство. I. София, 1976, 125-131.

Ваклинов 1977: С. Ваклинов. Формиране на старобългарската култура, София, 1977.

Ваклинов, Ваклинова 1983: С. Ваклинов, М. Ваклинова. Съкровището от Над сент миклош, София, 1983.

Василчин 1989: И. Василчин. Двубряден езически раннобългарски некропол при с. Черна, Толбухински окръг. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 1. София, 1989, 198-213.

Въжарова 1965: Ж. Въжарова. Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI–XI в. София, 1965.

Въжарова 1976: Ж. Въжарова. Славяни и прабългари по данни на некрополите VI–XI в. на територията на България. София, 1976.

Георгиев 1978: П. Георгиев. Глинен съд с изображения на орли и знак от Плиска. - Археология 3, 30-39.

Григоров 2009: В. Григоров. Старобългарски езически погребения с монети. - Приноси към българската археология, 2009, V, 115-122.

Даскалов 2012: М. Даскалов. Колани и коланни украси от VI-VII век (от днешна България и съседните земи). София, 2012.

Даскалов 2015: М. Даскалов. Коланни гарнитури със странични ремъци от VI-VII век южно от Дунав. - Археология, 2015, 1-2, 79-103.

Даскалов, Думанов 2003: М. Даскалов, Б. Думанов. Метални предмети от периода VI-VII в. във фонда на ИМ -Хасково. - Известия на Исторически музей Хасково, 2, 2003, 193-206.

Даскалов, Тонкова 2010: М. Даскалов, М. Тонкова. Ранносредновековен колективен гроб със сребърни коланни гарнитури от Гледачево, Радневско. - Археология, 2010, 3-4, 78-102.

Димитров 1940: Д. П. Димитров. Нов сравнителен натериал към Втория коланен накит от Мадара. - Известия на Българското историческо дружество, 16-18, 1940, 181-192.

Димитров 1959: Д. Ил. Димитров. Ранносредновековен некропол при гара Разделна. - Археология, 1959, 3-4, 55-60

Димитров 1978: Д. Ил. Димитров. Некрополът при гара Разделна. - Известия на Народния музей Варна 14/29, 1987, 120-152

Димитров 1980: Д. Ил. Димитров. Раннобългарската керамика от Варненския музей. - Музеи и паметници на културата, 1980, 2, 14-18

Димитров, Стоянова 2009: Я. Димитров, Х. Стоянова. Новооткрити ранносредновековно селище и езически некропол в с. Велино, Шуменско (предварително съобщение). - Приноси към българската археология, 2009, V, 94-114.

Дончева-Петкова 2007: Л. Дончева-Петкова. Нови данни за некропол № 3 при Балчик. - Проблеми на прабългарската история и култура, т. 4-2, Шумен, 2007, 121-146.

Дончева-Петкова 2009: Л. Дончева-Петкова. Некрополът при Балчик. Нови данни за българите. - Археология 2009, 1-2, 77-89

Дончева-Петкова 2010: Л. Дончева-Петкова. Отново за началото на ранносредновековната българска култура. - В: STUDIA ARCHAEOLOGIA UNIVERSITATIS SERDICENSIS. Supplementum V. Stephanos Archaeologicos, in honorem Professoris Stephcae Angelova. 2010, 511-526.

Дончева-Петкова и кол. 2016: Л. Дончева-Петкова, К. Апостолов, В. Русева. Прабългарският некропол при Балчик, София, 2016.

Иванова 1949: В. Иванова. Разкопки на Аврадака в Преслав. Църква № 1, РП, III, 1949, 13-64.

Иванова, Андреева, Рехо 2016: Н. Иванова, П. Андреева, М. Рехо (ред.). Оггедалото на времето: женската красота през вековете. София. НАИМ при БАН. 2016, 144, кат. № 134-136.

Избрани скулптурни паметници: Избрани скулптурни паметници, София, водач.

Инкова 1997: М. Инкова. Бронзова апликация с изображение на грифон от Националния исторически музей. - Проблеми на прабългарската история и култура. Шумен, 1997, 256-264.

Инкова 2001: М. Инкова. Три крайника с прорези или към въпроса за „скитащите“ орнаменти в старобългарската металлопластика. - Археология, 2001, 1-2, 88-96.

Инкова 2004: М. Инкова. Коланите на групата „Врап“ в България (функционална характеристика на обковите за колани и опит за социализация). - Известия на Националния исторически музей, 2004, XIV, 150-182.

Инкова 2014: В. Инкова. Консервация и реставрация на метални обкови за колан и конски оглавник от ранносредновековен гроб при Кабиюк. - В: Р. Рашев, С. Станилов, С. Стойчев (авт.). Кабиюк. Ранносредновековен могилен комплекс. София, 2014, Приложения, 215-232.

Йорданов 2001: Ив. Йорданов. Корпус на печатите в средновековна България. С., 2001.

Йорданов 1976: Ив. Йорданов. Едностранни златни медальони на Омуртаг. - Нумизматика, 4, 1976, 18-32.

Йотов 2004: В. Йотов. Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII–XI век), Варна, 2004.

Каталог 2004: Каталог от изложба Българите и техните съседи през V–X век, Варна, 2004

Кузев 1980: А. Кузев. Раннесредновековной некрополь под Варной. - В: Rapports du III Congres International d'Archeologie Slave, 2, Bratislava, 1980, 259-262.

Мавродинов 1936: Н. Мавродинов. Прабългарската художествена индустрия. - В: Мадара, II, 1936, 155-273.

Мавродинов 1959: Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство, София, 1959.

Мавродинов 1936: Н. Мавродинов. Прабългарската художествена индустрия. - В: Мадара, II, 1936, 156-226.

Миков 1934: В. Миков. Последни могили. - В: Сборник Мадара, I, 1934, 429-438

Миятев 1926-27: К. Миятев. Старобългарски златен накит от Мадара. - Известия на Българското археологическо дружество, IV, 1926-1927, 14-26.

Николов 2005: Г. Николов. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (края на VII – началото на XI в). София, 2005 Овчаров 1975: Д. Овчаров. Въоръжението на ранносредновековната българска конница. - Векове, IV, 1975, 2, 31-35.

Овчаров 1982: Д. Овчаров. Българските средновековни рисунки-графити. София, 1982.

Огненова 1949: Л. Огненова. Рисунки на конници върху Вътрешната крепост на Преслав. - Разкопки и проучвания, IV, 1949.

Петрова 1992: Към въпроса за седмолъчната розета от Плиска. - В: Приноси към българската археология, I, 1992, 103-106.

Писарова 1997: В. Писарова. Нова находка накити и култови предмети от VII в. от района на Кубрат. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, Шумен, 1997, 283-295

Плетньов 1997: В. Плетньов. Ремъчни украси от VIII-IX в. от Североизточна България. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 3, Шумен, 1997

Плетньов 2004: В. Плетньов. Производството на коланни гарнитури в ранносредновековна България. - В: Преслав, 6. Шумен, 2004, 228-241

Плетньов 2009: В. Плетньов. За датировката на ранносредновековни прорезни крайници или висулки. - В: Сборник Иванка Акрабова-Жандова, София, 2009, 103-121

Плетньов, Павлова 1992: В. Плетньов, В. Павлова. Ранносредновековни ремъчни крайници във Варненския археологически музей. - В: Известия на Народен музей Варна, 28/43, Варна, 1992, 158-223.

Распопова 1980: Распопова В. Металлические изделия древнего Согда. Ленинград, 1980

Рашев 1984: Р. Рашев. Конникът в средновековното българско изкуство. - Археология, 1984, 2-3, 60-71.

Рашев 1990: Р. Рашев. Ранносредновековна бронзова тока от Караманите. - Археология, 4, 46-50, София, 1990

Рашев 2004: Р. Рашев. Керамични съдове от подземния ходник на Крумовия дворец в Плиска. - Плиска-Преслав, 2004, 10, 61-101.

Рашев 2007: Р. Рашев. Праболгары на юго-западной окраине евразийской степи. - Средновековая археология евразийских степей. Материалы Учредительного съезда Международного конгресса. Казань, 14–16 февраля 2007 г. Том I. (=Археология евразийских степей, Выпуск 1). Казань, 2007, 104-117.

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII–IX век. София, 2008.

Рашев 2013: Р. Рашев. Прабългарите през последната четвърт на VII в. (по повод някои нови находки) - В: Европейските степи и Долният Дунав през Средновековието, VII–XIV в. Добруджа, 24-25, Добрич-Силистра 2013 г., 105-113

Рашев, Станилов 1989: Р. Рашев, С. Станилов. Раннесредновековый могильный у с. Ножарево, Силистренский округ /предварительное сообщение/. - В: Проблеми на прабългарската история и култура. София, 1989, 214-221.

Рашев, Станилов, Стойчев 2014: Р. Рашев, С. Станилов, С. Стойчев. Кабиюк. Ранносредновековен могилен комплекс. София, 2014.

Станилов 1991: С. Станилов. Паметници на металопластиката от VIII-IX в. в България. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2, 1991, 181-197.

Станилов 1992: С. Станилов. Към въпроса за пръстена от Мътница. - Годишник на Националния археологически музей, VIII, 1992, 233-241.

Станилов 1997: С. Станилов. Паметници аварского типа в староболгарской культуре. - Проблеми на прабългарската история и култура, 3, 1997, 186-232.

Станилов, Атанасов 1993: С. Станилов, Г. Атанасов. Сребърни украси за колан от Шуменския музей. - Археология, 1993, 1, 43-53.

Станилов/ Stanilov 2006: С. Станилов. Художественият метал на Българското ханство на Дунав (7–9 век). Опыт за емпирично изследване/ Stanilov, S. Die Metallkunst des Bulgarenkhanats an der Donau (7. – 9. Jh.). Versuch einer empirischen Untersuchung. София, 2006.

Станчев 1955: Ст. Станчев. Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948 г. - Известия на Археологическия институт, XX, 183-228.

Овчаров 1982: Д. Овчаров. Българските средновековни рисунки-графити. София, 1982.

Тотев, Пелевина 2005: Б. Тотев, О. Пелевина. Сребърните накити от гроб 3 на ранносредновековния некропол при с. Черна, Добричко. - В: Acta Musei Varnaensis, III-1. Варна, 2005, 19-24.

Тотев, Пелевина 2010: Б. Тотев, О. Пелевина. „Находките“ от Велино и Златари и аристократическите гробове на дунавските българи. - Археология, 2010, 3-4, 58-77.

Тотев, Пелевина 2011а: Б. Тотев, О. Пелевина. Съкровището от Врап и елитарната култура на дунавските българи. - Археология, 2011, 2, 32-51.

Тотев, Пелевина 2011б: Б. Тотев, О. Пелевина. Сокровище из Врапа (Албания) и аристократическите погребения болгар Нижнего Дуная. - В: Болгарский форум I. Материалы Международного Болгарского Форума, 19–21 июня 2010 г, Болгар. (=Археология евразийских степей, Выпуск 12). Казань, 2011, 202-218.

Тотев, Пелевина 2011в: Б. Тотев, О. Пелевина. Сокровище из Малой Перещепины и элитарная культура болгар Нижнего Дуная. - В: Форум «Идель – Алтай». Материалы научно-практической конференции «Идель – Алтай»: истоки евразийской цивилизации». I Международного конгресса средневековой археологии евразийских степей, 7–11 декабря 2009 г., Казань. (=Археология евразийских степей, Выпуск 13). Казань, 2011, 174-179.

Тотев, Пелевина 2013: Б. Тотев, О. Пелевина. Старобългарски огледала от Северното и Западно Черноморие. - Археология, 2013, 2, 57-79.

Тотев, Пелевина 2014: Б. Тотев, О. Пелевина. Старобългарски коланни детайли със зооморфна украса. - Средновековният човек и неговият свят. Medieval Man and his World. Велико Търново, 2014, 279-607

Филов 1912/13: Б. Филов. Находка при Акалан. - Известия на Българското археологическо дружество, III, 1912/13, 324-325.

Христова 2009: М. Христова. Амфоровидните съдове като хронологичен показател (по данни от биритуалните некрополи). - В: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovaе. София, 2009, 231-243.

Щерева, Меламед, Горянова, Пазвантова 1995: И. Щерева, К. Меламед, Сн. Горянова, Е. Пазвантова Българският средновековен град. Технологии (Каталог на изложба). София, 1995.

Юркуова 1992: Й. Юркуова. Съкровището от Акалан. - Нумизматика и сфрагистика, 1992, 1-2, 10-16.

Atanasov, Venelinova, Stoychev 2008: G. Atanasov, S. Venelinova, S. Stoychev. An Early Medieval Graveyard in the Divdqdovo Quarter of Shumen (NE Bulgaria). - Archaeologia Bulgarica, 2008, 2, 59-80.

Belenizki 1980: A. Belenizki. Mittlalsien Kunst der Sogden. Leipzig, 1980.

Beševliev 1963: V. Beševliev. Die protobulgarischen Inschriften. Berlin, 1963.

Brown, Kidd, Little 2000: K. Brown, D. Kidd, Ch. Little. From Attila to Charlemagne. Arts of the Early Medieval Period in the Metropolitan Museum of Art. New York, 2000

Bulgarie médiévale 1980: La Bulgarie médiévale. Art et civilization. Catalogue. Paris, 1980.

Curta 2013: F. Curta. The Beginning of the Middle Ages in the Balkans. - In: Yearbook on the Culture and History of the First Millenium C. E., 145-214.

Daim 2000: F. Daim. „Byzantinische“ Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. - F. Daim (Hrsg.). Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt: Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter (=Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie, 7). Innsbruck, 2000, 77-204.

Fiedler 1989: U. Fiedler. Die Grablegen der Protobulgaren an der unteren Donau. - Проблеми на прабългарската история и култура, 1, София, 1989, 143-144.

Fiedler 1992: U. Fiedler. Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau, Teil 1, 2, Bonn, 1992.

Fiedler 1996: U. Fiedler. Die spätawarenzeitliche Gürtelbestandteile von Typ Vrap-Erseke aus Velino (Bez. Warna, Bulgarien). - Germania, 1996, 74/ 1, 248-264.

Fiedler 1997: U. Fiedler. Nochmals zur Datierung von Grab 5 im Hügel III von Madara. - Проблеми на прабългарската история и култура, 3, 1997, 125-140;

Fiedler 2008: U. Fiedler. Die Donaubulgaren und die Mittelawarenzeit – ein Antagonismus. - Antaeus, 2008, 29-30, 127-141.

Fiedler 2008a: U. Fiedler. Bulgars in the Lower Danube region. A survey of the archaeological evidence and of the state of current research. - East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450 (Gen. Ed. Curta, F.), V. 2. The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Kazars, and Cumans. (Ed. F. Curta, Kovalev, R.). Leiden-Boston 2008, 151-236

Fiedler 1994: U. Fiedler. Die Gürtelbesatzstüske von Akalan. Ihre Fuktion und kulturelle Stellung, Известия на Археологическия институт, XXXVIII, 1994, 31-47.

Filov 1914: B. Filov. Archäologische Funde im Jahre 1914. - Bulgarien, Archäologischer Anzeiger, XXIX, 1914, 416-429.

Fiedler 1994: U. Fiedler. Die Gürtelbesatzstüske von Akalan. Ihre Fuktion und kulturelle Stellung. - Известия на Археологическия институт, XXXVIII, 1994, 31-47.

Garam 2001: E. Garam. Funde byzantinischer Herkunft in der Awarzeit vom Ende des 6. bis zum des 7. Jahrhunderts. (Monumenta Avarorum Archaeologica. Vol. 5). Budapest, 2001.

Georgiev 1995: P. Georgiev. The Bronze Rozette from Pliska. On decoding the runic inscriptions in Bulgaria. - Byzantinoslavica, 1995, LVI, 547-555.

Gerassimova-Tomova 1987: V. Gerassimova-Tomova. Ein Silberkelch aus dem Dorf Nova Nadežda, Bezirk Haskovo, aus der Zeit des Kaizer Justinian. - Miscellanea Bulgarica, 5, 307-312.

Inkova 2006: M. Inkova. Belt-Ends with Slots. - National Museum of History. Catalogue, Sofia, 2006, 77 № 70

Inkova 2006: M. Inkova. Aplplique with a Griffin. - National Museum of History. Catalogue, Sofia, 2006, 75, № 67

Inkova 2006: M. Inkova. Belt-End. - National Museum of History. Catalogue, Sofia, 2006, 73, №64

Inkova 2006: M. Inkova. Hemispheres. - National Museum of History. Catalogue, Sofia, 2006, 74, № 65.

Jordanov 2009: I. Jordanov. Corpus of the Byzantine Seals from Bulgaria. Sofia, 2009, passim.

Jordanov, Zhekova 2007: I. Jordanov, Z. Zhekova. Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen. Shumen, 2007.

Komatarova-Balinova 2016: E. Komatarova-Balinova. Issues and Myths in the Bulgarian Early Medieval Archaeology. - В: И. Л. Кызлазов, У.Ю.Кочкаров, В.Н. Чхаидзе (ред.). Степи Восточной Европы в средние века: Сборник памяти Светланы Александровны Плетневой/ Ин-т археологии РАН. М., 2016, 270-271.

La Bulgarie médiévale. Art et civilization. Catalogue, Paris, 1980.

Mavrodinov 1943: N. Mavrodinov. Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós, Budapest, 1943.

Stanilov 2010: S. Stanilov. Der Pfau und der Hund: zwei golden Broschen aus Veliki Preslav. - In: F. Daim–J. Drauschke (Herausgeber). Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, T.3, Periferie und Nachbarschaft. Mainz, 2010, 159-174.

Stoyanova/ Das Goldene Byzanz 2012: Ch. Stoyanova. Zwei Gürtelbeschläge. - Das Goldene Byzanz und der Orient. Katalog zur Ausstellung: Das Goldene Byzanz & der Orient, Schallaburg Kulturbetriebsges.m.b.H, 30. März bis 4. November 2012. Mainz, 2012, 320, kat. № XI. 42.

Tóth, Horváth 1992: E. Toth, A. Horváth. Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhanen. Kecskemét, 1992.

Vaklinov 1978: St. Vaklinov. Ein Denkmal runischen Schrifttums Pliskas. - In: Studia in Honorem Veselini Besevliev, Sofia, 1978.

Vaklinova 1981: M. Vaklinova. Mittelalterliche Schmuckstücke aus Bulgarien, Sofia, 1981.

Автори на анотациите:	Annotations:
АА Андрей Аладжов	АА Andrey Aladzhov
БТ Боян Тотев	BT Boyan Totev
ГА Георги Атанасов	GA Georgi Atanasov
ГГ Галина Грозданова	GG Galina Grozdanova
ЖЖ Жена Жекова	ZhZh Zhenya Zhekova
КК Красимира Карадимитрова	KK Krasimira Karadimitrova
ММД Методи Даскалов	MMD Metodi Daskalov
МД Мирослава Доткова	MD Miroslava Dotkova
МИ Мариела Инкова	MI Mariela Inkova
ПА Панайот Антонов	PA Panayot Antonov
РГ Радостина Георгиева	RG Radostina Georgieva
СВ Слава Василева	SV Slava Vasileva
СИ Станислав Илиев	SI Stanislav Iliev
СЛ Станислава Лазаренко	SL Stanislava Lazarenko
ТТ Тихомир Тихов	TT Tihomir Tihov
ХС Христина Стоянова	HS Hristina Stoyanova

Съдържание

Предговор / 4

Андрей Аладжов. Ранносредновековната култура на българските земи според археологическите данни / 5

Павел Георгиев. Общество и държава в България (края на VII – средата на IX век) / 14

Людмила Дончева-Петкова. Езическите некрополи от края на VII – 60-те години на IX в. на територията на България / 27

Методи Даскалов. Българският колан / 41

Галина Грозданова. За лукса, представителността и ежедневието в езическа България / 55

Евгения Коматарова-Балинова. Паметници с антропоморфни изображения от периода на българското езичество / 64

Каталог / 75

Литература / 172

Content

Foreword / 4

Andrey Aladzhov. The Early Medieval culture of the Bulgarian lands according to archaeological data / 5

Pavel Georgiev. Society and state in Bulgaria (the end of the 7th – the middle of the 9th century) / 14

Lyudmila Doncheva-Petkova. Pagan necropolises in the territory of Bulgaria from the late 7th c. to 860s / 27

Metody Daskalov. Bulgarian Belt / 41

Galina Grozdanova. On luxury, nobility and everyday life in pagan Bulgaria / 55

Evgeniya Komatarova-Balinova. Monuments with anthropomorphic representations from the Bulgarian pagan period / 64

Catalogue / 75

Bibliography / 172